BIBLIOTEKA PRAC FILOLOGICZNYCH. TOM II

JÓZEF TARNACKI

STUDIA PORÓWNAWCZE NAD GEOGRAFIĄ WYRAZÓW

(POLESIE—MAZOWSZE)

ÉTUDES COMPARÉES SUR LA GÉOGRAPHIE DES MOTS

(POLESIE—MAZOVIE)

Résumé français p. 99—101

WARSZAWA

Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

1939

STUDIA PORÓWNAWCZE NAD GEOGRAFIĄ WYRAZÓW

ÉTUDES COMPARÉES SUR LA GÉOGRAPHIE DES MOTS

Rysunki w tekście wykonał J. Sidoruk stud. U. J. P.

Zakłady Graficzne „Drukarnia Bankowa". Warszawa, Moniuszki 11

BIBLIOTEKA PRAC FILOLOGICZNYCH. TOM II
REDAKTOR: W. DOROSZEWSKI

JÓZEF TARNACKI

STUDIA PORÓWNAWCZE NAD GEOGRAFIĄ WYRAZÓW

(POLESIE—MAZOWSZE)

WARSZAWA

Z ZASIŁKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ
1939

WSTĘP

Praca niniejsza jest realizacją części planów autora, który przedsięwziął dokładne zbadanie dialektów Polesia i wykreślenie granicy językowej białorusko-ukraińskiej.

Granica ta, jak wiadomo, stała się przedmiotem sporów między narodami białoruskim i ukraińskim. Pierwsi chcieliby ją widzieć posuniętą jak najdalej na południe, drudzy na północ. Przyczyn braku zgodności na linię podziału językowego tego obszaru dopatrywać się należy w dwu niedomaganiach dotychczasowych badań dialektycznych: 1^0 że nikt Polesia nie badał tak dokładnie, jak wymagałby charakter przejściowy tego terenu. 2^0 że w badaniach uwzględniano przede wszystkim zjawiska fonetyczne i gramatyczne, pomijając prawie całkowicie słownik.

Prowadząc od 1932 r. pod kierunkiem prof. W. Doroszewskiego badania nad słownictwem mazowieckim doszedłem do wniosku, że słownik, jako najruchliwszy z elementów języka, mniej może nadaje się do wyznaczania historycznych granic, natomiast granice współczesne wykreśla w ostrych konturach i definitywnie.

Rzecz zrozumiała, że badania słownikowe nie są w stanie rozwiązać zagadnienia podziału językowego, czy dialektycznego, w całokształcie jednak innych zagadnień językowych odgrywają rolę doniosłą i powinny uzyskać należne im miejsce. Chęć równorzędnego potraktowania słownika z fonetyką i morfologią znalazła także wyraz w układzie mej pracy o dialektach Polesia, której część pierwsza, wbrew utartym zwyczajom, poświęcona jest właśnie zagadnieniom leksykalnym.

Jednym więc z zadań tej pracy jest wyświetlenie podziału językowego Polesia na podstawie słownika. O drugim zadaniu mówi sam tytuł pracy.

Już w czasie zbierania materiałów gwarowych na Polesiu uderzała mnie często zgodność nazw poleskich z mazowieckimi.

Gdym przystąpił do mapowania, stwierdzałem raz po raz, że niektóre izoglosy przechodzą przez Polesie i Mazowsze [1]) tak, jak gdyby na przeszkodzie im nie stała żadna granica językowa, inne zaledwie zaznaczały się na zachodnim Polesiu, wskazując znowu na Mazowsze, jako na główną bazę ich szerzenia się. Fakty te skłoniły mnie do podania czytelnikowi, które z nazw poleskich są wspólne słownikowi mazowieckiemu, i jeśli to było możliwe, do wyświetlenia, czy ta wspólnota sięga epoki prasłowiańskiej, czy też powstała na drodze zapożyczeń którejś ze stron. W ten sposób pracy swej nadałem charakter studium porównawczego. Zastrzegam się jednak przed sugestiami, które mógłby nasunąć czytelnikowi tytuł pracy, — jakiejś domniemanej wspólnoty pierwotnej tych ziem, lub że porównując je ze sobą dopuszczałem możliwość bliskich w historii stosunków między nimi. Co do pierwszego zastrzeżenia, to wiadomo powszechnie, że Polesie z Mazowszem nigdy nie graniczyło, przedzielone początkowo obcoplemiennymi Jadźwingami, później Podlasianami. Drugie zastrzeżenie dotyczy możliwości masowej kolonizacji mazowieckiej na Polesiu, która zaciążyłaby na słowniku autochtonów. Wprawdzie niektóre wyrazy mazowieckie, znajdowane na głębokim Polesiu najłatwiej by się tłumaczyły kolonizacją, sprawa ta jednak przez historyków jest tak mało zbadana, że nie będziemy jej tu podnosić. Porównywając Polesie z Mazowszem, chcę to jeszcze raz podkreślić, postępowałem tak, jakgdybym miał do czynienia z jakimikolwiek dwiema ziemiami granicznymi o pewnej wspólnocie słownikowej, która jest nieunikniona w każdym wypadku, jako rezultat dyfuzji kulturalnej.

Metoda, plan i zakres pracy.

W każdej wsi badanej autor starał się znaleźć obiekt zasadniczy, męski, w wieku ok. 50 lat i pomocniczy żeński, również w wieku starszym. Ponadto informacyj dodatkowych udzielało zwykle 3-ch osobników: jeden, który już odbył służbę wojskową, drugi, który ukończył szkołę polską, ale jeszcze nie służył w wojsku i trzeci stojący na progu szkoły, siedmiolatek. Rzecz zrozumiała, że informacje trzeciego obiektu były skąpe i ograniczały się do jednowyrazowych odpowiedzi. W okresie jesiennym i zimowym informatorzy udzielali odpowiedzi pod

---

[1]) Mówiąc o Mazowszu mam na myśli Mazowsze wraz z Podlasiem, które pod względem leksykalnym zostało całkowicie zasymilowane.

kontrolą 30—40 wieśniaków, którzy skuszeni „machorką" chętnie asystowali po 5 godzin bez przerwy.

W celu „rozgadania" informatora eksplorator rozpoczynał badania zazwyczaj od pytań dotyczących uprawy roli i innych działów kultury materialnej, po czym przechodził do kwestionariusza fonetycznego i gramatycznego i kończył zapisem jakiejś „skazki" lub opowiadania na tematy związane ze zwyczajami i obrzędami miejscowymi.

Do celów leksykalnych posługiwałem się własnym kwestionariuszem [1]) (który nieco zmodyfikowałem, przystosowując go do terenu poleskiego) i kwestionariuszem etnograficznym z zakresu kultury duchowej prof. K. Moszyńskiego. Ogółem biorąc, kwestionariusz mój terenowy przy końcu pracy składał się z 600 pytań. Większość jednak odpowiedzi nie nadawała się do mapowania, a to z 3-ch przyczyn: 1° część nazw występowała na całym terenie bez zróżnicowania leksykalnego, przysparzając mi tylko materiału fonetycznego i morfologicznego, 2° niektóre przedmioty i ich nazwy znane były tylko na pewnej części terytorium i nie nadawały się do celów porównawczych, 3° część pytań dołączyłem do kwestionariusza będąc już w połowie pracy terenowej, wskutek czego odpowiedzi na nie, jako niekompletne, przystępując do mapowania, musiałem również odrzucić.

Ostatecznie z 600 tematów rzeczowych — „jak się nazywa" i wyrazowych — „co znaczy" wyodrębniłem 185, z których tylko jeden (mapa 133) daje odpowiedź na pytanie o znaczenie wyrazu.

Jak z tego widać punkt ciężkości w swej pracy przerzuciłem na *nazwy*, pamiętając jednak zawsze i o tym, żeby nie zgubić zasięgu każdego *wyrazu*, który raz choćby wystąpił w terenie. I tak, gdy np. w pewnej wsi na oznaczenie dachu nie używano już *stricha*, lecz *krysza* dopisywałem w kwestionariuszu nowe pytanie: „co znaczy *stricha*"? Gdy natrafiłem na trzecią jeszcze nazwę tego przedmiotu: *dach*, dopytywałem, czy znają i w jakim znaczeniu wyrazy *stricha* i *krysza*.

Tematy mapowane podzieliłem na 10 działów: 1) budownictwo, 2) odzież, 3) narzędzia, 4) naczynia i sprzęty domowe, 5) komunikacja i transport, 6) uprawa roli 7) pokarm, 8) rośliny, 9) zwierzęta i 10) różne.

---

[1]) Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego w zakresie kultury materialnej ze wstępem prof. W. Doroszewskiego. Nakładem Wydz. Hum. U. W. Seminarium Języka Polskiego. Warszawa 1933.

Nie zawsze udało mi się temat wcisnąć bez reszty do ram tego podziału, lecz trudno było z tego powodu zaniechać próby wogóle jakiegokolwiek usystematyzowania materiału, wybrawszy drugą ostateczność — chaos, tym bardziej, że plan ten nietylko czyni zadość potrzebie systematyzowania faktów różnorodnych, lęcz spełnia także użyteczną funkcję w studiach porównawczych. Te dziewięć działów, które wyodrębniłem z całości materiału zamykają w sobie dziewięć kategorii realiów, różniących się nietylko znaczeniowo, lecz i pod względem poziomu kulturalnego. Jedne bowiem działy kultury (uprawa roli, hodowla zwierząt, pokarmy) wykazują silną tendencję zachowawczą, inne (odzież, budownictwo, komunikacja) podlegają łatwiej wpływom idącym z zachodu.

Zjawisko to znajduje silne odzwierciadlenie w słownictwie. Gdyby czytelnik zadał sobie trud przeliczenia w każdym dziale wyrazów pochodzenia mazowieckiego (og. polskiego), to stwierdziłby, że ilość ich jest ściśle zależna od tych właśnie kategorii znaczeniowych. I tak, gdy w zakresie odzieży mamy polonizmów ok. 24%, w zakresie komunikacji 18%, w budownictwie 15% — to w zakresie hodowli (zwierzęta i rośliny) 9%, uprawy roli i narzędzi rolniczych 8%, sprzętów domowych 5% i pokarmów — 4%. Fakty te, ilustrujące w jaskrawy sposób paralelizm życia kulturalnego i językowego nie ujawniłyby się, gdybyśmy chcieli wszystkie wyrazy traktować en bloc [1]).

Uwagi dotyczące czytania map.

W związku z rzeczowym charakterem atlasu na mapach umieszczałem tytuły, które nie zawsze odpowiadają nazwom og. polskim (bo i jakaż np. może być nazwa og. polska kapturka u lampy?). Niech je czytelnik traktuje tylko jako *hasła*, pod którymi należy szukać w tekście odpowiednich opisów mapek.

Wyrazy na mapkach oddawałem za pomocą znaków, co wynikło z konieczności przystosowania się do warunków wydawniczych a mianowicie, mapy rękopiśmienne zostały w druku dziewięciokrotnie zmniejszone, wskutek czego zapis stałby się prawie nie czytelny. W związku z użyciem znaków, które ze zrozumiałych przyczyn nie są wstanie oddać większej ilości róż-

---

[1]) Wyrazy pochodzenia polskiego w gwarach poleskich omówiłem osobno w referacie p. t. „Słownictwo polskie na Polesiu". (Spraw. Kom. Jęz. Tow. Nauk. Warsz. XXX. I. 1937 r.) uwzględniając tam także materiał pominięty w tej pracy.

nic fonetycznych, wydać się może czytelnikowi, zwłaszcza nie obeznanemu bliżej z terenem, dziwnym, dlaczego np. *ě w jednym i tym samym punkcie 85 ma różne kontynuanty: *ė* — w wyrazie *plė̆χ* (mapa 4) i *ı* — w *strıχa* (mapa 2). Uprzedzając ewentualne wątpliwości czytelnika wyjaśniam, że w wypadku pierwszym wyraz był znany tylko w p. 85 i blisko niego położonym p. 84, i został zapisany w wymowie jednej z tych dwu, prawie nie różniących się wsi. W wypadku drugim zapisano go w formie, w której występował w większości wypadków, nie uwzględniając odchyleń notowanych w miejscowościach nielicznych. Zapisy w legendzie mapy i w tekście podawałem w pisowni fonetycznej, posługując się znakami ogólnie znanymi. Wyjątek stanowi jedynie znak *ι*, (i bez kropki), używany przez prof. W. Doroszewskiego, który w moich zapisach odpowiada znakowi *-ẏ-* z transkrypcji Brocha.

Ze względu na trudności techniczne (brak miejsca w legendzie na zapis) nie rozróżniam samogłosek *e*, *o* ścieśnionych (jednolitych) od niejednolicie artykułowanych lub wyraźnie zdyftongizowanych i oznaczam wszystkie typy przez *ė*, *ȯ* — z kropką.

Pragnąłbym tu jeszcze złożyć wyrazy serdecznego, uczniowskiego podziękowania swemu Kierownikowi duchowemu i głównemu inicjatorowi tej pracy, Panu Profesorowi Witoldowi Doroszewskiemu za Jego troskliwość i opiekę, którą mi okazywał aż do chwili ukazania się tej książki w druku.

Dziękuję gorąco także Panu Profesorowi Stanisławowi Szoberowi za pomoc związaną z wydaniem tej pracy oraz Panu Dyrektorowi Stanisławowi Michalskiemu za przyznanie zasiłku, dzięki któremu praca niniejsza mogła się ukazać w druku.

Szczerą wdzięczność winienem również P. Dyrektorowi Stanisławowi Paprockiemu, którego pomoc umożliwiła mi zebranie materiałów z terenu Polesia.

Budownictwo

Budynki gospodarskie.

Mapa 1 przedstawia rozmieszczenie nazw zabudowań gospodarskich. Gdzieniegdzie nazwy te oznaczają budynki gospodarskie wraz z chatą. Są to jednak wypadki rzadkie. Na ogół w gwarach poleskich odczuwa się brak nazwy wspólnej dla domu i nie mieszkalnych zabudowań. Do najpospolitszych nazw budynków gospodarskich należą: *χor'omy* i *bud'ynki* ‖ *bud'üwla*. *Choromy* — którym odpowiada ściśle st. cerk. *chramъ* 'dom' są nazwą typowo ruską. Wprawdzie spotykamy się z tym wyrazem i u Lindego w formie *chromina* 'buda, chałupa', ale na gruncie polskim traktować go będziemy jako fonetyczną adaptację rus. храмина nie mówiąc, już o *chramie* używanym w poezji patetycznej. *Budynki* — zapożyczone są bespośrednio z polskiego, który je derywował z płn. górn. niem. *bude* 'buda'. Poza tymi nazwami używane są także, choć rzadziej, rodzime wyrazy *postr'ojki* i *z'ahoroda*. Nie spotykamy się natomiast wcale z użyciem *gumna* w znaczeniu wszystkich zabudowań, (co cechuje np. całe Mazowsze północne), choć wyraz ten Polesiu jest dobrze znany [1]). Ograniczyło ono tu swój zakres znaczeniowy wyłącznie do stodoły.

Dom drewniany nazywa całe Mazowsze *chałupą* lub *izbą*, a Polesie *chatą*. Przysłowie polskie „Czym chata bogata..." jest tylko „licencją poetycką". *Chata* na całym Mazowszu i Podlasiu określana jest jako nazwa „ruska".

Dach (mapa 2). Nazwy dachu dzielą Polesie na 2 części: zachodnią, na której dominuje *str'ıχa* i wschodnią z nazwą *kr'yša*. Zrzadka tylko w zachodniej części pojawia się mazowiecki (og. pol.) *daχ*. *Stricha* znana jest również z fonetycznymi odpowiednikami i na terenie objętym przez *kryszę* i *dach*, lecz oznacza tam, podobnie jak na Mazowszu, dolny skraj dachu, bądź też

---

[1]) por. mapę 14.

przestrzeń między pułapem a dolną częścią dachu — jednym słowem, rzecz podrzędną w stosunku do dachu. Na Mazowszu *strzecha* uległa tej degradacji znaczeniowej pod naporem niemieckiego *dachu* (płn. maz. *deku*), tu niezawodnie, pod wpływem wsch. i płd. *kryszy*. Pierwotnie zatem — Mazowsze, Podlasie i Polesie obejmowała jedna nazwa dachu — *strzecha*.

Szczyt (mapa 3). *Ščyt* — nazwa przedłużenia krótszej ściany przy dachach dwuspadzistych, panuje niepodzielnie na całym Mazowszu i Polesiu.

Zaščytok — ogranicza się wyłącznie do Polesia i występuje bardzo rzadko. Na tle jednolitego zasięgu *szczytu* — dużą wyspę w pińskim i drohickim tworzy wyraz, występujący w kilku odmiankach fonetycznych: *(s)pac'ij'at, patyj'at* i t. p.

Jest to przeróbka p. *facjatki* (z wł. *faciatta*), która się tu rozpowszechnia za pośrednictwem dworów polskich. *Łob* występuje na bardzo ograniczonym terenie, ma jednak szanse rozwojowe, nawet jako nazwa rodzima, bo korzysta w dużej mierze z osłabienia pozycji *szczytu*, spowodowanej przez szerzący się tu w sąsiedztwie *pacyj'at*.

Strop-kalenica (mapa 4). Grzbiet dachu ma na Polesiu bardzo bogatą nomenklaturę, bo liczy aż 9 nazw. Układ tych nazw jest wszakże taki, że na zachodnim Polesiu grupuje się ich osiem, wskutek czego wschodnia połać zyskuje na jednolitości. Spotyka się tu niemal wyłącznie *w'ilčyk*, formę powstałą z *wiłčyki* (por. *wiłycy* 'widełki, szczęka u konia') przez zmianę liczby mnogiej na pojedyńczą. Wyraz ten może kojarzyć się z p. *wilkiem* w znaczeniu 'kija rozwidlonego, sękatego', lub 'główki łopianu z haczykowatymi kolcami', lecz zgodność tych wyrazów jest przypadkowa i ogranicza się do terenu, gdzie występuje nie tylko brak depalatalizacji *l* przed **i*, **e*, lecz nawet palatalność *l* pierwotnie twardego. Do rzadkich nazw na wschodnim Polesiu należy *k'ońik*.

Ščyt i *hr'ebeń* silniej są reprezentowane na zachodzie Polesia, gdzie oprócz tych nazw spotykamy: *werχ, šč'ebet, hr'ywa, sp'ına* i *plėχ* (por. r. плѣшь 'łysina'). Najbardziej interesującą z nazw zach. poleskich jest *strup* || *strüp*. Sam wyraz został odziedziczony ze stanu prasłowiańskiego. Znają go i inne języki słowiańskie. Różnica polega tylko na znaczeniu. W st. cerkiewnym i rosyjskim *strop* oznacza 'dach' lub 'strych', w bułgarskim — 'piętro', gór.-łużyckim — 'filar, słup', w słoweńskim — 'sufit'[1]). Tylko Mazowsze używa go w znaczeniu grzbietu dachu.

[1]) por. F. Miklosich „Et. Wörterbuch d. sl. Sprachen" s. 326.

Nasuwałoby się stąd przypuszczenie, że *strop* na Polesiu pierwotnie był także używany w znaczeniu 'dachu' lub 'strychu', później zaś uległ przesunięciu znaczeniowemu, upodobniając się do mazowieckiego *stropu* 'grzbietu dachu'.

W dzisiejszym stanie rzeczy *strop* sięga aż po Pińsk, nie tworząc jednak w tej mozaice zach. poleskich nazw większych skupień. Pierwotnie musiał on obejmować całe Polesie środkowe i zachodnie, łącząc się z macierzystym ośrodkiem Mazowsza. Przemawia za tym zarówno ta okoliczność, że wszystkie inne nazwy zach.-poleskie są chwiejne, nieokrzepłe i wydają się być improwizowane ad hoc do potrzeb eksploratora, jak i to, że na całym terenie zach. Polesia wyraz *strop* jest znany (w przeciwieństwie do wschodniego Polesia, które go nie zňa) i używany w znaczeniu przestrzeni między grzbietem dachu, a górnymi ramionami krokwi. W wyrażeniu *„nakł'au ž'yta put s'amyį strüp"* odnajdujemy go łatwo aż po Pinę. Pod naporem wdzierających się zewsząd innych nazw *strop* mógł ulec przesunięciu znaczeniowemu z rzeczy „ważniejszej" do rzędu „niższego".

Na Mazowszu *strop* występuje na całej przestrzeni od granicy pruskiej do Wisły. Historyczne jego granice były i tu ponad wszelką wątpliwość większe. Obejmował on także i Mazowsze na południe od Wisły, skąd został wyparty przez szerzące się z południa *kalenicę* i *grzebień*, a z zachodu *powarst*.

Krokwie — pokrywają całe Polesie jednolicie. Drobne odchylenia notujemy zaledwie w kilku miejscowościach, a mianowicie: w p. 7 i 8 — *kl'uči*, w p. 86 i 51 *k'ožli* i w p. 35 — *kok'oše*.

Poleskie *k'ožli* i *kr'okwy* łączą Polesie z całym obszarem Polski, gdzie *kozły* są używane w Wielkopolsce i na zachodnim pograniczu Mazowsza, a *krokwie* na pozostałym terytorium.

Wiatrówki (mapa 5). Mapa nr 5 przedstawia rozmieszczenie nazw desek, które chronią słomiany dach od stron szczytowych. Do najpospolitszych nazw poleskich tego przedmiotu należą *w'itranyki* i *rohowik'i*; do rzadszych *kozł'y*, *zakr'yliny zakr'yžňiki*, *pudb'iųki*, *bakaw'icy* i *op'ušıny*.

W niektórych miejscowościach nazw zupełnie brak, w innych zdają się być naprędce improwizowane. Znamiennym jest, że rzeczy posiadające małe znaczenie użytkowe w gospodarstwie nie mają ustalonej nomenklatury, przynajmniej tak u pokolenia młodszego. Zjawisko to dostrzega się nietylko na Polesiu, lecz i na Mazowszu, gdzie młode pokolenie rzadko zna nazwę zasiecznicy (zapolnicy) w stodole, lub drobniejszych części narzędzi gospodarskich. Poleskim *rohowikom* i *witranykom* od-

powiadają na Mazowszu *narożniki* i *wietrznice*, które i tu moglibyśmy zaliczyć do najczęściej używanych w zespole innych nazw. Wyraz *opuszyna* nie zrozumiały już dziś ani w gwarze ludowej, ani w języku ukształconym podaje Linde w formie *opuszka*, *opucha* w znaczeniu 'obramowania'.

Murłata (mapa 6). W słownictwie technicznym wyróżnia się w konstrukcji górnej części ściany: 1) bal leżący pod belkami pułapu, 2) bal leżący na belkach pułapu pod krokwiami i 3) bal wysunięty na belkach pułapu zewnątrz, na którym wspierają się krokwie w wypadku, jeśli nie leżą na murłacie. Mapa niniejsza ilustruje rozmieszczenie nazw belki wymienionej pod p. 2. Nomenklatura tego przedmiotu na Polesiu nie jest ściśle ustalona. Najczęściej spotykamy się z *murłatą* (*murł'ata*), której gdzieniegdzie używają również i w znaczeniu belki wspomnianej w p. 3. Do rzadziej używanych nazw należą: *o(š)č'epa*, *praw'iło*, *pł'atwa*, (u Hrinczenki również w tym znaczeniu), *sw'ołok* (Hrinczenko podaje to w znaczeniu belki podtrzymującej sufit), *n'aworoteń*, *zapes'očńik* i *'ošwa* (u Hrincz. ошварь 'skrajna deska przy tarciu drzewa'). *Murłata* (mające swe źródło w niem. *Mauerlatte*), używana jest powszechnie na całym Mazowszu. Czy jest to nazwa typowo mazowiecka — trudno odpowiedzieć wobec braku materiałów z innych dzielnic Polski. W każdym razie występuje w tym znaczeniu także u Kaszubów. Wątpliwości te nie zaciemniają wcale historii tego wyrazu na Polesiu. Został on tu bezsprzecznie zaczerpnięty ze słownika mazowieckiego.

Dyl (mapa 7). Belka w ścianie ma na Polesiu głównie dwie nazwy: na zachodzie — *dyl*, na wschodzie *brus*, który w tym znaczeniu musi być nazwą młodą. *Brus* łączy się znaczeniowo z przedmiotem obrobionym, graniastym. Ściany belek obrabianych na Polesiu weszły w życie od niedawna. Przedtem zadowalano się drzewem tylko oczyszczonym z kory, najwyżej przepiłowanym po środku i dla takich belek służyły nazwy zachowane na wschodnim Polesiu: *derew'ina* lub *berw'ina*. *Brus* wchodził, po ulepszeniu budownictwa ścian, na miejsce *derewiny* i *berwiny* równocześnie z wkraczającym z Mazowsza *dylem* (zapożyczonym z niem. *Diele* 'deska, ściana z desek'). Odosobnioną nazwę w 2 wsiach powiatu łuninieckiego stanowi *płošč'ak*, który jest tu łączony ściśle z drzewem obrobionym.

Podwalina (mapa 8). Z 3 nazw podwaliny — przyciesi tylko *pod'ošwa* ogranicza swój zasiąg do jednego zakątka w koszyrskim, pozostałe dwie *podw'alina* i *pódr'uba* przebiegają pasami

przez całe terytorium poleskie, dzieląc je wzdłuż ukośnej z płn.-zachodu ku płd.-wschodowi. Jest to granica, która, jak zobaczymy później, powtarzać się będzie często z mniejszą lub większą dokładnością w układzie innych nazw. Kontur naszej mapy nie obejmuje, niestety, ziem położonych na południe i wschód od Polesia i niewiadomą pozostanie południowa i wschodnia granica zasięgu tych wyrazów, z których szczególnie nas interesuje *podwalina*. Wyraz ten w języku polskim jest nazwą typowo mazowiecką. Obejmuje on całe Mazowsze z wyjątkiem skrawków Mazowsza południowego i zachodniego (w powiatach: grójeckim, skierniewickim, łowickim, sochaczewskim, płockim i sierpeckim), skąd ustąpił pod naporem wielkopolsko-małopolskiej *przyciesi* i pomorskiej *ćfeli*.

Pułap (mapa 9). Podział Polesia izoglosami nazw pułapu przedstawia się podobnie, jak przy ugrupowaniu nazw dachu i stropu. Z jednej strony odcina się prawie jednolita połać wschodnia, z drugiej znowu zróżnicowana zachodnia. Na wschodzie najczęściej spotykamy *st'oľa, stil*; Wyraz ten w znaczeniu 'pułapu, powały' wykazuje ścisły związek z rdzeniem **stьl* — (*stьlati*) i potwierdza to samo pochodzenie wyrazu *stół*, który, jak wiadomo, etymologia ludowa wyprowadza od *stać*. *Pok'ół*, który wąską wstęgą przedziela Polesie na zachodzie i wschodzie jest tu słabo reprezentowany, podobnie jak i *potoł'ok*. Co do tego ostatniego, to jest to wyraz stary i rdzeniem swoim (**tьlo*, **tъlo*) sięga epoki bałtycko-słowiańskiej. Poza br. i r. потолокъ (co objaśniają etymologicznie jako pochodzące z **tło po tłu* — dno nad dnem)[1], mamy w s-ch. *tlè* pl. 'podłoga' słow. *tlá* pl. czes, *tla* 'pułap', a także w lit. *tiles* pl. 'deski denne w łodzi' i pr. *talus* 'podłoga'[2]). Na zachodnim Polesiu poza przeważającym liczebnie *pow'ała, pow'ałuš* spotykamy już mazowieckiego pochodzenia *p'ołap*. Wyrazowi temu odmawiają stanowczo słowiańskiego pochodzenia. V. Jagić[3]) wyprowadza go z dial. niem. *Vourlabm* (*Vorlauben*); A. Brückner[4]) z niem. *Laube*. Niezależnie od źródła, z którego chcielibyśmy go wyprowadzić — obecność jego w słowniku Poleszuka tłumaczyć należy tylko wpływem Mazowsza północnego, o czym świadczyć ma przede wszystkim zasiąg geograficzny wyrazu.

Powała, jak wynika z Karłowicza[5]) nie jest także nazwą odosobnioną i ograniczoną do Polesia. Zna ją u nas cała po-

---

[1]) por. Преображенскій Эт. Сл. [2]) Trautmann Balt. — Slaw. Wb. 32. [3]) Archiv. t. III. s. 213. [4]) Sł. Et. J. P. s. 446. [5]) Sł. Gw. Pol. VI. s. 47.

łudniowa połać Polski — nie spotkałem jej natomiast nigdzie na sąsiadującym Mazowszu.

Łątka (mapa 10). Na czoło innych nazw tego przedmiotu wysuwa się stara pożyczka polska *š'uło*, *šulc* (z niem. *Säule* 'słup'), który zwarcie występuje w bielskim i brzeskim. W głębi Polesia spotykamy rodzime: *stoup*, *stoj'an* i *staw'ec'*, *ošw'ak*, *proušń'ak* (U Hrincz. простник = drąg pionowo ustawiony) i *uš'ak*. Karłowicz podaje [1], że *uszak* na Litwie znaczy to, co w Królestwie nazywa się *futryną*. Jest to nieścisłość. Wprawdzie Mazowsze nie stanowi całego Królestwa, ani Polesie Litwy, zaznaczyć jednak trzeba, że *uszak* występuje na obydwu terytoriach w tym samym znaczeniu futryny od drzwi i tylko wyjątkowo na wschodnim Polesiu używany jest i w znaczeniu łątki.

Ł'ontka znana mi jest z jednej tylko miejscowości (p. 1). Wieś ta nawiązuje bezpośrednio do półn.-mazowieckiego zasięgu *łątki*, który dochodzi do rz. Świdra i Wisły nie obejmując płockiego i sierpeckiego, gdzie występuje już płd.-mazowiecki *słup*.

Futryny okienne (mapa 11). Na Mazowszu wszędzie, gdzie wprowadzono w budownictwie ramy do okien otwieranych nazywano je *futrami*, *futrynami* (z niem. *Futter*), podczas gdy na Polesiu wprowadzono przeważnie nazwy swojskie: *'jaščyki* i *skryń'i*. Mazowieckie *futryny* weszły na Polesie nieregularnie i w niczym nie przypominają zwartych zasięgów *dyla* lub *pułapu*. Datują się tu prawdopodobnie dopiero od czasów powojennych, przeszczepione za pośrednictwem osadnictwa i kolonizacji. Do rzadko spotykanych należą *šupl'ady* zapożyczone za pośrednictwem Mazowsza (*szuflada* 'skrzynka wysuwana w stole lub w szafie') z niem. *Schublade*.

Sień. Nazwa sieni jest wspólna językom ruskim i polskiemu. Różnica polega tylko w liczbie; na Polesiu bowiem (i w ruskich wogóle) znany *ś'ėny*, w polskim — *śeń*. W trzech tylko miejscowościach (p. 63, 71, 73) wyraz ten jest znany, lecz nie używany. Na miejscu *śeńi* znajdujemy tam *l'et'on*, *l'ec'eń*.

Komora (mapa 12), A. Brückner uważa [2]) że Ruś przejęła nazwę komory (poles. *kum'ora*) z gr., καμάρα 'sklepienie', Polska zaś z rom. *camara*. Geografia tego wyrazu wskazuje jednak, że Polesie zapożyczyło go bezpośrednio z polskiego. Zasięgiem swoim przypomina on nam wiele innych pożyczek polskich, wyodrębniających Polesie zachodnie i środkowe od wschodniego, po-

---

[1]) Słow. Gwar. Pol. VI, 46. [2]) A. Brückner Słow. Et. J. P. s. 250.

zbawionego prawie wpływów polskich. W tym wypadku mamy z jednej strony, aż poza Pińsk, *kum'ora*, z drugiej: *s't''op(b)ka*, *w''is'ťobka* i sporadycznie występujące *kład'ovka*, *klěť* i *h'yžka*, *hyz'ok*. W związku ze *s't'obką* znamiennym jest, że na Polesiu wyraz *izba* wcale nie jest znany. Zarówno dom jak i główna jego opalana ubikacja nazywa się *chatą*, podczas gdy na Mazowszu zawsze mamy do czynienia z *izbą*.

K. Rhamm twierdził [1], że „das slavische Wort *istъba* niemals etwas anderes bedeutet haben kann als die eigentliche Wohnstube" a ponieważ i nordyjska *stafa* oznacza także 'Wohnstube' przypuszczał wpływ jakichś Germanów we wnętrzu Rusi na budownictwo i nomenklaturę ruską. Hipotezy tej nie wspiera zarówno brak wyrazu *izba* na tak znacznym terenie ruskim jak i fakt używania tego wyrazu w innym znaczeniu.

Czeluść (mapa 13). Otwór pieca piekarskiego na Mazowszu ma jedną tylko nazwę *czeluść*(*-ie*) — na Polesiu poza *czeluścią* znajduje jeszcze *'us'ťe*, która rozprzestrzenia się na całym terytorium z wyjątkiem wąskich pasków pogranicza zachodniego i wschodniego. Nie wchodząc bliżej w stosunki językowe, zachodzące między Polesiem i gwarami niemazowieckimi zaznaczymy tylko, że na Kaszubach nazwa 'otworu pieca' występuje w formie *uscé*. (Sł. Gw. Pol. VI. s. 47). Co się tyczy etymologii wyrazu *czeluść* — to A. Brückner wyodrębnił w nim przyrostek *jus't* analogicznie do srb. *krelušt* 'skrzele' [2], natomiast Berneker [3] traktuje *czeluść* jako compositum, w którym człon pierwszy możnaby łączyć z *czołem*, wychodząc od 'paszczy', lub ze **(s)quel* (*skała*), mając na względzie 'szczelinę'. W. p. 64, 71, 74 i 75 znajdujemy *čeľuśńik'i* — co Berneker zestawia ze st. cerk. *čelesьnъ* 'praecipuus, principalis' [4]. Formy te potraktowałem jako urobione od tegoż compositum z uproszczoną grupa *stn* $\geqq$ *sn* (Hrinczenko podaje nawet obok челюсти i челюстники) i dla jasności obrazu nie zaznaczałem na mapie.

Stodoła (mapa 14). Stodoła ma na północnym i wschodnim pobrzeżu nazwę *humn'o*, na pozostałym terytorium: *kł'uńa*. Dal zaopatrzył ten wyraz dopiskiem: „zapadn. i južn." z czego możnaby wnioskować, że przez Polesie przechodzi wschodnia i północna granica tej izoglosy. Nie wyjaśniona też jest dotychczas etymologia tego wyrazu, około której powstała już duża literatura. Naogół wysuwane są 3 możliwości: 1⁰ — *kłunia* jest po-

---

[1]) A. Brückner — Wpływ kultur obcych. Enc. Pol. IV. s. 191. [2]) Sł. Et. J. P. s. 75. [3]) Sl. Et. Wb. s. 142. [4]) ibid.

życzką litewską i opiera się na bliskim znaczeniem lit. *kluonas* i łot. *klûns*, 2° — wyprowadza się z rodzimych zasobów w oparciu o *u(s)kłonić się, pokłon* itp. i 3° — odnosi się do ide. pnia **klu* — **klu-d* 'czyścić', z czym wiąże się łać. *cluo* i gr. κλύζω 'przemywam'. Za odrzuceniem pierwszej hipotezy przemawia geografia wyrazu, gdyż w wypadku zapożyczenia z litewskiego północna granica izoglosy *kłunia* nie mogłaby się kończyć na Polesiu, tymbardziej, że wyraz okazuje wybitne tendencje rozwojowe i szerzy się ku północy. Wschodnio i północno-poleskie *humn'o* jest nazwą ustępującą w zetknięciu się z południową *kłunią* i przechodzi najczęściej na oznaczenie miejsca przed stodołą. Etymologia również nie wyjaśniona. Wyraz ten rozpatrywany bywa jako compositum 2 rdzeni: *gu* — z *govędo* (ide. **q*ᵘ*ous* —) i *mьną męti*. Mazowiecka i og.-p. *stodoła* pojawia się zaledwie w 3 wsiach podlaskich, poza którymi jest wcale nieznana. To, co Karłowicz mówi o innych znaczeniach stodoły na Litwie (stajnia, wozownia, budowla na siano)[1]) nie dotyczy Polesia.

Zasiek (mapa 15). Nazwy zasieka (sąsieka) w stodole dają nam również podział Polesia dwudzielny. Na zachodzie przeważa *zastor'onok*, na północy występuje wyłącznie *storon'a*. Ponieważ jednak wyraz *storona* spotyka się na zachodnim i południowym Polesiu — odnosi się wrażenie, że *zastoronok* jest na Polesiu nazwą nową i szerzy się z południa ku północy na miejscu dawnej *storony*, podobnie jak w dialektach małopolskich *zastronie* na miejscu *zapola*[2]). Na płn.-wschodzie Polesia spotykamy ponadto *p'atro* i *zap'ėr*. Pierwszy z nich (w znaczeniu strychu nad sienią) zna Mazowsze tylko w rodz. męskim i z *-r-* w pierwszej zgłosce, w formie *przętrz*. Tę samą formę znajdujemy poza Mazowszem u Kaszubów (*przętrz* 'śpichlerz') i Łużyczan (*pratr*), u Załabian z *r*, ale już w rodz. nijakim (*prętro, prętpro*[3]).

Zas'ėk występuje tylko w 3 wsiach podlaskich (p. 1, 5, 93), które nawiązują bezpośrednio do Mazowsza północnego, właściwej ojczyzny wyrazu, oraz w 1 wsi (p. 50) na dalszym Polesiu.

Klepisko. Mazowieckie *klepisko* dochodzi zaledwie do 3 wsi podlaskich (p. 1, 2, 93). Polesie zna tylko *tók*.

Jętka-bant (mapa 16). Żerdki, które się przybija poprzecznie między krokwiami, powyżej połowy ich wysokości, mają na Polesiu bogatą nomenklaturę, przypominającą nam swoim rozmieszczeniem poles. *strop-wilczyk*. Zróżnicowanemu w wysokim

---

[1]) Słow. Gwar. Pol. V s. 235 [2]) K. Nitsch. Z geografii wyrazów R. S. VIII. 121. [3]) Brückn. Sł. Et. J. P. s. 413.

stopniu zachodowi przeciwstawia się jednolite środkowe i wschodnie Polesie, a granica przebiega w znanym nam kierunku z płn. zachodu ku płd.wschodowi. W największych skupieniach występują: na zachodzie mazowiecki *bant* (z niem. *Band*), we wschodniej części — *p'ojas*. Mniej licznie reprezentowane są *poper'ečka, peresp'onka, bł'anka, łyštwa, p'uto* i *j'entki*. Co się tyczy tych ostatnich, to ukazują się one jako awangarda płn. mazowieckiego zasięgu tego wyrazu. *P'uto* — spotkane w dwóch odległych od siebie punktach (34 i 85) ma swój odpowiednik na Mazowszu w p. szczuczyńskim i łomżyńskim w postaci *pęta*.

Błanka, mająca swe źródło w śr. gór.-niem. *planke, blanke* 'gruba deska' i *łyštwa* w niem. *Leiste* (dawn. *liste*) należą do wczesnych polonizmów. Są wreszcie miejscowości oznaczone na mapie krzyżykami, w których nazwa tego przedmiotu jest wcale nieznana. Uderzającym jest, że każdą falę nowych nazw poprzedzać musi duże zróżnicowanie i dezorientacja w starej nomenklaturze, ułatwiając tym niejako drogę przybyszom.

Z Mazowsza znane mi są 3 nazwy: *pęto jętki* i *banty*. *Pęto* — notowałem zaledwie w kilku miejscowościach: w Wąsoszu, Radziwiłowie (p. Szczuczyn) i w Zabielu (p. Łomża). Pozatem na całym Mazowszu północnym występują tylko *jętki*, a na południowym — *banty*.

Wyszki (mapa 17). Przestrzeń między drągami a stropem (nad zasiekiem) ma wspólną dla Mazowsza i całego prawie Polesia nazwę *w'yški*. Drobne odstępstwa spotykamy tylko na płn. zachodzie, gdzie znany jest jedynie *χız'ok*, dalej na płd. zachodzie w kowelskim, który wprowadza odrębne *p''etro* i wreszcie na pograniczu z polskim Podlasiem, skąd przyszedł mazowiecki *róšt*. *Hor'a* jest używana powszechnie w znaczeniu strychu i wyjątkowo tylko w p. 1 i 2 występuje w znaczeniu podanym.

Wierzeje (mapa 18). Na Mazowszu drzwi w stodole na biegunach nazywano tylko *wierzejami* i dziś nawet nierzadko spotkać się z nimi można, choć naogół odczuwane są jako nazwa stara. Na Polesiu, gdzie budownictwo nie poczyniło dużych zmian, spodziewalibyśmy się ich przede wszystkim, tymczasem, jak widać z mapy wierzeje są tu prawie nieznane, powszechną natomiast nazwą są *dw'ery*.

Wor'ota poza znaczeniem ogólnym używane są w znaczeniu drzwi tylko w sarneńskim i łuninieckim.

Szopa (mapa 19). Mazowiecka i og.-pol. *š'opa*, wyprowadzająca się ze st. gór. niem. *Schopf*, *Schof* 'szałas' obejmuje całe Polesie zachodnie i środkowe aż po Pińsk, wyodrębniając Polesie wschodnie, gdzie już często obok *szopy* występuje *p'oweť* (u Hrinczenki повитка), co Miklosich łączy z rdzeniem *vě* — (wiać)[1]. Ponieważ Dal podaje *szopę* jako wyraz zachodni i południowy wnosić by można, że polityczna granica na Polesiu jest wschodnią granicą tej izoglosy.

Odr'yna jest na Polesiu rzadkością i to zarówno w znaczeniu szopy jak i chlewa. Dal podaje odrynę w znaczeniu chlewa dla rogacizny z gub. twerskiej i to nas utwierdza w przekonaniu, że wyraz ten został przyswojony z rosyjskiego dopiero w latach ostatnich, powojennych.

Południowo-zachodni skraj Polesia odcina się od zachodniego i środkowego *kołesznią* (u Hrinczenki колешня). *Połown'yk* znany mi jest tylko z jednej wsi.

Chlew (mapa 20) *Chlew* jest nazwą powszechnie używaną na całym Polesiu (z wyjątkiem kilku miejscowości, gdzie został zastąpiony przez r. *odr'yna* lub tatarskiego pochodzenia r. *sar'aj*) i wspólną językowi polskiemu. Różnica polega tylko w zakresie znaczeniowym wyrazu.

Na Polesiu *χlěu̯* używany jest w znaczeniu budynków dla koni, krów i owiec. Chlewy dla świń mają odrębną nazwę *świn'ynec'* lub *s'win'arnyk*.

Na Mazowszu zaś *chlew* oznacza każdy budynek dla inwentarza i tylko pod wpływem napływających ze dworu *stajni* i *obory* ogranicza swój zakres do chlewu dla swiń. *K'umnyk* (utworzony od *komoń?*) należy do nazw ściśle zlokalizowanych.

Śpichlerz (mapa 21). Do najpowszechniejszych nazw śpichrza w dzisiejszym stanie rzeczy należy *spiχ'ir* i *p'o* (*pr'y*) *kliť*, rzadziej spotykamy *św'ireń*, a *amb'ar* i *st'ebla* traktować będziemy jako sporadyczne.

Ambar na Polesiu jest jeszcze nie przyswojonym i żywym rusycyzmem. Występuje on regularnie w tym znaczeniu w rosyjskim (a także w bułgarskim амбар i s-ch. *ȃmbar*), dokąd został zapożyczony z tur. *ambar*, a tam znowu z pers. *anbār* '*spichrz*'[2]).

---

[1]) Et. Wb. s. 387 [2]) Por. Bernekara Sl. Et. Wb. s. 28 i Miklosicha Et. Wb. d. Sl. Spr. s. 3.

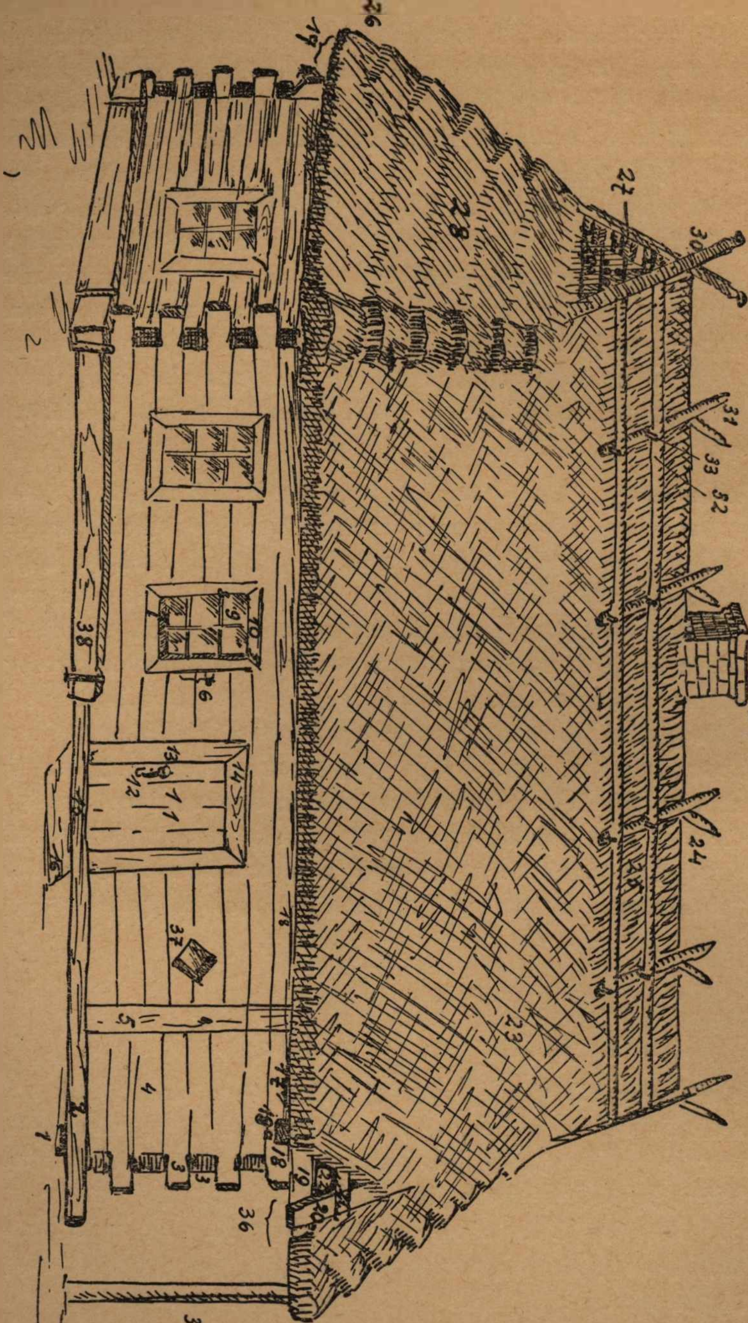
Świreń natomiast, dziś rozrzucony zrzadka i zapomniany, dawniej musiał być w częstszym użyciu łącząc Polesie z Litwą (*svirna*) i wschodnią częścią Polski. U nas poza materiałem historycznym, którego dostarcza Linde (*świernia, świreń*) znam ten wyraz ze wsi Sołki (p. Szczuczyn) w formie *śferonek*, a drobiazgowe poszukiwania wykryłyby go być może i w innych okolicach, choć Karłowiczowi jest znany tylko z pogranicza językowego polsko litewskiego [1]. Co się tyczy pochodzenia tego wyrazu w gwarach poleskich, to zgodnie z Karskim [2] przyjęlibyśmy go za pożyczkę litewską, gdyż tu jest on odosobniony i nie budzi żadnych skojarzeń semantycznych, tam natomiast formacyj z tym rdzeniem jest więcej. Podobnie moglibyśmy powiedzieć o pierwotnym zasięgu *kleťi*, która w widoczny sposób ustępuje przed mazowieckim *śpichlerzem*, *śpichrzem* (z niem. *Speicher*, łac. *spicarium*).

Furtka (mapa 22). Drzwiczki w parkanie wykazują na Polesiu i Mazowszu zasadniczą nomenklaturę tę samą. Mamy więc odpowiednio: *dwˈerca* i *drvˈicki*, *φˈórtka*, *χˈurtka*, *kwˈirtka* i *furtka*, *worˈitce* i *vrotka*. Ostatnia para wyrazów jest tu i tam mało używana. *Furtka*, którąśmy przejęli za pośrednictwem niem. *Pforte* z łac. *Porta* — jest na Mazowszu bardzo spopularyzowana, podczas gdy na Polesiu odbija się zaledwie słabym echem, przeważają zaś rodzime *dwerca*. *Kowˈorotač*, *brˈamka* i *kalˈitka* zjawiają się tylko sporadycznie, osobliwym zwłaszcza jest użycie *kalitki* w znaczeniu ʻfurtkiʼ. Wprawdzie z tym znaczeniem spotykamy się także i u Wielkorusów, naogół jednak w językach ruskich калитка zgadza się znaczeniowo z pierwowzorem arabskim, gdzie *χarita* oznacza ʻtorbęʼ i z płn. tur. *qalita* (*qalta*) w tymże znaczeniu.

Rys. 1. Chata. (w. Nowosiółki, p. Kobryń),

1. *štempˈal* || *štenpˈal*, gdzie indziej także *štandˈar*. 2. jak na mapie nr 8. 3. *uhłˈo* || *wuhłˈo*; w innych wsiach także *uhˈoł* || *wuhˈoł*. 4. jak na mapie nr 7. 5. jak na mapie nr 10. 6. *oknˈo* || *woknˈo*; w innych miejscowościach też *hoknˈo*. 7. jak na mapie nr 11. 8. *rˈama*. 9. *šˈyba* || *šklo* || *skło*. 10. *šalˈiu̯ka*. 11. *dwˈery*. 12. *klˈamka*. 13. *ušˈak*. 14. *šˈapka*. 15. *porˈih*. 16. *mˈostyk* || *pomˈostyk*. 17. *kapˈiž* || *pudstrˈišše*; w stodole *puddˈašše*. 18. *očˈepa*. 18a. *balka*. 19. jak na

[1]) por. Sł. Gw. Pol. V s. 371. [2]) Бѣлоруссы. I. s. 135.

mapie nr 6. 20. *krokwa*. 21. *łata*. 22. *hor'a*; w innych miejscowościach: *pok'et*, *χ'ata*, *st'ola* i *čerd'ak*. 23. jak na mapie nr 2. 24. jak na mapie nr 4. 25. *pokr'üuje* || *pokr'üule*. 26. *str'išanyk*. 27. *k'ułyk* || *b'untyk*. 28. *pryč'üłok*. 29. jak na mapie nr 3. 30. jak na mapie nr 5. 31. *k'üzły*. 32. *druck'y*. 33. *koł'očky*. 34. *k'omyn*. 35. *stoup*. 36. *š'uryk*. 37. *ok'ence*. 38. *pr'yžba*.

Odzież (pościel)

Czapka (mapa 23). Czapkę letnią na całym prawie Polesiu nazywają *kozyr'ok*. Wyraz ten znany również i na Mazowszu, lecz nie w znaczeniu czapki (p. mapa 24). Brückner utrzymuje, że *kozyr* (urobiony od *kozy*) od nas przeszedł na Ruś, gdzie rozwinięto jego znaczenie od atutu w kartach do ubioru głowy [1]. Wprost przeciwnego zdania jest Berneker, który także potwierdza wspólne (choć niejasne) pochodzenie *kozyra* w kartach i w odzieży, lecz polski *kozer* uważa za pożyczkę ruską [2]. K. Lokotsch znowu *kozyr* 'atut w kartach' wyprowadza z tur. *koz*, lecz nie godzi się na to, by kozyr 'okrycie głowy' utożsamiać z tym tematem [3]. Trudno jest dociec punktu wyjścia tego wyrazu wobec spornej kwestii identyczności *kozyra* w pierwszym i drugim znaczeniu. *Kozyr* w kartach jest na Mazowszu głęboko zakorzeniony, podczas gdy *kozyr* w ubiorze jest mniej popularny i sprawia wrażenie rusycyzmu. Północne i wschodnie Polesie wyodrębnia *š'apka*, wyraz według E. Karskiego [4], pochodzenia tureckiego (tur. *šabka*). Raz tylko (p. 57) notowałem *kašk'et*, który jest tu chyba przetransportowany z Mazowsza, gdzie używa się go nie mniej często jak *fujazierki* zapożyczonej za pośrednictwem niem. *Fourage*, *Fourageur* (z fr. *fourrage*) i *maciejówki*.

Daszek u czapki (mapa 24). Jak widać z mapy, *koz'yrok* w większości miejscowości oznacza jednocześnie czapkę i daszek. Na Mazowszu, jak i w innych gwarach polskich, występuje on dość często, ale wespół z *rydelkiem*, notowanym na Polesiu tylko jeden raz w formie: *rydl'iuka*.

D'ašok, który tworzy spore skupienie na płd. zachodnim skraju Polesia używany jest chętniej przez młode pokole-

---

[1]) Sł. Et. J. P. s. 262. [2]) Sl. Et. Wb. s. 597. [3]) Et. Wb. der Europ. Wörter Orient. Ursprungs s. 97. [4]) Бѣлорусы I. 178.

nie, niż starsze. Poza wymienionymi nazwami daszka spotyka się jeszcze: *łop'atka, kašk'et, s'opel, kop'ył, g'anok, šk'òrka, χołod'ok, sok'ırka, d'ub'ak* i *bryl* (mający swe ostateczne źródło we wł. *ombrella* 'parasol, kapelusik'), który wespół ze *skórką* [1]) znalazł się w szeregu tych nazw za pośrednictwem polskiego.

Kimbałka (mapa 25). Obręcze lniane lub ze słomy, które Poleszuczki nakładały na głowę pod chustkę nazywano w południowej części Polesia: *ki(m)b'ałka* || *kinb'ałka*, w północnej — *tk'anka* i *k'anka* || *kan'yc'a*. *Kanyc'a* nie ma chyba związku z *kanią* 'u kapelusza', lecz powstała raczej z uproszczenia grupy *tk* i dlatego potraktowałem ją wspólnie z *tkanką*, dla ścisłości podam, że notowałem ją w p. 42, 47 i 48.

Jeżeli chodzi o stosunek wyrazu *tkanka* do słownika języków sąsiednich: polskiego i wielkoruskiego, to trzeba zaznaczyć, że Dal jego nie zna zupełnie, Linde natomiast i Karłowicz [2]) podają go w znaczeniu 'stroju kobiecego na głowę' (L.), bądź 'korony z kwiatów sztucznych, pereł i wstążek' (K.).

Kimbałkę częściej słyszy się z elementem nosowym (u Dala i Hrinczenki кибалка), co wierniej kontynuuje stan st. cerk. słowiański: кимбалъ i zgadza się z prawzorem greckim κύμβαλον 'metalowe naczynie, czasza' [3]). We wschodniej części Polesia, w stolińskim mamy *obr'uč* i *l'amec*. oraz sporadyczne *p'odbička* i *kabł'uč*. Do rzadko używanych należą również *kyčka* (u Hrincz. кичка w tymże znaczeniu) i *kor'obka*. Z tym wyrazem musiało się wiązać zróżnicowanie samego przedmiotu. Był to zapewne nie pierścień, lecz szeroka obręcz, podobna do ram sita.

Siermięga (mapa 26). Palto z szarego sukna (niejednolitego kroju) Polesie zachodnie nazywa *s'irń'eha*, wschodnie *św'itka*. Wyraz *siermięga* za czasów Lindego był jeszcze u nas, zdaje się, w częstszym użyciu, dziś już należy do rzadkości. Z Mazowsza podano mi go tylko ze wsi Skaratki (p. łowicki) w znaczeniu 'koszuli z lichego płótna'. Notuje go także z Kaszubów S. Ramułt [4]) (*sermjąga*), podczas gdy u Karłowicza już się z nim nie spotykamy. Etymologia wyrazu dotychczas nie wyświetlona. Na gruncie białoruskim Karski traktuje go jako pożyczkę fińską (*sermig*) za pośrednictwem lit. *sermėga* [5]). *Switka* jest polskiemu (i bułgarskiemu [6]) wogóle nieznana. Linde przytacza ten wyraz tylko z objaśnień do Statutu Litewskiego. Raz tylko spotkałem

---

[1]) o czym por. E. Karskiego Бѣлоруссы I. s. 146. [2]) Sł. Gw. Pol. V. s. 402. [3]) Преобр. Эт. Сл. 307. [4]) Sł. Jęz. Pom. s. 192. [5]) ibid. s. 108. [6]) Brück Sł. Et. J. P. s. 538.

go we wsi Osówiec (p. Przasnysz), lecz trudno mi orzec, czy zachował się tam jako archaizm, czy też może w czasach późniejszych dostał się w jakiś sposób z rosyjskiego.

Płd. część brzeskiego i płn. kowelskiego nie zna żadnego z omawianych wyrazów posługując się pogardliwą *łatuchą*. *Sukm'an*, *k'urta*, *žup'ica* są zlokalizowane w obrębie 1—2 wsi. Pierwsza z tych nazw, aczkolwiek wywodzi się ze Wschodu (wsch. tur. *sükmän* 'sukno podbite skórą, palto' [1]) przeszczepiona została na grunt poleski z Mazowsza, gdzie jest w codziennym użyciu. Dwa ostatnie wyrazy są również tym gwarom obce. *Żupica* jest bezsprzecznym polonizmem, *kurtę* możemy traktować jako polonizm lub rusycyzm zależnie od przyjęcia jednej z dwu możliwości jego pochodzenia: z łać. *curtus* 'obcięty' czy z tur. *kürtek* 'krótka bluza' [2]. W pierwszym wypadku dopuścilibyśmy pośrednictwo polskie, w drugim rosyjskie.

Bluzka kobieca (mapa 27). Na Polesiu przeważają 2 nazwy letniej bluzki kobiecej: *bl'uzka* i *kapt'an*. Pierwsza z nich przyszła z Mazowsza, gdzie często jest używana, zwłaszcza wśród pokolenia młodszego, druga istnieje niezależnie od mazowieckiego *kaftana* i wyprowadza się ze wspólnego z nim źródła, z per. *häftan* (za pośrednictwem tur. *kaftan* [3]). *K'oχta* (r. кофта, br. копта) i należąca do wspólnego pnia *kuχ'ajka* (r. куфайка) w bliskości stoją z p. *koftyr* (z per. *kuft*, *kufter* 'tkanina jedwabna', na co zwrócił uwagę Preobrażenskij [4]). *Koš'ulka*, *kamiz'elka*, *k'urta* i rodzima *rub'aszka* są, jak widać z mapy, mało reprezentowane.

Spódnica (mapa 28). *Spódn'ica*, *spoń'ica* (p. 44, 51, 68, 70—1—5—6—7—8—9, 82—4—7—8) stała się dziś już og. poleską nazwą spódnicy. Jeszcze tylko w zachodniej połaci słyszy się *χwart'uχ* i rzadsze *portan'ýk*, ale młodsze pokolenie już te nazwy zarzuca. Dotyczy to zwłaszcza *fartucha* znanego powszechnie w znaczeniu og. polskim. Przejście znaczeniowe od p. *fartucha* do poles. *spódnicy* jest analogiczne do przejścia niem. *Schürze* 'fartuch' w dawne maz. *sorce* 'spódnica'. *Fartuch* w znaczeniu spódnicy w polskim podaje Karłowicz tylko z pogranicza ruskiego, a mianowicie lubelskiego i p. krasnostawskiego [5]. Na Mazowszu dziś mamy dwie nazwy: *spódnica* i (czasem pogardliwe) *kiecka*, zapożyczone za pośrednictwem węgierskiego (*kecse*) z tur. *keče* 'filc, dywan' [6].

Fartuch (mapa 29). Na jednolitym tle wyrazu *χwart'uχ*, *χwartuš'ok* (p. 5, 6, 19, 20, 23—4, 33—6) wyróżnia się znowu płd. zachodni skraj Polesia, gdzie używane są: *per'ednyk*, *zap'aska*

[1]) Lokotsch. Et. Wb. s. 32. [2]) ibid. s. 100. [3]) ibid. s. 61. [4]) Эт. Сл. [5]) Sł. Gw. Pol. II. s. 8. [6]) Lokotsch Et. Wb. s. 92.

i *zal'ułka*. Nazwy te nie są lokalne. *Zapaska* jest znana na Kurpiach, a po za tym, jak wynika Z Karłowicza cieszy się popularnością w większości gwar polskich [1]. Wymienia ją i Dal z gub. orłowskiej. *Zatułka* notowana jest również u Dala z gub. mińskiej i razańskiej.

Spódnica zimowa (mapa 30). Polesie północne i częściowo zachodnie nazywa zimową wełnianą spódnicę *andarakiem*. Wyraz ten ma zagadkową historię. Niemieckim pochodzeniem (niem. *Unterrock*) i geografią wskazywałby na polskie pośrednictwo, tymczasem na Mazowszu trudno się doszukać jakichkolwiek jego śladów. Wyraz, który przytacza H. Koneczna z łowickiego [2]: *aŋg'era* || *jaŋg'era* odbiega nietylko fonetycznie ale i znaczeniowo, oznacza bowiem nie spódnicę, lecz ciepły watowany kaftan lub palto. Wprawdzie znajdujemy i u Karłowicza *inderak*, *andarak* w znaczeniu spódnicy, ale dotyczy to języka kresowego (gwara august., Ust. z Lit.), do którego się mógł dostać właśnie z omawianych gwar ruskich [3]. W płd. części Polesia ten sam przedmiot nazywa się *litnyk*. Wyraz ten znany jest u nas (*letnik*) na Śląsku, w poznańskim, a nawet na Mazowszu czerskim, lecz wyłącznie w znaczeniu spódnicy letniej [4]. To samo stwierdzamy i w ukraińskim słowniku Hrinczenki. W stolińskim i we wschodniej części pińskiego szerzy się odrębny *domotk'an*.

Saj'an (z pol., wł. *sajone* 'płaszcz, kabat żołnierski' i rodzime *rab'ak* są, jak widać, sporadyczne.

Przyramki (mapa 31). Kliny naramienne u dawnych koszul kobiecych mają różną, lecz niezróżnicowaną nomenklaturę w obydwu dzielnicach. Mazowsze nazywa je *przyramkami*, na Polesiu dominują *w'ustauki*. Wschodnie Polesie i w tym wypadku ma własne słownictwo. W stolińskim spotykamy *napl'ečńiki*, w części łuninieckiego *polik'i*. Wyraz ten Hrinczenko podaje w tym samym znaczeniu полик — u Dala zaś полики oznaczają kliny pod pachami.

Ćwikle 'kliny pod pachami' (mapa 32). Mazowieckiego pochodzenia *cw'ikl'i*, *cw'igły*, (z niem. *Zwickel*) wyparły prawie całkowicie pierwotne tu *l'endycy*, które występowały ciągłym pasem wzdłuż zach. Polesia i dotarły aż do zach. granicy *podr'učnikow*, odcinając stoliński i łuniniecki od całości Polesia, W miejscowościach (p. 7, 8, 58) znajdujemy *łendwicy*, które powstały na tle skojarzenia z lędźwiami.

Lendycy, *łendycy* (ros. лента i ленда) zapożyczone zostały z gr. λέντιον 'ręcznik' [5].

---

[1]) Sł. Gw. Pol. VI. s. 305. [2]) Dial. Ks. Łow. s. 344. [3]) Sł. Gw. Pol. II. s. 206. [4]) ibid. III. s. 29. [5]) Преобр. Эт. Сл.

Na południu w kowelskim, sarneńskim, a także i na zach. pograniczu pińskiego znajdujemy nieznanego pochodzenia *łastḱi*, *lastḱi* i *ľastočḱi* (p. 62).

Manḱiety (mapa 33). Wśród siedmiu nazw mankietów u koszuli na czoło wysuwają się tylko *ḱoṷńercy* i *č́oχły*. *Kołniercy* szerzą się z północy i z zachodu od granic polskiego Podlasia spychając coraz ku południowi stare (og. słowiańskie) i polskie *czochły*, choć w polskim *czecheł*, *czechło* (kasz.) dawniej i do dziś tam, gdzie się dochowało (poznańskie, kaliskie, pomorskie) oznacza 'koszulę śmiertelną'. Na pograniczu zachodnim widzimy ciągłość historyczną oddziaływań Mazowsza na Polesie. Pierwszy przyklad mieliśmy z budownictwa, gdy na miejsce *szuła*, dawnej pożyczki polskiej wdziera się dzisiejsza mazowiecka *łątḱa* i *bant*.

Drugim przykładem są zach. poleskie nazwy mankieta. Po opadnięciu starszej fali ekspansji, reprezentowanej przez stp. *obojczyḱ* 'kołnierz', który tu w formie *ob́ojcy* uległ przesunięciu znaczeniowemu, i *ḱołnierz*, zaczyna następować nowa fala mazowieckich *manḱietów* (z wł. *manichette*).

Obšyṷḱi są również wspólne, ale chyba niezależne od maz. *obszywek*, które zachowały się tu tylko w nielicznych miejscowościach (Łąkawica p. miński maz., Grodzisk p. radzymin. Kurpie Stare p. ostrołęcki, Orszymów p. płocki).

Opusćė (por. *opúšyna* s. 10) zna tylko część p. prużańskiego, a *zab́irce* są zaledwie raz notowane.

Spodnie (mapa 34). Pod względem rozmieszczenia nazw spodni Polesie przedstawia nieco odmienny obraz, niż zwykle. Najczęściej jakiś wyraz czy grupa wyrazów wyodrębniała Polesie zachodnie od środkowego i wschodniego, lub też wschodnie od pozostałych części. W tym wypadku wyróżnia się płd. wschód Polesia nazwą *štańy* od zupełnie jednolitej całości, na której spotykamy *nahaẃicy* lub (b. rzadko) przestawkowe *hanawicy* (p. 21, 42—3—4—5—7, 81). Na Mazowszu notowałem *portḱi*, *spodnie* i na Kurpiach (Kadzidło) *buḱsy* (z niem. *Büxen* [1]); przy czym spodnie odnoszą się najczęściej do ubioru świątecznego, a *buḱsy* do spodni zimowych [2]). *Nogawic* niema żadnego śladu. Karłowicz jednakże podaje dwukrotnie *nogawice* 'spodnie' z Mazowsza m. in. w wyrażeniu „Pozyc mi nogawic" (Maz. II. 181.[3]) z czego wyni-

---

[1]) A. Brückner Sł. Et. J. P. s. 48[2]) *Buksy* w tymże znaczeniu znane są również u Kaszubów (z informacji prof. W. Doroszewskiego). [3]) Sł. Gwar. Pol. III. s. 333.

kałoby, że zachodnia granica zasięgu tego wyrazu sięgała daleko poza terytorium ruskie, łącząc Mazowsze z Polesiem.

Šan'y, rosyjskie i ukraińskie, kto wie, czy nie są na Polesiu napływowe. Często mówiący uświadamiają sobie rosyjskie (nie ukraińskie) pochodzenie tego wyrazu i ta świadomość „wyższości" może się walnie przyczyniać do jego ekspansji. Etymologię wyrazu wyświetlał A. Iljinskij, sprowadzając jego rdzeń *šьt* — do ide. **siū* 'szyć'[1].

Nogawka (mapa 35). *Kołoš(w)a* znana Dalowi jako wyraz południowy, rozprzestrzenia się na Polesiu od granic politycznych, aż po Bug. Tylko na płn. zachodzie i na wąskim pasie nadbużańskim spotykamy *kłešńa, kl'ešńa*. Dal i Hrinczenko podają ten wyraz w znaczeniu nóżek u raka i niektórych owadów. Zdaje się jednak, że zgodność *kłeszni* 'nogawki' z *kłesznią* 'szczypcami' jest tylko przypadkowa. Uderzające podobieństwo fonetyczne i bliskość znaczeniową widzimy w porównaniu *kłeszni* z błg. клашникъ, клашеник 'górna odzież bez rękawów', клашня 'rodzaj grubego sukna' i srb. *klàšnja* 'rodzaj pończoch' *klàšnje* 'rodzaj sukna', które Berneker wyprowadza z wł. *calza* (łac. *calcea)* — 'pończocha', *calze* pl. 'spodnie'[2]. Zgodna z nomenklaturą og.-mazowiecką *nohaφka* ukazuje się tylko w jednej wsi podlaskiej (p. 1).

Pasek (mapa 36) Nomenklatura paska skórzanego do spodni wyodrębnia również zróżnicowany zachód od jednolitej połaci wschodniej. Gdy na wschodzie, bez względu na zmianę samego przedmiotu, pozostała wszędzie *popr'uha*, na zachodzie do wyrazu *šýtyk*, nazwy dawnych pasków przędzowych, dołącza się w p. koszyrskim i płn. części brzeskiego *ram'innyk*, a na pograniczu z polskim Podlasiem mazowieckiego pochodzenia *p'asok*.

Buty (mapa 37). Mapa nr 37. ilustrująca rozmieszczenie nazw butów z cholewami nie podaje niestety, północnej granicy tej izoglosy na całej rozciągłości Polesia, a geografia tego wyrazu ma wyjątkową wagę. *Č'oboty*, mimo częściowe zewnętrzne podobieństwo z tematem *boty*, reprezentują kulturę wschodnią (tur. *čabata*, per. *čäbät*)[3], w przeciwieństwie do *butów*, które za pośrednictwem Polski łączą Polesie z Zachodem (z wł. *botta*). Pożyczek wschodnich w zakresie odzieży, wbrew oczekiwaniom, znajdujemy na Polesiu niewiele. Wyraz *czoboty* jestjedną z tych nielicznych pożyczek, która odznacza się tak silną ekspansją.

---

[1]) Рідна мова 1933, s. 335. [2]) Sl. Et. Wb. s. 510. [3]) Lokotsch Et. Wb. 31.

Cholewa (mapa 38). Nazwa cholewy u buta łączy Polesie z całym obszarem Polski, tak że różnica między Mazowszem sprowadza się tylko do wymowy. Na Mazowszu i Podlasiu słyszymy normalnie *χoleva*, na Polesiu spotykamy się z tą formą tylko w płd. części brzeskiego. W płn. części zach. Polesia najpospolitszą formą jest *χol'awa*, na pozostałym terenie od granicy z nowogródzkim aż po Sarny *χal'awa*. Różnica w wokalizmie zgłoski akcentowanej tego wyrazu (e:'a) sięga niezawodnie epoki prasłowiańskiej i polega na wtórnej nasalizacji sufiksu — *ewa*, z którego normalnie rozwinął się dzisiejszy — ява. Dal podaje ten wyraz (халява) jako zachodni i południowy, z czego możnaby wnosić, że na wschodzie nie przekracza on granic Polesia. We wschodniej połaci spotykamy rosyjskiego pochodzenia *holeń'išče*, które jednak nie wykazuje tendencyj rozwojowych.

Zelówki (mapa 39. Jak widać z mapy przeważającą nazwą zelówek są *pódm'otki*, północnych tylko i zachodnich skrawków Polesia trzymają się *pódn'oski*. Obydwa te wyrazy w znaczeniu 'zelówek' są słownikom ruskim nieznane. W polskim *podmiotki* są zaświadczone w Słow. Warsz. (IV s. 385), choć w terenie udało mi się je znaleźć w jednej tylko wsi (Skaratki, p. łowickiego). *Podnoski* są znane także i w innych dzielnicach Polski — lecz jako nazwa powszechnie używana cechuje przede wszystkim Mazowsze północne. Tu i ówdzie spotykałem się z nowszą nazwą *zelówki*, (z niem. *Sohle*), lecz jej na mapie nie przedstawiałem, gdyż nie wchodzi ona w skład słownika codziennego użytku. Traktowano ją jako nazwę „pańską" i używano „od święta".

Obcas (mapa 40). Mazowiecki *opcas* (z niem. *Absatz*), często z niby odmazurzonym *č*, rozpowszechnił się na całym terytorium Polesia i zdaje się, że do wojny światowej był używany także na miejscu dzisiejszego *pudb'ór*.

Na Mazowszu najpopularniejszą nazwą tego przedmiotu jest oczywiście *obcas* (*obczas*, *obsiac*) choć występują i inne nazwy, które nie doszły Polesia.

I tak: pogranicze pruskie w p. sierpeckim, mławskim, ostrowskim i przasnyskim używa *napiętka*; w p. szczuczyńskim i dawnym kolneńskim spotykamy *knafel* — świeżą przeróbkę niem. *Knofel, Knopf*.

Łub (mapa 41). Tylna część buta, pokrywająca piętę (na Mazowszu zwana *tyłkiem* lub *łubem*), ma na Polesiu oprócz wspom-

nianego *łuba*, który zagonem wrzyna się w brzeskie, dwie nazwy: og. poles. *z'adńik* i (rzadkie) *zakabł'uk*.

Chodaki (mapa 42). Nomenklatura obuwia plecionego z łozy (*postoły-łapci*), które noszą Poleszucy, przypomina zarówno rozmieszczeniem geograficznym jak i, częściowo, pochodzeniem — izoglosy *czobota* i *bota*.

Postoł'y znane i w południowych językach słowiańskich (bg. постал, бостал, srb. *postola*, 'trzewik') są wczesną pożyczką z tur. *postal* 'trzewik' [1]). Odznaczyły się one podobnie jak *czoboty* niezwykłą ekspansją, usuwając z całej zachodniej Ukrainy i Białorusi starą nazwę *ł'apc'i*, starą, bo zaświadczoną poza serbskim (*làpat* 'szmata, łachman') także w litewskim (*lõpas*) i łotewskim (*lãps* 'łata') [2]).

Na Kurpiach, jako w jedynym zakątku Mazowsza, gdzie chodaki są znane, nazywają je *chodakami* lub *kurpiami*. Wyraz ten, około którego etymologii powstają najfantastyczniejsze domysły staje się jasny dopiero w porównaniu ze st. cz. *krpati* 'robić buty', bg. кърпо 'łata, szmata', s-ch. *krplje* 'stare trzewiki', prus. *kurpe*, lit. *kùrpe* i łot. *kur̃pe* 'trzewiki' [3]). Wątpliwe jednak, czy *kurp* miał kiedykolwiek szersze granice od dzisiejszych. Dotychczas istnieje przekonanie, że psł. *krъpja* kontynuują w polskim 2 formy: *kierpce* i *kurpie* [4]). Stojąc na stanowisku niezależnego od obcych wpływów rozwoju psł. *r̥* w obydwu tych wyrazach, możnaby nawet mniemać, że *kurp* był dawniej powszechniejszy na Mazowszu, niż dziś. Jednak zbyt duże podobieństwo tego wyrazu z litewską formą (przy, jednocześnie, skąpej liczbie innych przykładów tego typu) nasuwa przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z ekpansją litewską, która na Mazowsze Bliższe nie dotarła.

Łapcie są zaświadczone w słownikach polskich, ale przez centralnych Polaków nigdy chyba nie były używane. Linde podaje je jako nazwę kresową („ze skóry, drzewa Litwa obuwie sobie plotą, które *łapciami* nazywa". II. s. 592). Karłowicz zna ten wyraz także tylko z pogranicza językowego wschodniego [5]).

Siennik (mapa 43). Worek do spania wypchany słomą, na Mazowszu zwany *siennikiem*, występuje pod tą nazwą na całym prawie Polesiu. Mamy więc w przeważającej liczbie *s'innyk* || *šeln'ik*, (*sełn'yk*), a poza tym nieregularnie rozrzucone *soł'omńanyk*

---

[1]) Lokotsch Et. Wb: 133. [2]) Trautmann Balt-Slaw. Wb. 149. [3]) ibid. 146. [4]) por. Łoś Gram. Pol. cz. I. 68. [5]) Sł. Gw. Pol. III. s. 65.

i nieliczne rusycyzmy: *matr'as* (za pośrednictwem ros. z arab. *matrah* 'miejsce gdzie coś leżało') i *t''iχa* (r. тюфяк 'materac') *Šelest'uχa* i *miš'ok* występują sporadycznie, jedynie tylko *šast'uń* tworzy wyspę językową w p. łuninieckim.

Szelestucha jest miejscową nazwą tasznika 'Thlaspi arvense'. Zdaje się, bo tego nie zdołałem stwierdzić, że i *szastun* odnosi się także do tej rośliny. Źródła terminologii 'siennika' na Polesiu, poza dwoma wtrętami wielkoruskimi, dopatrywalibyśmy się zatem w nazwach materiału, którym jest wypchany.

Obrus (mapa 44). Tło całego Polesia tworzy *nast'ólnica* || *nast'iłnyk*. Z północnego i południowego zachodu oraz ze wschodu widzimy znaczne już oddziaływanie sąsiednich ziem. W p. stolińskim *sk'at'ert'*. W koszyrskim się wdziera płn.-wołyńska *portow'ýna*, a z pol. Podlasia *obr'usok*. Wprawdzie обрус podaje także Hrinczenko i objaśnia go przez скатерть, jednakże obecność jego na obchodzącym nas terenie tłumaczyć będziemy wpływem Mazowsza, gdzie jest powszechnie używany.

Płachta (mapa 45). Układ nazw płachty daje podobny obraz Polesia jak mapa poprzednia, z tą tylko różnicą, że og. poles. *radn'o* || *rann'o* || *rad''uška*, *rad''uha*, (p. 18, 22—4, 49, 52—6, 72—8, 84—7), na południu przekracza geograficzne Polesie i sięga daleko na Wołyń. Polesie wschodnie w łuninieckim i stolińskim zna tylko *ʒ'er'uha*. Mazowiecka *pł'aχta* wyparła już *radno* z całego p. bielskiego, wkraczając z kolei do brzeskiego.

Og. poles. *radno* odpowiada r. рядно 'worek z grubego płótna'. Pień tego wyrazu ряд — Preobrażenskij utożsamia z psł. **ręd*. p. *rząd-rzęd*. Z polskich pochodników *rzędu* znaczeniowo najbardziej odpowiada poleskiemu *radno* — *wyrzęda* 'pościel, odzież posażna'.

Narzędzia

A. Narzędzia rolnicze.

Grządziel 'u sochy' (mapa 46). Rozmieszczenie nazw grządzieli sochy jest typowe dla dwuczłonowego podziału Polesia. Granica między Polesiem zachodnim a wschodnim przebiega w znanym nam już kierunku: z płn. zachodu ku płd. wschodowi przez Białowieżę, Orańczyce, dalej na wschód od Kobrynia i nie dochodząc do Pińska obniża się w kierunku Sarn, pozostawiając Stolin po stronie wschodniej. Na wschód od wytyczonej

granicy występuje *roh'ač*, na zachód *wujj'e*. *Rogacz*, w czasie gdy socha była w użyciu gospodarskim, nie ograniczał zasięgu do płn. wschodniego Polesia, lecz obejmował całe Mazowsze północne. Dziś jeszcze natrafiamy na ślady *rogacza* we wsiach: Sołki (p. Szczuczyn), Zabiele (p. Łomża), Bojany (Ostrów Maz.), Szewnica (Radzymin), Ruchna (Węgrów), Klimy (Siedlce) i Wólka Zamkowa (Bielsk P.). Ślady te zostają szybko zacierane przez szerzącą się z południa *grządziel* || *grądziel*.

Wujje notowane w polskim tylko ze Śląska Cieszyńskiego *(oje)*[1]) jest znane wszystkim językom słowiańskim (cz. *oje*, łuż. *wojo*, błg. ойште, s-ch. *ojić)* a poza tym także w litewskim (*iena*— 'dyszel'), greckim *ojēïon* 'ster' i indyjskim (*isha* — 'dyszel')[2]). Wyparte z ziem Polski przez niem. pochodzenia *dyszel* (z niem. *Deichsel*) i wątpliwą, co do słowiańskiego pochodzenia, *grządziel* ostały się na zachodnim Polesiu, jako jeden z najstarszych archaizmów. *Dyšel* i *hrad'ıl* (o czym p. niżej) są bardzo rzadkie i wątpliwe, czy istniały tu przed wprowadzeniem pługa współczesnego.

Grządziel pługa (mapa 47). Jak na Mazowszu północnym od czasu wprowadzenia pługa na miejsce sochy rozpowszechniła się nazwa *grządzieli*, nie pozostawiając śladu po dawnym *rogaczu*, tak i na Polesiu wraz z nowym narzędziem wchodzi w życie nowa nomenklatura, kurcząc zasięgi starych nazw. Największą ekspansję wykazuje *dyšel*, który opanował nie tylko terytoria dawnego *rohacza*, lecz z każdym dniem wypiera stare *wujje* na zach. Polesiu. Z Wołynia sunie się ku północy *hrad'il*, a z Mazowsza ta sama nazwa w polskim fonetyzmie: *gr'onʒel*. *Kľučka*, *kulb'aka* i *stebło* ukazują się tylko sporadycznie na pograniczu z Wołyniem.

Soszniki sochy (mapa 48). Obydwie nazwy występujące na Polesiu: *sošnyk'i* i *nar'ohı* powtarzają się na Mazowszu lecz, w ten sposób, że *soszniki* łączą się bezpośrednio z Mazowszem północnym i sięgają aż po rz. Wkrę, Wisłę i Liwiec, *narogi* ukazując się w widłach Wisły, Buga i Liwca, tworzą zasiąg przerywany. Na zachód od Wkry i na południe od Wisły spotykamy tylko *lemiesze*.

Sosznik pługa (mapa 49). Stare nazwy soszników u pługa kurczą swoje granice. Na krańcach ich dawnych zasięgów pojawiają się *łem'iš* || *lem''ėš* oraz takie nowotwory, jak *zakr'ij* (naz-

[1]) Karłowicz Sł. Gw. Pol. III. s. 424. [2]) A. Brückner Sł. Et. J. P. s. 377.

wa przeniesiona z jednej odkładnicy sochy), *niż* i *rezak*. Podobnie dzieje się na Mazowszu. Dawne *narogi* ustąpiły przed posuwającym się z południa *lemieszem* tak, że dziś tylko w jednej wsi (Nadma W. p. Radzym.) natrafiłem na ślady tej nazwy. Granica *sosznika* cofnęła się również daleko na północ, aż do płn. wschodnich granic powiatów: mławskiego, przasnyskiego i ostrowskiego.

Socha (mapa 50). Widlastą część sochy, na którą nakłada się soszniki, północne i płn. wschodnie Polesie nazywa *sochą* (*soχ'a*) — reszta Polesia *płachą* (*pł'aχa*. *pł'aška* p. 38, 52—5, 88), *płaχt'yna* (p. 14, 18, 22—5, 30—1—2—3, 41—8, 60, 86).

R'ało — pochodzi tylko z jednej wsi w koszyrskim. Z tych naźw Mazowsze zna tylko *sochę*, która zajmuje p. szczuczyński, łomżyński i całe Mazowsze Bliższe, Na pozostałym terytorium spotykamy *spary*, *racice* i *widła* || *bidła*[1]), nie znajdujące żadnego już echa na Polesiu.

Podpałek (mapa 51). Składowa część umocowania sochy (płachy) ma oprócz jednej nazwy przygodnej *pudw'ij* na płd. wschodzie Polesia *wiž'ok* || *už'ok*, *pudw'iž* (p. 68), na płd. zachodzie *'orık* || *wir* i na pozostałym terytorium *putp'ałok*.

Orik notowany w formach obocznych: *h'orık* (*w*)*'oryk* (p. 14, 15, 18, 19, 20, 25, 34) *h'orıč* (p. 22—3—4, 36—7—8, 40), *'orčyk* p. 35) i *wir* (p. 28—9) nie łączy się z *orać*, lecz raczej z *wir*, *w'oryk* (w znaczeniu przyrządu do zawierania czegoś). Rdzenne *w* w wyrazie *woryk* łatwo mogło ulec pomieszaniu z protetycznym i być usunięte lub zastąpione innym przydechem (*h*).

Pięta (mapa 52). Część pługa, po której się on sunie po ziemi, nazywa się najczęściej na Polesiu *połoz'ok*. Odpowiednikiem tej nazwy na zach. Mazowszu jest *płóz*; wyraz używany zresztą powszechnie w dialektach polskich w terminologii innych części pługa i dawnych płużyc[2]). *P'at'a*, która grupuje się przeważnie na pograniczu zachodnim przechodzi ruską granicę językową i w postaci p. *pięty* obejmuje Mazowsze północne do rz. Orzyca i Narwi, po czym od Bugo-Narwi spada ku południowi równolegle do Wisły. Na południe od wskazanej linii mamy już płd. mazowiecką *strzałę*, nieznaną zupełnie Polesiu. Inne ma-

---

[1]) *Bidła* te nie mają związku z *bidłami* u krosien. Powstały one z *widel* na gruncie fonetycznej wymiany *b* || *w*, która spotyka się często tam, gdzie istnieje dwuwargowa artykulacja *w*. [2]) o czym por. Karł. Sł. Gw. Pol. IV. s. 143.

zowieckie nazwy: *pantofel* (Imielnica p. Płock) i *słopka* (Ligowo p. Sierpc.) jak również poleskie *zjizd*, *s'anka*, i *pław'ok* są mało używane. Wyjątek stanowi na Polesiu *pud'ošwa*, która choć nie ogniskuje się nigdzie — pojawia się zrzadka w każdym jego zakątku.

Odkładnica (mapa 53). Og. poleską nazwą żelaza u pługa, które odkłada skibę jest *pol'ica*. Dialekty centralne polskie znają ten wyraz jedynie w znaczeniu 'półki', o *policy*, — 'odkładni' mówi Karłowicz tylko z Podlasia [1]). Na Mazowszu ta część pługa ma dwie nazwy: *odkładnica* i *deska*. Granicą tych wyrazów jest Wisła, tylko na wschód od ujścia Bugu *deska* przekracza Wisłę, sięgając wzdłuż Bugu zagonem pod Wyszków i Brok (p. Ostrów Maz.) po czym spada równolegle do Wisły ku południowi, przechodząc przez: Rembelszczyznę, Nadmę W. (p. Radzymin), Niedziałkę Starą (Mińsk M.), Kuligow (Warszawa), Wólkę Mlądzką (p. warszawski) i Budy Uśniackie (Garwolin). W koszyrskim i kowelskim napotykamy na zwarty zasiąg płn. wołyńskiej *bl'eχy* (z pol., niem. *Blech)*, na płn. zachodzie wdziera się mazowiecka *otkł'adńa*. *Pł'aχa* i *zakr'ıj* są nazwami przeniesionymi z nomenklatury sochy.

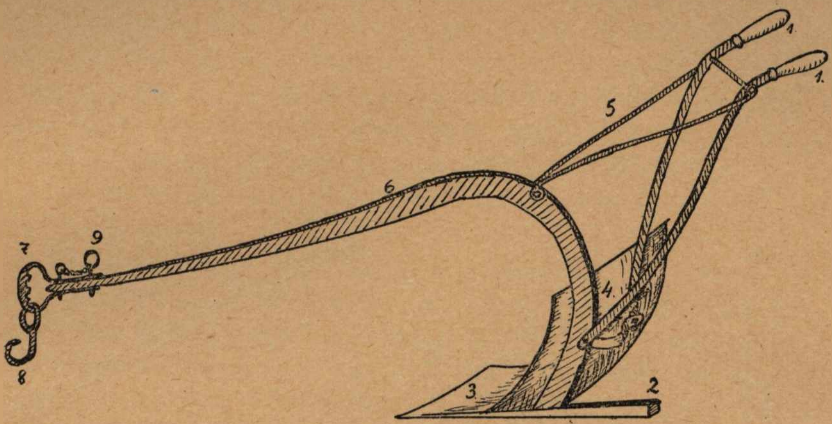
Rączki u pługa (mapa 54). Poza og.-poleskim *ručk'i* notujemy jeszcze *łapk'i*, *rožk'i* *str'unki* — wyrazy, występujące w różnych punktach Polesia i dlatego nie rokujące rozwoju. *Ruczki* łączą się bezpośrednio z płn.-mazowieckimi *rączkami*, odcinającymi się od płd.-maz. *nóg*. Granica zasięgu tych wyrazów przebiega rz. Wkrą i od ujścia jej do Bugu, Bugiem i Wisłą ku południowi. Od tej granicy są pewne uchylenia zarówno w kierunku północnym, jak południowym. I tak, w pow. przasnyskim (w. Osówiec, Jednorożec) spotykamy *nogi*, na południe od Wisły (w. Żychlin p. garwol., Żylin p. sochacz. i Skaratki p. łowicki) zdarzają się *rączki*. Pierwotnie *rączki* ograniczały się wyłącznie do Mazowsza północnego z zachodnią granicą opartą o rz. Orzyc. Popularyzację tego wyrazu na Mazowszu Bliższym zawdzięczać należy tej okoliczności, że znalazł się on w języku książkowym.

Motyka (mapa 55). Og. słowiańska *motyka*, na Mazowszu wyłączna nazwa tego narzędzia, jest na Polesiu, jak widać z mapy, mało spopularyzowana. Stanowczą przewagę ma *kopačka* || *kopan'yc'a* (p. 39, 40—8, 50, 57, 61—2—5—8, 72—3, 87—9) i *kop'anka* (p. 59, 60). Na Mazowszu i w większości gwar polskich

---

[1]) Sł. Gw. Pol. IV. s. 236.

z tych dwu nazw jest używana wyłącznie *motyka*. *Kopaczkę* Karłowicz podaje tylko z krakowskiego. *Kľˈuka* — to nazwa nie wyspecjalizowana i oznacza poza tym każdy kawałek drzewa z hakiem, lub z natury zakrzywiony. *Grac* przeszło z Mazowsza, gdzie *gracą* (z niem. *Kratze*) nazywa się motykę ogrodniczą na długim trzonku.

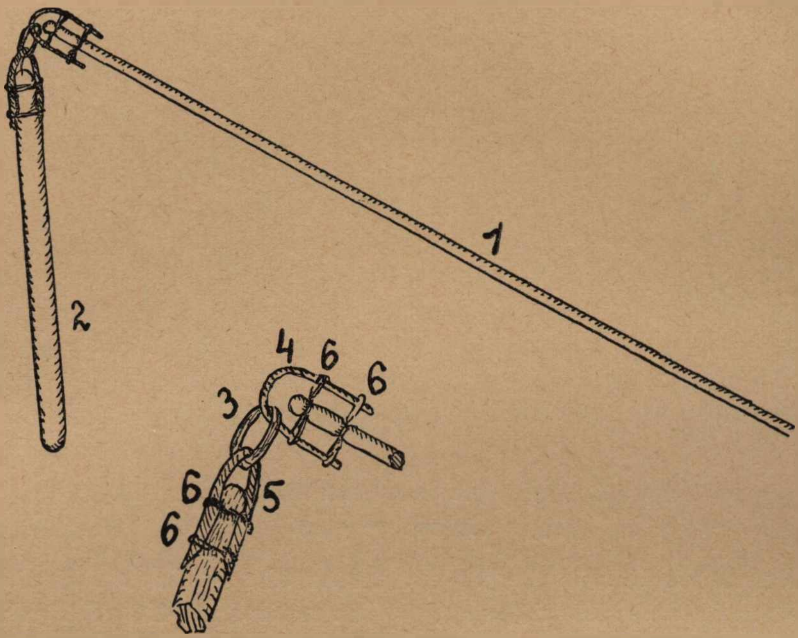
Rys. 2. Pług (w. Nowosiółki, p. Kobryń).
Całość — *płuh*.

1. jak na mapie 54. 2. jak na mapie 52. 3. jak na mapie 49. 4. jak na mapie 53. 5. *prutˈy*. 6. jak na mapie 47. 7. *liguľˈator*; w innych miejscowościach także: *korˈonka*, *ťˈaha*, *zˈazubeń*, *hrˈebeń*, *hˈalwa*, *pˈuto*. 8. *hačˈok*. 9. *zˈatyčka*.

Trzonek motyki (mapa 56). Maz. i og. pol. *trzonkowi* odpowiadają na Polesiu dwie formy: ruska *čerenˈok* || *čerušˈok* (p. 49) i zruszczona (z pol.) *troˈnok*. Obydwie formy na Polesiu wschodnim rzadkie, a w kącie płd. wschodnim wcale nie używane. Szerzy się tam natomiast *deržˈak* || *deržˈałno* (p. 32, 51—2—7, 63—7, 71—6—8, 81—7—9), || *deržˈało* (p. 58) || *deržańńe* (p. 31, 53, 62), nawet kosztem starszej nazwy *rˈučka*, która w języku poprzedniego pokolenia była zdaje się w częstszym użyciu. *Kopanˈowisko* jest nowotworem zamkniętym w obrębie jednej wsi.

Bijak (mapa 57). *Bič* i *bijˈak* dzielą Polesie w identyczny sposób jak *wujje* i *rohacz*, *pidwałyna* i *podruba*, *kłunia* i *humno* t. zn. w kierunku z płn. zachodu ku płd. wschodowi, znacząc, być może, szlak dawnej kolonizacji ruskiej.

Trudno jednakże opierając się na tych przykładach wysuwać jakiekolwiek perspektywy historyczne, bo musimy się zawsze liczyć z możliwością mazowieckiego oddziaływania, a to tym bardziej, że na Mazowszu, podobnie jak w innych dialektach polskich znają tylko *bijak*, z wyjątkiem Kaszubów (*bič*) [1]), które nie rzadko wykazują zbieżność słownikową z terenem ruskim.

Rys. 3. Cepy. (w. Nowosiółki, p. Kobryń).
Całość — *c'ip*, *c'iep*.
1. *cypyłno*. 2. jak na mapie 57. 3. *hal'ouka*. 4. *k'apyc'a*. 5. *uχ'o*. 6. *prüuzak'y*.

Grabisko (mapa 58). Mapa nr 58 i 71 (*toporyšče* (—*ysko*) poświęcona jest sufiksom — *isko*: — *iszcze*. Do tematu tego wrócę jeszcze na innym miejscu, tu chciałbym ograniczyć się do podania geografii tych sufiksów w zakresie kilku wyrazów.

W wyrazach *hr'ablisko topor'ysko* suf. -*isko* jest powszechnie używany na pograniczu zachodnim, a zupełnie nieznany w powiatach wschodnich. Natomiast w wyrazach *ur'očysko*, *bulb'owisko*, *'owsisko* sufiks ten, choć rzadko używany, spotyka się

---

[1]) Ramułt Sł. Jęz. Pomor. s. 7.

na całym Polesiu. Z tego wynika, że *-isko* w *hrablisko* i *toporysko* nie należy traktować jako specjalnej kategorii słowotwórczej, lecz jako zjawisko leksykalne. W tych wypadkach został on przyjęty z zachodu wraz z wyrazem. *Toporyszcze* w polskim zjawia się wyjątkowo i niespodziewanie tylko u Kaszubów w formie *topoeřěšče* [1]).

Ucho (mapa 59). Najpopularniejszą nazwą tej części kosy, którą się bezpośrednio przymocowuje do kosiska jest na wschodnim Polesiu — *š'yja*, na zachodnim *p'i̯at'a*. Pierwsza z nich jest w mazowieckiej nomenklaturze kosy wcale nie używana, druga oznacza ogólnie najszerszą płaszczyznę kosy od strony kosiska. *Uχo*, które na Polesiu spotykamy tylko przygodnie, możemy uważać za nazwę og. mazowiecką. *Kark*, *borodk'a* ani *gw'int*, mimo polskie pochodzenie (z niem. *Gewinde*) Mazowszu w tym znaczeniu są nie znane.

Zabójnik (mapa 60). *Zat'yłok* || *zapot'yłok*, og. poles. nazwa klina do uszczelnienia kosiska w pierścieniu, ogranicza się do terytorium językowego ruskiego, a nawet na płn. zachodzie ustępuje przed słownictwem mazowieckim. *Zab'oi̯ič*, na Mazowszu *zabójczyk* || *zabójnik* || *zawójnik*, ciągnie się zwartym pasem od wsch. granic brzeskiego przez Mazowsze północne aż po Wisłę i Wkrę. *Kl'in'ok* — na Mazowszu *klin* jest nazwą typową płd. mazowiecką.

Kulka (mapa 61). Mazowiecka nazwa rączki u kosiska *kulka* (z niem. *Keule*) dotarła na wschód prawie aż do granic politycznych. *Rączka* podobnie jak poles. *r'učka* są mniej pospolite, nie mówiąc już o nazwach przygodnych, takich jak na Mazowszu *krokiewka* (w. Imielnica, Radotki p. płocki) lub na Polesiu *kl''učka* i *rukom''atka*. Wschodnio-poleskie *wjaz'ok* i *łuč'ok* łączą się z innym typem rączek, którego określenie zawiera się w samych wyrazach. Są to z wiązu zaginane łuki w przeciwieństwie do rączek wdłubywanych, do których odnoszą się wszystkie inne nazwy.

Osełka (mapa 62). Og. poles. *brus*, *brus'ok*, *'obrus* (p. 12, 15, 16, 18, 23—4—5—6, 34—5—6—8—9) znalazłem na Mazowszu tylko raz we wsi Kuligów (p. warsz.) w postaci *brustek*. Jak można wnioskować z Karłowicza (Sł. Gw. Pol. I. s. 123) wyraz ten jest mało znany i innym gwarom polskim; autorzy wspomnianego

---

[1]) Ramułt Sł. Jęz. Pom. s. 214. O wpływie języka polskiego na białoruski w zakresie sufiksa —*isko* por. L. Ossowskiego Studia nad wpływami języka polskiego na białoruski. Lwów, 1937.

słownika podają go mianowicie tylko z Podhala i Śląska Cieszyńskiego. Niewiadomo z jakich źródeł, lecz podaje go i Linde, umieszczając obok *brusa* także i *brušnik* 'szlifierz'. Poza tym Mazowsze zna tylko *osełkę* i (rzadkie) *osołkę*. Temat ten na płn. zach. Polesiu występuje w r. ż. więc *o'ołka*, na płn. wschodzie w r. m. — *as'ał'ok*, *os'oł'ok*, co w pierwszym wypadku możnaby tłumaczyć wpływem języka polskiego, w drugim zaś rosyjskiego, któremu właściwe są jedynie formy r. m. оселокъ i осёлокъ, poza drobnymi odchyleniami (осёлка) w gub. pskowskiej [1].

Kopystka (mapa 63). Drewniana łopatka do ostrzenia kosy, używana dawniej na Mazowszu, a do dziś na Polesiu, ma zgodną nazwę na całym obszarze ruskim *met'eńki*, lub z wtórnym elementem nosowym: *ment'eńki*, *mentaš(č)ki* (p. 16, 25—8—9, 32—3, 40, 41—4—6—7—9, 51—4—5, 89), *ment'uški* (p. 4, 64—5—8—9, 72—3—4—5—8, 82—7—8) i *menc'i* (p. 10, 21, 43—45, 53 i 86).

Odrębna nomenklatura szerzy się z płd. zachodu: *łop'atka* i *trep'uška*. Mazowsze nie zna żadnej z tych nazw. Tam, o ile można wywnioskować ze skąpych wiadomości o zapomnianym dziś narzędziu, północna połać do rz. Liwca miała *strychołek* (z niem. *Streichholz*) i *pochróstkę* (por. *chros(t)nąć* 'uderzyć'), — południowa *kopyść*, *kopystkę*.

Młotek (mapa 64). Jednolitemu obszarowi Mazowsza i większości Polesia, które łączy izoglosa *młotka-mołotka* przeciwstawia się płd. wschodni zakątek z ustępującą nazwą *kł'ow'ec*, *kłıw'ec*. Wyraz ten w identycznym znaczeniu powtarza się tylko w rosyjskim (клевецъ), podczas gdy w błg. клъвун i csł. *kljunъ* i *klьvati* używa się o dziobie i dzióbaniu. U nas wprawdzie podaje Słow. warsz. (II. s. 366) *kluwiec*, *klewiec* w znaczeniu 'młotka siekierowatego do ociosywania kamieni' naogół jednak p. *kluć* (daw. *klwać*) używa się tylko o 'dzióbaniu, wykluwaniu ptasząt'.

Szufla (mapa 65). Rodzima i powszechna jeszcze na Polesiu *w'ijanka* łączyła się dawniej z maz. *wiejatką* usuniętą przez niem. pochodzenia *szuflę* (z niem. *Schaufel*) tak doszczętnie, że dziś z trudem jej śladów możemy się doszukać (w. Żylin p. sochaczewski, Skarotki p. łowicki, Budy Uśniackie p. garwoliński). Przekroczywszy wschodnią granicę językową *szufla* — *š'opl'a* szerzy się z niebywałą szybkością na gruncie poleskim. Wprawdzie w znaczeniu narzędzia do wiania zboża granicami swymi

---

[1]) por. Преображенскій Эт. Сл.

sięga po Prużanę i Kobryń, ale jako narzędzie rybackie (do wylewania wody z łódki) znana jest już na głębszym Polesiu.

B. Narzędzia tkackie.

Nawój (mapa 66). Wał w warsztacie tkackim, na który nawija się przędzę, północna część Polesia nazywa zgodnie z Mazowszem — *nawojem*. Środkowe i południowo poleskie *worot'yło* utrzymuje się tylko w granicach językowych ruskich.

Bidła (mapa 67). Ramy, w których umocowany jest grzebień tkacki, dziś prawie powszechnie nazywają na Polesiu *na'biłki*, *nab'ilicy* (p. 17, 21, 41—2—3—5 - 6—7—8, 63—5—8, 72—6—8, 81—2—3) *nab''ilńicy* (p. 4, 10, 71, 84—5). *Lada* (z niem. *Lade*), która na Mazowszu poza ogólnym znaczeniem ławy, przegrody (w sklepie) jest używana przede wszystkim w znaczeniu sieczkarni, dźwigara i pomostu w młócarni — tu przeszła jako część dawnych krosien. W nowoczesnych warsztatach tkackich, zwanych w odróżnieniu od dawnych „krosien" — *warsztatem*, poles. *l'ado* ustępuje zawsze przed *nabilicami*. Mazowieckie *bidła* nie mieszają się nigdy z *nabilicami*, ściśle wyznaczając swoim zasięgiem granicę językową polską.

Potak (mapa 68). Geografia nazw przyrządu do nawijania cewek przypomina nam jeszcze raz w grubszych zarysach granicę z płn. zachodu ku płd. wschodowi. We wschodniej części mamy *suk'a(j)ło* ‖ *suk'adło* (p. 84—5) i *suk'ač* (p. 9, 10, 14, 21), w zachodniej *p'otak*. *Sukało* urobione zostało od czasownika *sukać*, 'nawijać, kręcić', zaświadczonego we wszystkich językach słowiańskich i litewskim [1]). U nas ostał się ten wyraz jedynie na krańcach południowych (Śląsk Ciesz.) i północnych (Kaszuby) [2]). *Potak* (notowany w Słowniku warsz.) jest mi z Mazowsza nie znany. Tu wysuwają się głównie: *toczek* i *szpulowak* (od *szpulować* 'nawijać ze szpuli'), który przeszczepiony został na grunt poleski w formie *špul'ėr*.

Trzpionek (mapa 69). Pręcik, na którym obraca się cewka w czółenku tkackim, ma na Polesiu dwie nazwy zasadnicze, dzielące je w kierunku równoleżnikowym po linii: Brześć—Kobryń—Pińsk—Łuniniec. Na północ od tej linii występuje *prut'ok*, na południe *χłud'ec'*.

Prutok jest nazwą tak mało wyspecjalizowaną, że zawsze spodziewać się go możemy na Mazowszu, choć dotychczas spo-

---

[1]) por. A. Brücknera Sł. Et. J. P. s. 525.

[2]) por. J. Karłowicza Słow. Gw. Pol. V s. 261.

tykałem się tylko ze *śpionkiem* || *trzpionkiem*. *Chłudec* przeciwnie, na Polesiu ma użycie znaczeniowo ograniczone do 'trzpionka' w czółenku, podczas gdy na Mazowszu *chląd* oznacza drzewo cienkie i wyniosłe, w r. хлудъ — znaczy drąg, żerdź, dębinę, w cz. *chlond* — kij, w csł. *hludъ* — używany był w znaczeniu rózgi. *Šp'eń* geografią swego rozprzestrzenienia wskazywałby na mazowieckie pochodzenie, choć znany jest dobrze w rosyjskim (шпень, шпинь) i w ukraińskim (шпинь). *Żyw'ec'* jest nazwą przygodną i bodaj rosyjskiego pochodzenia (por. r. живецъ 'młoda gałązka, latorośl').

Przęślica (mapa 70). Mazowieckiej *przęślicy, prześlicy*, w znaczeniu deseczki do przywiązywania kądzieli, odpowiada płn. poleskie *pr'aśńica* (r. пряслица).

Połud. i środkowo poleska *p'otes', p'oc'es'* (r. потесь w innym znaczeniu) urobiona od *po - tesati* || *tešą* jak nasza *przycieś*, zamyka się tylko w obrębie granic językowych ruskich. Potwierdzać się zdaje to i Karłowicz, któremu znany jest ten wyraz ze Słow. gwar. Polaków z Litwy [1]).

Kop'ył i *stołp'ec'* są nazwami zlokalizowanymi w obrębie jednej wsi.

C. Narzędzia ogólno-gospodarskie.

Topór (mapa 71). *Top'ır* i *škl'ud(t)* — nazwy topora ciesielskiego zbiegają się na granicy idącej znanym nam szlakiem z płn. zachodu ku płd. wschodowi. *Topor*, poza polskim, znany także w rosyjskim, czeskim i serbskim, zapożyczony został w epoce wspólnoty językowej słowiańskiej z per. *tābär* za pośrednictwem tur. *tabar, teber* [2]).

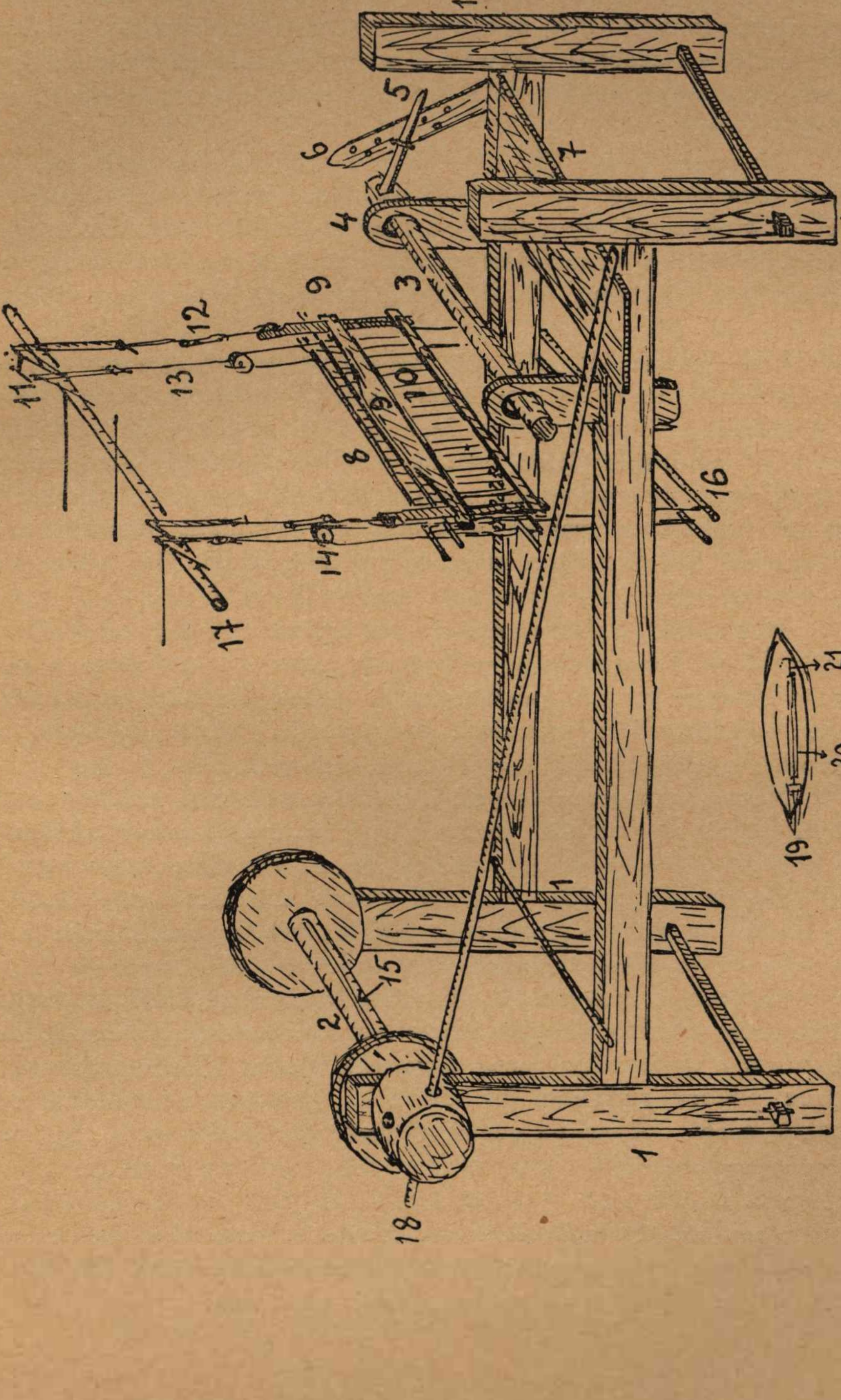
Šklud(t) (gen. *škl'uda* i *škl'uta*) pochodzący z lit. *skluta*, reprezentuje bardzo znikome w zakresie kultury materialnej wpływy litewskie.

Rys. 4. Krosna.
(w. Zahorje p. Kobryń).

1. *statyuk'y*. 2. jak na mapie nr. 66. 3. *worot'ylce*. 4. *žur'auka*. 5. *zaperń'a*. 6. *dırkowń'a*. 7. *d'oščka*. 8. *n'yty*. 9. jak na mapie nr 67. 10. *berdo*. 11. *klučk'y*. 12. *paličk'y*. 13. *šnurk'y*. 14. *kruž'ečok*. 15. *kl'udčyk*. 16. *ponož'i*. 17. *hr'adka* (przybita do pułapu). 18. *kyj*. 19. *č'ounyk*. 20. *c''ıwka*. 21. jak na mapie nr 69.

---

[1]) Sł. Gw. Pol. IV. s. 157. [2]) Miklosich Et. Wb. s. 359, Lokotsch Et. Wb. s. 155.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21

Ostrze topora (mapa 72). Polesie ma w użyciu dwie nazwy ostrza topora (siekiery): *ostryj'e* ‖ *ostr'yj* i *ł'ezo* ‖ *l'ezo* ‖ *l'ozo* (p. 14, 21, 63—4, 70—3—5—8, 86—8, 90) ‖ *hloz* (p. 68). Nie tworzą one wyraźnych kompleksów, spostrzec wszakże nie trudno, że *l'ozo* występuje w liczebnej przewadze w p. łuninieckim i kowelskim, nawiązując na wchodzie do r. лезвее, лезвіе i лезо, na południu do ukr. лезо.

Toporzysko (mapa 73). *Topor'ysko*, *topor'yšče*, podobnie jak na Mazowszu *toporzysko* są nazwami trzonka topora i siekiery, a nawet w większości wypadków i cieślicy. Fakt ten przemawia bezwzględnie za wcześniejszym zapoznaniem się Słowian z toporem, niż siekierą. (Co do geografii suf. — *isko* por. temat *hrablisko*, str. 32).

Kosior (mapa 74). *Kot'ub'a*, zajmująca tę samą mn. więcej powierzchnię na Polesiu co *kłunia*, *połak* i *topor*, nie zamyka się w granicach ruskiego języka, lecz przechodzi na polskie Podlasie, a w znaczeniu 'laski' znana jest powszechnie Mazowszu. Zagadkowe i nie rozwiązane jest pochodzenie wyrazu. Berneker [1]) uważa *kociubę* w ruskich gwarach za polonizm, przeciwnego zdania jest Brückner [2]), a mapa tylko dwu ziem nie wiele się może przyczynić do wyjaśnienia spornej kwestii.

Wschodnio poleska *koweń'a* ograniczająca się na Polesiu tylko do p. łuninieckiego — jest być może początkiem większego zasięgu tak jak *kočerh'a*, która przez Polesie przechodzi zaledwie skrzydłem, opierając południową granicę o Rumunię (*kočerhe*), a północną o Litwę (*kočerga*, *kočarga*).

Mazowiecki *kosior* trzyma się etnicznych granic Mazowsza, etymologicznie wszakże łączy się z *kociubą*, *koczergą*, *kowenią*, w których *ko* — *kok* — *kow* stosuje się do wszelkiej krzywizny [3]).

Żagiew (mapa 75). Materiał palny do krzesiwa (ogniwa) wyrabiany z grzyba rosnącego na brzozie ma na Polesiu trzy nazwy: *h'ubka*, *ž'ehwa* i *p'ulwer*.

Ostatnia z tych jest og.-mazowiecką nazwą płótna palonego, używanego zamiast grzyba, dwie pozostałe istnieją również na Mazowszu w formie: *zageƒ* i *gompka* ‖ *jupka*. *Jupka*, mimo łudzące pozory ruskiego pochodzenia, powstała niezależnie od ruskiej *hubki*. Wymiana *gupka* : *γ(χ)upka* : *jupka* dokonała się ana-

---

[1]) Sl. Et. Wb. s. 536. [2]) Sł. Et. J. P. s. 242.

[3]) por. także p. kokornak 'u żaren', r. кокора 'kawał krzywego drzewa, krzywizna, wycięcie', кочера 'drzewo sękate', кобылина i ковыль 'rodzaj trawy stepowej' błg. чекор 'sęk, węzeł', cz. *čečeřiti* 'jeżyć, stroszyć'.

logicznie do *gapa*: *γapa*: *japa* 'gęba', a denazalizacja na Mazowszu nie jest zjawiskiem tak wyjątkowym, żeby się odwoływać aż do ruskich wpływów.

Kozica (mapa 76) i *bat* (mapa 77). Mapy nr 76 i 77 przedstawiają bardzo ciekawy dla historii wpływów leksykalnych obrazek: na jednolitym tle poles. *p'użałna* (w p. 4, 10, 21, 77, 84-5 — *p'użalńa*; p. 71 — *p'uhałno*, p. 2 — *p'ulżyno)* zarysowuje się w kształcie półwyspu wołyńskie *bič'ałno*, które nie zdążywszy osiągnąć granicy polsko-ruskiej spotyka już na drodze mazowiecką *ķozicę*. Nazwy dotyczące rzeczy o większej wartości użytkowej szerzą się szybciej, to też *bıč* 'bat' wyprzedził daleko *b'ičałno* 'rączkę bata', a na miejsce jego i wsch.-poles. *p'uhy* zdążyła już wedrzeć się z południa nowa fala *bat'oha*.

Bicz jest powszechnie używany na Mazowszu w znaczeniu bata; *batóg* znam tylko z Mazowsza północnego (p. Szczuczyn, Łomża), gdzie jest używany obok *ķozicy*. Godne uwagi — że wyraz ten zanotował także S. Ramułt w słowniku kaszubskim [1]).

Kadłub (mapa 78). Nomenklatura podstawy żaren, w której porusza się górny kamień dzieli Polesie w ten sam sposób, jak izoglosy *topora* i *szķluda* z tą tylko różnicą, że gdy wschodnie Polesie zna, podobnie jak w wypadku poprzednim jedną nazwę *pód*, *pid*, zachodnie wykazuje duże zróżnicowanie. Na jednolitym tle pierwotnego *ķ'adoub* || *ķ'audub* (p. 3, 12, 16, 23, 35—6—8—9) || *ķ'ajdub* (p. 18, 27—8, 33—4—7—9, 40) w płn. zachodniej części powstał wyłom spowodowany nowymi i nieustalonymi nazwami: *ķr'ysło*, *stan'oķ* || *staw'oķ* || *staw'ec* (p. 25) i *łub*. Zmiany te zostały wywołane modyfikacją samego przedmiotu. Po kadłubach — kłodach dłubanych wprowadzane są dziś z zachodu podstawy zbijane z desek, z którymi się stara nazwa kadłuba nie zawsze godzi. Z wymienianych tu nazw znany mi jest z płn. Mazowsza tylko *ķadłub*. Wyraz ten zaświadczony jest także i w Słowniku Gwar. Pol. (II. s. 288) z okolic Międzyrzeca i Tykocina. W innych gwarach polskich (Radomskie, Krakowskie, Łęczyckie) jak informuje Karłowicz [2]) występuje także *pod* 'rusztowanie pod kamieniem we młynie'. Zdaje się jednak, że związki etymologiczne tego wyrazu ze *spodem*, *spodķiem* zatarły się tam także, podobnie jak na Mazowszu, czego dowodem są liczne przykłady adideacji do *pójdę*, skąd notowane tamże *pójd*.

Żabķa (mapa 79). Drewniana obsada dolnego końca mlona przy górnym kamieniu żaren ma nazwę bez mała na całym Po-

---

[1]) Słow. Jęz. Pom. s. 5. [2]) Sł. Gw. Pol. IV. s. 163.

lesiu *k'orok* (p. 3, 6, 9, 11, 15, 16) || *kor'ec'* || *k'orčyk* (p. 55, 89). Wyraz ten powszechnie znany w ruskich językach (zwłaszcza w znaczeniu 'korka') został przeszczepiony za pośrednictwem polskiego z niem. *Kork* (z łać. *cortex* 'kora'). *Ż'abka* ciągnąca się pasmem wzdłuż Bugu nawiązuje do mazowieckiej *żabki*. *'Uško*, *b'abka*, *žur'auka*, *kruč'ok* i *karak'uľa* nie powtarzają się na Mazowszu, które zna oprócz *žabki* tylko *koworotek* i *kokornak*[1]) (Kurpie Stare p. ostrołęcki, Grodzisk p. radzymiński). *Karakulę* — nie notowaną dotychczas w słownikach gwarowych polskich należałoby traktować jako wyraz właściwy tylko językom ruskim. *Kovorutek*, który zapisałem w Bojanach (p. Ostrów Maz.) tłumaczyć będziemy jako pożyczkę z ruskiego коворотъ.

Duczaj (mapa 80). Nomenklatura otworu w górnym kamieniu żaren jeszcze powiększa kompleks izoglos, dzielących Polesie na jednolity wschód i zróżnicowany zachód. Gdy we wschodniej i północnej połaci poza sporadycznymi *cešij'a*, *ž'erło* (ukr. джерело, жерело) i *h'orło* spotykamy wszędzie *jačej'a* || *w'ečej'a* (p. 55) || *očej'a* (p. 56, 74), *lečej'a* (44, 51—4—8, 64—9, 75—8, 82—4, 90) na zachodzie na jednolitym tle wyrazu *'oko* wyodrębnia się koszyrski swoim *wor'onka* i częściowo kowelski, w którym ukazuje sie wspólny z Mazowszem *d'učaj*.

Dirka — to nazwa przygodna i improwizowana i na pograniczu ścierających się: *oka*, *woronki* i *jaczei* świadczy o dezorientacji w starej nomenklaturze.

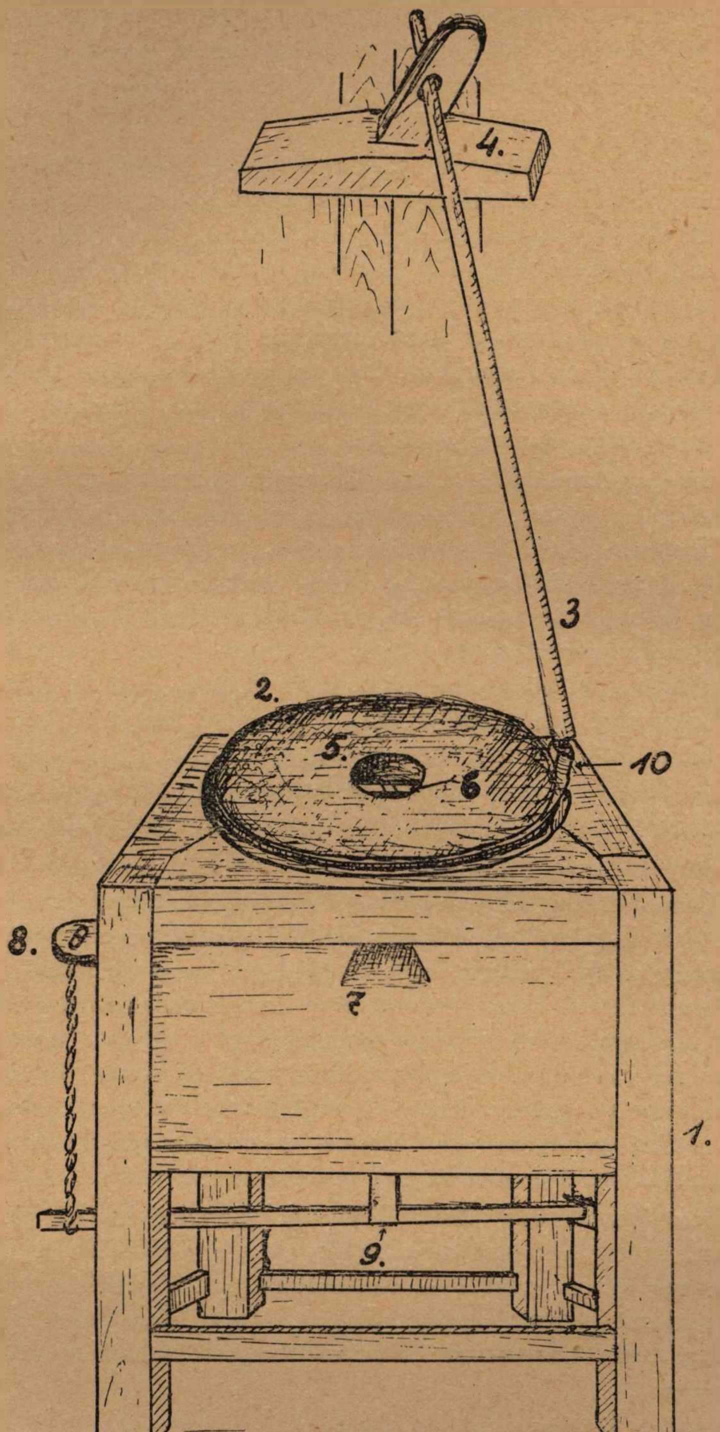
Żuraw (mapa 81). Najpopularniejszą nazwą żurawia u studni na Polesiu, a zwłaszcza we wschodniej jego części, jest *soχ'a*, którą na Mazowszu znamy tylko z p. sochaczewskiego, skierniewickiego, grójeckiego i częściowo garwolińskiego. *Stoup* na Polesiu podobnie jak na Mazowszu *słup* jest w rzadkim użyciu. Tu ogranicza się do niektórych tylko miejscowości na zachodzie, tam występuje na wąskim pasku wzdłuż Wisły i Orzyca, wchodząc klinem w jednolity zasiąg *żurawia*. *Zwid*, *b'aba*, *'očep* i *k'oworot* używany w podobnym, a często i tym samym znaczeniu co *kołoworot*, uważam wbrew Miklosichowi[2]), który go dzieli na *ko - vorot*, jak *ka - voron* i *ka - łuža*, za rezultat haplologii *kołoworot*.

Rys. 5. Żarna.
(w. Pawłopol p. Kobryń).

Całość — *ž'orna*. 1. jak na mapie nr 78. 2. *k'amyń*. 3. *mlün*; w innych miejscowościach: *oml'on*, *ml'onyč*. 4. *kł'opot*; gdziein-

---

[1]) por. r. кокора s. 33. [2]) Et. Wb. s. 152.

4.
3
2.
5.
6
10
8.
7
1.
9.

dziej: *kł'opac'el, ł'opat, ł'opateń, ł'apka* i *'uško*. 5. jak na mapie nr 80. 6. *pupr'yc'a*; w innych wsiach także *perpl'ica*. 7. *'oko*. 8. *pid'ojma*. 9. *weretyn'o*. 10. jak na mapie nr 79.

Śmiga (mapa 82). W nomenklaturze części studni *zwid*, *smyk*, *'očep* i *k'oworot* z obocznymi formami *kołoworot* || (p. 54, 62—5—8, 73, 86) *kon'oworot* (p. 53) || *koł'owar* (p. 66—7, 88) i *k'owadyr* (p. 21) nie wyspecjalizowały się dotychczas znaczeniowo i używane są jednocześnie w znaczeniu sochy, śmigi i kluczki. *Smyk*, wspólny znaczeniowo z maz. *smykiem* jest w rzadkim użyciu, podobnie jak *p'uha* i *praw'ýło*. Og. mazowiecka *śmiga* zamyka się w granicach etnograficznego Mazowsza, bo Podlasie już ma wspólny z poles. *žurawel* — *žuraw*.

Kluczka (mapa 83). Drąg do wyciągania wiadra ze studni na Mazowszu zwany *kluczką* lub *kulką*, całe prawie Polesie nazywa kluczem *(kl'uč)* z wyjątkiem płd. wschodu, gdzie spotykamy tylko *kruk* i *šóst* (r. шестъ) *T'ýčka* i *nas'iłka* — to nazwy tak rzadkie, jak powtarzające się w nomenklaturze innych części studni: *zwid*, *k'oworot*, *smyk* i *'očep*. Ogółem biorąc nomenklatura części studni jest o wiele bogatsza na Polesiu, niż na Mazowszu. Gdy Mazowsze zna tylko 3 nazwy sochy, 3 śmigi i 2 kluczki — na Polesiu notowałem 6 nazw sochy, 7 śmigi i 9 kluczki. Zjawisko to mogło powstać tylko w kraju o tak słabej dyfuzji kulturalnej między poszczególnymi ogniskami społecznymi — jak Polesie.

Matnia (mapa 84). *Matń'a* — nazwa środkowej części niewodu jest wspólna og. mazowieckiej *macicy* || *matni*, gdy pozostałe nazwy: *kul'*, *ruk'aw*, *mtš'ok*, *kuč'uk*, *ʮsadno* i *χwóst* są mazowieckiemu słownikowi rybackiemu nie znane. *Kul* używa się w og. polskim tylko w znaczeniu snopa słomy w przeciwstawieniu do ruskiego „wora". Rdzeń *kuc* — z psł. **kǫtja* mamy w polskim w znaczeniu 'kupy' i wgłębienia (w murze), lecz urabiamy tylko sufiksem *-ka*. *Chwost* wyszedł z użycia w polskim już od XVII w.,[1]) a *wsadno* jest nam zupełnie obce.

Serce (mapa 85). *Serce* jest og. poleską nazwą gardzieli w żaku, która uniemożliwia rybie drogę powrotną z sieci — i tylko we wsch. części p. łuninieckiego i stolińskiego znajdujemy zamiast serca: *werš'ok*, *h'orło* i *d'uša*. Zupełnie niezrozumiałe jest dla nas użycie wyrazu *p'asynok* w znaczeniu serca.

---

[1]) por. A. Brücknera Sł. J. P. s. 188.

Wyraz *pasynok* 'pasierb', (w którym prefiks *pa*—, jak w p. *pazłotko* 'cynfolia' odpowiada znaczeniowo gr. ψευδ—) w przenośni słyszy się tylko o 'latorośli' i w sieci rybackiej bardziej odpowiadałby matni niewoda, niż sercu żaka.

Naczynia i sprzęty domowe

Tłuczka (mapa 86). Kierznia na Polesiu wszędzie ma jedną nazwę: *bijka*, *bójka* z wyjątkiem dwu skrawków pogranicznych na płn. zachodzie i na południu. W p. bielskim rozpowszechnia się z Mazowsza północnego *tł'ucka* || *sł'ucka* (ze *stłuczki*), na południu — *mas'n'ýc'a*. *Tłuczka* jest nazwą typowo północno-mazowiecką. Zachodnia i południowa jej granica biegnie rz. Orzycem, Narwią dalej Bugiem i od ujścia jego Wisłą po Garwolin. Na południe od tej granicy spotykamy już *kierznię* (z niem. *Kerne*). *Maś(l)niczkę* — notowałem w p. łukowskim, jednak jak wynika z Karłowicza [1]), jest to nazwa dość rozpowszechnione w Małopolsce.

Potaczka (mapa 87). Naczynie do ługowania bielizny ma na Polesiu nomenklaturę zupełnie odrębną od mazowieckiej. Tu, o ile można wnioskować z nazw gdzieniegdzie tylko zachowanych, Mazowsze północne nazywało je *tynką* i *drybusem* (z niem. *Dreifuss*), środkowe i południowe — *potaczką*, Na Polesiu dominuje *żł'ukto*, nazwa o nie wyjaśnionym pochodzeniu. Lit. *žliúktas* i *žlugti* 'moczyć' nasuwa podejrzenie o litewskie pochodzenie *żłukta* i mimo dużą popularność tego wyrazu w językach ruskich, skłonni jesteśmy przychylić się ku tej hipotezie, a to ze względu zarówno na brak etymologii ruskiej, jak i na obecność formacyj pokrewnych w litewskim. *Zoln'ýc'a* jest utworzona od *zoły*, zaświadczonej poza polskim i językami ruskimi także w bułgarskim w znaczeniu popiołu i ługu. Zubatý traktuje *zołę* wspólnie z *zielenią* i *złotem* i wyprowadza ją z psł. pnia *zel-*: *zol* [2]). *Tryn'ih*, który lokalizuje się jedynie na pograniczu zachodnim, wygląda zewnętrznie na tłumaczenie niem. *Dreifuss*, choć przyjmując tę hipotezę nie jesteśmy w stanie wyjaśnić, skąd wziął się na Polesiu niemiecki wzór w czystej postaci fonetycznej, bo w mazowieckim *drybus* jest on już tak zniekształcony, że nie nasuwa żadnych skojarzeń etymologicznych. Przeniesienie go za po-

---

[1]) Sł. Gw. Pol. III s. 125. [2]) Преобр. Эт. Сл. s. 225.

średnictwem ruchów kolonizacyjnych z innych okolic Polski, zdaje się odpada, bo Słownikowi Gwar Pol. (V. s. 428) wyraz ten (*trynog*) znany jest właśnie tylko z pogranicza językowego polsko-ruskiego.

Wątor (mapa 88). Mazowieckiemu i og. pol. *wątorowi* odpowiadają (używane tylko w l. mn.) *ut'ory*. W środkowej i wschodniej części zdarza się, że wątorami nazywane są części klepek poniżej dna, a właściwe wątory — *czertami* (*čert'a*)

Donica (mapa 89). Płn. poleska *w'erteha*, która kształtem swego zasięgu wskazywałaby na zachodnie pochodzenie, nie wychyla się na zachodzie poza granicę językową ruską, ścierając się z maz. *donicą* (z *dojnicy*). Obca jest także słownikowi polskiemu *mak'ótra* || *makot'or* (p. 64—5—6—8, 71—2—4—5—7, 88), a *międlica* odpowiadająca poles. *mi'alicy* używa się podobnie jak w ukraińskim (u Hrincz. мялиця 'cierlica') wyłącznie w znaczeniu 'cierlicy'. Mówiąc o tym, że słownikowi polskiemu obcy jest ten czy inny wyraz, myślimy o gwarach rdzennie polskich. Nie wyklucza to innego stanu rzeczy w strefie językowej granicznej. W wypadku tu nas obchodzącym podamy za Karłowiczem (Sł. Gw. Pol. III s. 102 i VI. s. 115), że poles. *makòtra* i *werteha* odpowiadają w okol. Chełma i Lubartowa pol. *makutra* i *wiercicha*.

Dzbanek (mapa 90), *Zban'ok*, najczęściej notowana nazwa 'dzbanka', łączy pod względem leksykalnym całe prawie Polesie z wyjątkiem płd. wschodnich powiatów z polskim, rosyjskim (жбанъ), czeskim (*čban*), s-chorwackim (*žbàn*, *džbàn*) i st. bułgarskim (*čьvanъ*); *Hl'ok* (p. 65—6—7—8, 72) *hlečyk*, który Preobrażenskij podaje w formie глекъ, гълекъ, гълък i голкъ jest nazwą wyłącznie południowo-ruską [1]).

Szkło od lampy (mapa 91). Na Polesiu spotykamy się z dwojaką wymową wyrazu szkło: *š(s)kło* i *s't'ekł'o*, z których każda spełnia odrębną funkcję znaczeniową. *Szkło* używane jest wszędzie w znaczeniu 'materii' i w większości wypadków szkła od lampy, *stiekło* tylko w tym drugim znaczeniu. *Pl'aška* (z pol., niem. *Flasche*) i *k'omin* (z pol., niem. *Kamin*) należą do nazw starych i łatwo ustępujących przed popularniejszą tu, niż na zachodzie formą *stiekło*.

Kapturek u lampy (mapa 92). Metalowa część lampy, która znajduje się na maszynce u nasady szkła, ma aż 9 nazw i tozarówno na Polesiu jak na Mazowszu. Jednak ten przerost

---

[1]) Эт Слов.

ilościowy nazw ciąży tylko nad Polesiem zachodnim. Gdy na wschodzie i w środkowej części Polesia mamy tylko: *ś'apočka* i wyjątkowo w jednej miejscowości: *hor'ełka* — na zachodzie skupia się 7 nazw. Do częstszych należy *šołom'ok* i *baχ'ur* (hebr. *bāchur* 'młodzieniec'); do mniej licznych: *kołpač'ok*, *kapl'ur*, *ž'aba*, *k'uročka* i *pup*. Na Mazowszu w większych skupieniach występuje, trzymając się wschodniej połaci, *kapturek* i rzadziej *kopciuszek*, na zachodzie *kapelusz* i *kominek*. Poza tym, sporadycznie już, ukazują się *ciarupek*, *czopek*, *babanek*, *kapstel* i *kociołek*.

Maglownica (mapa 93). *Kač'ałki* są og. poleską nazwą maglownicy. Zachodnio-poleska *wałkown'yc'a* nawiązuje do płn. mazowieckiej *wałkownicy*, która tam już wychodzi w szybkim tempie z obiegu językowego przed niemieckiego pochodzenia *maglownicą* (z niem. *Mange(l)*.

Kufer (mapa 94). Mapa nr 94 przedstawia nam Polesie jako strefę przejściową między dwoma wielkimi zasięgami leksykalnymi: polskim, niemieckiego pochodzenia *kufrem* (*k'uχor* || *k'uφer* *k'uφor* p. 1, 2, 3, 5, 23, 31—2—4—8, 63—4--9, 84—5; *k'uχro* p. 30, 52—6, 68, 88) i południowym, wschodniego pochodzenia *sundukiem* (*sund'uk*). *Sunduk*, szeroko rozpowszechniony w rumuńskim (*sunduk*), bułgarskim (сѫндък) i serbskim (*sanduk*), tu słabszą okazuje siłę żywotną i w bezpośrednim zetknięciu się z *kufrem* (p. 31, 41, 62, 51 i in.) spada do znaczenia sprzętu podrzędnego — skrzynki. *Skr'yńa* w znaczeniu kufra (skrzyni z wiekiem półokrągłym) utrzymała się w jednej tylko miejscowości (p. 67). Poza tym, jako nazwa naczynia z przykryciem płaskim, a przede wszystkim w wyrazie *pryskr'yńok* 'schowek, pudełeczko w kufrach' znana jest wszędzie. Co się tyczy pochodzenia wyrazu w gwarach poleskich, to został on zapożyczony za pośrednictwem polskiego z łać. *scrinium* [1]).

Łóżko (mapa 95). Pod względem rozmieszczenia nazw łóżka Polesie jest również krainą, w której krzyżują się wpływy najbliższego jej Zachodu, Wschodu i Południa. Obok przeważającego liczebnie *łóżka* (*ł'yžko* || *ł'ožok*), które łączy Polesie z Polską — spotykamy *kr'owat'*, wspólne u Bułgarów (креветъ), Serbów (*krèvet*) i Wielkorusów (кровать).

Stołek (mapa 96). Izoglosy nazw stołka dzielą Polesie dwudzielnie na zachodnie i wschodnie. W środkowej i wschodniej części występuje *słôn* || *osł'in* || *zasł'ôn* (czy nie od **stьlati?*), w za-

---

[1]) o czym por. E. Karskiego Бѣлоруссы I. 157.

chodniej *stołec'*. Co się tyczy tego wyrazu, to charakterystyczną formą dla Polesia zachodniego jest tylko sufiks — *ec'*, bo Polesie północne zna również ten wyraz z suf. — *ok*. nie mówiąc już o og. pol. formie *stołek*.

Kołyska (mapa 97). *Kol'yska* i *kołub'el*, *kol'ib'el* (psł. *kolěbati*) — dwie najpopularniejsze nazwy kołyski na Polesiu ujawniają tendencję do wzajemnego wyłączania się i tworzą zwarte kompleksy: *kol'ib'el* w płn. wschodniej części, *kołyska* w płn. zachodniej i płd. wschodniej. Na Mazowszu w dzisiejszym stanie rzeczy są w użyciu obydwie nazwy obok siebie (*kolebka*, *kołyska*), choć pokoleniu staremu *kołyska* jest jeszcze obca. *Neńka*, która rozchodząc się z p. koszyrskiego poważny wyłom uczyniła w zach. poleskim zasięgu *kołyski*, jest nazwą przeniesioną z matki-niańki na narzędzie do niańczenia — kolebkę [1]).

Pół (mapa 98). Nomenklatura desek do spania, układanych na palikach wzdłuż jednej ze ścian, dzieli Polesie na 3 człony: jednolitą połać wschodnią z nazwą *pół*, *pweł* itp. i dwudzielną zachodnią z *z'apek* i *pr'ymosty*. Pierwotnie najprawdopodobniej Polesie dzieliło się dwuczłonowo, a płn. poleski *zapek* sięgał aż do płn. granic Wołynia. *N'ary* i *p'ołat'* ograniczone są tylko do p. bielskiego.

Komunikacja i transport

Kierownik (mapa 99). Na obszarze Polesia spotykamy się właściwie z trzema nazwami tego przedmiotu: 1) *nasat* na skrawkach południowych i zachodnich Polesia 2) *opl'eń* na płn. wschodzie i 3) *zhołowok* ‖ *w'uzhołowok* i *s'uhołowok*. Te ostatnie interesują nas tylko wokalizmem prepozycyj: *zъ*, *wъz*, *sъ*. W pierwszym wypadku mamy zero wokalizmu, w drugim i trzecim jor słaby pod akcentem zwokalizował się. *Oplėń* na Polesiu jest zaledwie fragmentem wielkiego południowego zasięgu, który obejmuje Ukrainę (оплін, оплінь) Czechy (*oplen*) i Węgry (*opleny* 'belka poprzeczna'). Mazowiecka nomenklatura nie ma w tym wypadku nic wspólnego z poleską. Spotykamy wprawdzie wspólny z ruskim *nasad*, ale to tylko na Podlasiu (w. Wólka Zamkowa p. bielski, Porośniki p. bialski, Klimy p. siedlecki),

---

[1]) por. także maz. i kaszubskie *nanka*, *nenka* 'matka'.

na właściwym Mazowszu mamy w p. szczuczyńskim i częściowo ostrowskim — *rycan* i na pozostałym terytorium *kierownik* || *kierak*.

Rozwora (mapa 100). Wspólna z mazowiecką i og. pol. *rozworą* poleska *rozw'irka*, *rozwora* sięga aż po zach. granicę p. łunienieckiego i stolińskiego, które wnoszą odrębną terminologię: *d'yšel*, *praw'iło* i *pudh'erec*. *Pudh'erec*, urobiony najprawdobniej od *podwerec* (por. *wir*, *orik* i p. *wronka* 'kołek do łączenia, zatykania czegoś') jest ogólnie używany na całym wschodnim Polesiu, lecz w znaczeniu metalowej części do łączenia rozwory z przodkiem wozu.

Skręt (mapa 101). Nazwy żerdzi rozwidlonej, która łączy zad wozu z przodkiem, dzielą Polesie na 5 rejonów, często zarysowujących się na tle całości. Tak więc *trojń'a* wyodrębnia płn. wschodni zakątek Polesia i pas północny, *praw'iło* — płd. wschodni, *syń'atło*, *swyń'atło*, *suń'atło* — Polesie środkowe, *rošč'ıp* — płd. zachód i *swerdł'o* — płn. zachód. Podział ten odzwierciadla nam tylko stosunki dzisiejsze, które nie zawsze pokrywają się z historycznymi. Jeżeli chodzi o wschodnią część Polesia, to trudno dociec, czy była pierwotnie jednolita, czy już od zarania historii przejawiała tendencje do trzyczłonowego podziału, na zachodzie za to, gdzie często prześwieca warstwicowy układ, możemy mieć przeświadczenie, że i w tym wypadku pierwotnie *swerdł'o* pokrywało cały zachód, po czym ustąpiło na pograniczu podlaskim przed mazowieckim *skrętem* (*skrut*), na południu zaś przed *rozczepem* i *podtokiem*.

Dennica (mapa 102). Deska środkowa na wozie, na Mazowszu mająca tylko jedną nazwę *dennicy* (*dynnica*, *danica*), na Polesiu znana jest pod ośmiu nazwami. Najpospolitszą z nich jest *d'oska*, *d'oška* i grupująca się przeważnie na południu *wozowń'a*. Do wschodnio poleskich należy *pos't'el*, *dr'anka* i *pom'ostina*, odbijająca się echem w płd. poleskiej *mos'n'ýc'a* (z *mostnyc'i*). Poza tym notujemy na zachodzie podlaskim *spodóukę* i sporadyczną *kładdnicę*. Niektóre z tych nazw odzywają się w siedleckim i lubelskim (*pomosty* 'gnojowice', *wozówka* 'dennica'), inne nawet w odległych od Polesia regionach — jak poznańska *spódnica* lub podhalańska *wozarnia* [1]).

Drabiny (mapa 103). Og. polskie (i czeskie) *drabiny* znane są szczególnie na północy i płn. zachodzie Polesia, gdy pogranicze z Wołyniem ma tylko *rabr'ýna*, *rebr'ýna* (z psł. *rebro* 'żebro). Pole-

---

[1]) por. Sł. Gw. Pol.

sie pińskie, które zazwyczaj bywa terenem przejściowym między zachodem i powiatami pogranicznymi już trzeci raz w zakresie środków komunikacyjnych wyodrębnia się własnym słownictwem. Środkowo poleska *stram'yna* jest wprawdzie og. słowiańską, lecz w znaczeniu 'drabiny' zna ją tylko ruski, bowiem w polskim używa się jej w znaczeniu części sani, serbska *strmina* oznacza 'spad', a czeski *strom* — 'drzewo'. *Hłab'iny* i *wótr'yny* przewijają się na pograniczu izoglos tamtych trzech nazw nie tworząc większych skupień.

Kłonice (mapa 104). Izoglosy *ḱłonicy* i *ruczki* dziś jeszcze wykreślają prawie dokładnie granicę językową polsko-ruską. Niedaleka przyszłość zmieni ten stan poszerzając na wschodzie zasiąg *ḱłonicy*, która już opanowała pogranicze ruskiego Podlasia. *L'ušńa*, stara polska pożyczka (z płn. gór. niem. *Leuchse*), jest rozpowszechniona w znaczeniu właściwym na całym Polesiu, zamiast *ruczḱi* ukazuje się tylko na przejściu do zasięgu *kłonicy*.

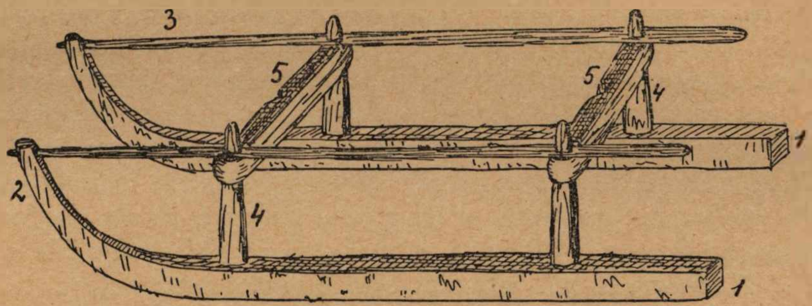
Tradynḱi (mapa 105). Klamry do spojenia osi z drewnianą oprawą płn. zachodnie Polesie nazywa *cybantami*. Nazwa ta, pochodzenia niemieckiego (*Ziehband*), przeniesiona została za pośrednictwem Podlasia ze środkowego Mazowsza. Z innych nazw mazowieckich występujących na Polesiu wymienić należy *tradynḱi* (poles. *tarad'yny*), które zajmują całe Mazowsze północne po Wisłę, Bug i Liwiec, choć zdarzają się czasem i na Mazowszu południowym (Budy Uśniackie p. garwolin., Kuligów, Wólka Mlądzka p. warszaw.). Mazowieckie *pasy* i *wici* nie znajdują już żadnego echa na wschodzie, który poza tradynami i cybantami ma odrębne nazwy: *χam'uty*, *p'uta*, *h'alwy*, *pid'os'ḱ'i* i *s'jaz'* (*ze zw'az'*).

Szyna (mapa 106). Nomenklatura obręczy na kole u wozu jest identyczna w obydwu dzielnicach z tym tylko zastrzeżeniem, że *šėba* (niem. *Scheibe*), która na Polesiu zdarza się tylko w jednej miejscowości, na Mazowszu północnym (*szyb*) jest nazwą powszechną. Podobnie i *obręcz*, która na Polesiu (m. *obr'uč*) ostała się przed polskiego pochodzenia *szyną* (z niem. *Schine*) tylko w zach. jego części, na Mazowszu zachowała się wszędzie, jako oboczna nazwa do *szyny* i *szybu*.

Nosy u sani (mapa 107). Przednia część płozów, która na Mazowszu ma nazwę *czuba* lub *nosów*, na Polesiu nazywa się skorsami (*sḱ'orsy*). Wyraz ten w polskim zdarza się tylko na pograniczu polsko-ruskim, na Podlasiu, ale w czasownikowym

użyciu w formie *skorsać* 'pobudzać do czynu'[1]) spotykamy się z nim także i na głębokim Mazowszu. *Hołoyk'i* odnoszą się do Polesia wschodniego i północnego tworząc na wschodzie najprawdopodobniej granicę jakiegoś większego kompleksu, gdy *peretk'i* i *kryw'ul'e* są nazwami czysto lokalnymi.

Namorożnie (mapa 108). Drążki biegnące z obu stron sani równolegle do płozów (nieznane konstrukcji sani mazowieckich) na Polesiu wschodnim i południowym nazywają *n'amorožńi* (u Hrinczenki наморжень). Z północnego zachodu wrzynają się głębokim klinem *n'adołobni*, które prawdopodobnie prowadzą aż do Grodzieńszczyzny. *Ławk'i* są tu przeniesione z pol. Podlasia, które je używa w znaczeniu 'nasadów' u sani.

Rys. 6. Sanie
(w. Nowosiółki p. Kobryń)

Całość — *s'any*. 1. *p'ołoz*, pl. *poł'üz'z'e*. 2. — jak na mapie nr 107. 3. — jak na mapie nr 108. 4. *kop'ył*, pl. *kop'ylľe*, *kop'ylie*; *kopył'y*; w innych miejscowościach zdarza się: *ł'apy* i *ručk'i*. 5. *w'iaz'*, pl. *wi'az'z'e*; gdzie indziej także: *n'arwy*, *nas'ad*, *zhoł'owki* i *n'adołobki*.

Lejce (mapa 109). Mazowieckie i og. pol. *lejce* z niem. *Leitseil* należą do rzędu tych polonizmów na Polesiu, które jak *fartuch*, *kufer*, *obcas* i *szyna* zastąpiły niemal w stu procentach pierwotną nomenklaturę rodzimą. Zasiąg *lejców* definitywnie kończy się w p. stolińskim na granicy politycznej Polski, gdyż tu dopiero przeciwstawiają się im *wožk'i* (r. вожжа).

[1]) Uderzające jest podobieństwo (fonetyczne i znaczeniowe) z p. *skorsać* fr. *corser* 'wzmóc'.

Uzdeczka (mapa 110). Uzdeczka ma na Polesiu dwie nazwy: *uzd'ečka* || *hnuzd'ečka* (p. 56) || *hłuzd'ečka* (p. 55) i *obr'oť*. Pierwsza z nich, która dochodzi aż do zach. granic p. łuninieckiego i stolińskiego jest znana wszystkim językom słowiańskim, rdzeń drugiego wyrazu obejmuje również całą Słowiańszczyznę, lecz znaczeniem 'paszczy, ust' zgadzał się z Polesiem tylko w cerkiewno-słowiańskim (*rъtъ*), rosyjskim (ротъ) i w czeskim (*ret*)); w bułgarskim (рът), serbskim i słoweńskim łączy się z nim znaczenie wzgórza lub pagórka. W polskim Sł. Gw. Pol. Karłowicza (III s. 370) podaje nam ten wyraz w formie *obroci*, *opraty* i *obretki* z Podlasia i Śląska Cieszyńskiego. Gwary centralne nie znają go zupełnie. *Nagł'owok* notowany w jednej wsi z pogranicza polsko-ruskiego odpowiada płn. mazowieckiej *ogłówce*.

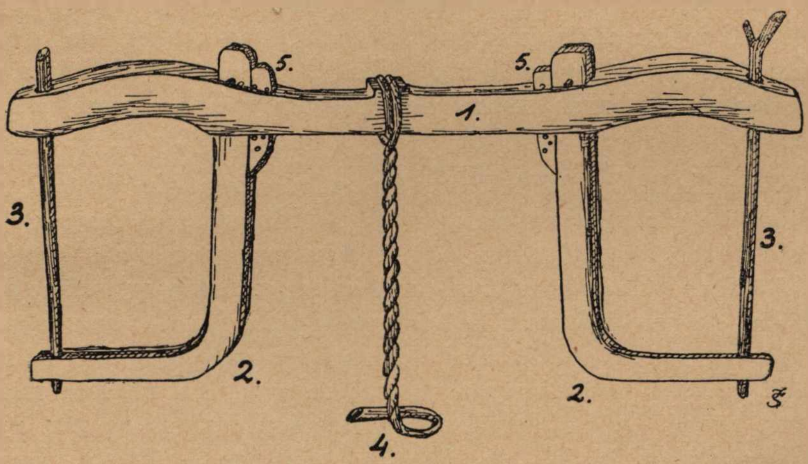
Kiełzno-wędzidło (mapa 111). Mazowieckie nazwy wędzidła: *kiełzno* i *wędzidło* występują na całym Mazowszu Bliższym jedno obok drugiego bez zróżnicowania znaczeniowego, jedynie tylko w północnych powiatach szczuczyńskim, łomżyńskim i częściowo ostrowskim *wędzidło* nie zdobyło jeszcze pełnych praw obywatelskich. Obydwie nazwy powtarzają się także na Polesiu. *Wędzidło* spotykamy zarówno w fonetyce ruskiej: *h'udła*, *h(w)'udyła h'udiłna* (p. 52—4—7, 88) jak i w polskiej: *wenʒ'idła*, *wenc'idła*, *g'eńz'ydło*. *Kiełzno* jest tu już słabiej reprezentowane, lecz także w dwóch formach: *k'iłzy*, *kilzy* i *k'enzła*. *Kenzło* powstało na drodze metatezy z *kełzno*, a zaciążyła w tym procesie tendencja do wyrównania formalnego z takimi rzeczownikami jak: *hud-ło wuzd-i-ło*, *zub-y-ło*. W czasownikowej formie rdzeń *kilz* — używa się bardzo rzadko, przeważnie *kiłz'aty* jest zastępowane przez *hnuzd'aty*. Wprost przeciwne zjawisko obserwujemy na Mazowszu, gdzie niezależnie od tego, czy używa się *wędzidła* czy *kiełzna*, zawsze słyszymy (*za*)*kiełznać*. Etymologicznie *kiełzno* będziemy łączyć oczywiście nie z *kłem*, co się przy powierzchownej obserwacji wyrazu narzuca, lecz z czasownikiem *kilzać*, *kiełzać* 'ślizgać', który przytacza Słownik Karłowicza (II, s. 346) wraz z formą *kielski* 'śliski' ze Śląska Cieszyńskiego. Pas pograniczny w p. łuninieckim i częściowo w stolińskim wyodrębniają polskiego pochodzenia *c'ugľi* (z niem. *Zügel*).

Kiszka (mapa 112). Kiszka w chomącie ma na zachodnim i południowym Polesiu nazwę zgodną z mazowiecką *kiszką* (*k'yška*), płn. wschód wyodrębnia *χamuť'ina*, która pokrywa się niemal ściśle z zasięgiem *kołubieli* (mapa 97).

Jarzmo (mapa 113). Osobliwością og. słowiańskiego *jarzma* na Polesiu jest jego rodzaj gramatyczny. Na wschodzie prze-

waża rodzaj męski — *jer'om*, na zachodzie i środkowym Polesiu — nijaki: *jerm'o*, *jarm'o*. Przez masculinum Polesie wschodnie łączy się ze st. cerkiewnym (*jarъmъ*), serbskim (*jaram*) i bułgarskim (ярьм).

Przywoja (mapa 114). Og. mazowieckiej *przywoi* (nazwa kółka u jarzma do przytwierdzenia grządzieli) odpowiada na Polesiu dziewięć nazw, z których etymologicznie łączy się z *przywoją* tylko rzadko notowana *w'itka*. Najpowszechniejsza z nich *h'alwa* zamyka się wyłącznie w granicach językowych ruskich, choć rdzeń wyrazu powtarza się i w mazowieckim *galaku*, który oznacza tu grubą budulcową sosnę w przeciwieństwie do poles. *hal'iny*, *hołyny* — gałązki. Niedaleko też odbiega znaczeniem poles. *χl'uba* od maz. *chluby* — rózgi, a *k'ołko*, wobec powszechnej na Polesiu formy *kolc'o* i *kałač* wydaje się być pożyczką polską. *H'užwa* ma tu szeroki zakres znaczeniowy i w nomenklaturze narzędzi gospodarskich jest w bardzo częstym użyciu, gdy na Mazowszu odpowiadająca jej *gązwa*, *gązewka* znana jest tylko u cepów. Podobnie rzecz się ma z ogólno-gospodarską nazwą *p'ot'ah* || *t''ahło* (p. 45, 75, 76), *t'aha* (p. 55), *ťaž* (54—6, 62—5, 89) i odpowiadającym mu w polskiej terminologii szewckiej *pocięglem*. *Pr'yžmo* (por. r. пружина) i *h'akostka* nie mają odpowiedników w słowniku mazowieckim i tu występują przygodnie.

Rys. 7. Jarzmo
(w. Pawłopol p. Kobryń)

Całość — jak na mapie nr 113. 1. *jarm'o*. 2. *kulb'aka*. 3. *zan'üz*. 4. — jak na mapie nr 114. 5. *kłyn'ok*.

Łódka (mapa 115). Prawie cały teren Polesia obejmuje wspólna w polskim i rosyjskim *ł'otka*. Z południa wciska się wąskim zagonem, wschodniego pochodzenia, stara ukraińska *čajka* (z tur. *šajka* 'barka')[1]), znana także w bułgarskim i serbskim (*šajka*). Na zachodnim Polesiu zwłaszcza w kowelskim spotykamy polskiego pochodzenia *krypę* (z niem. *Krippe*) używaną na Mazowszu w znaczeniu koryta przy studni. *Pław'ica*, której odpowiadała za czasów Kochanowskiego *pławaczka*[2]) i *šuwal'ija* (w Sł. war. *szuhalija*) są jak widać z mapy nazwami izolowanymi, a *č'oweń* używany jest w znaczeniu łódki zastępczo z braku innej nazwy z czego mówiący zdają sobie dokładnie sprawę.

Tylna część łódki (mapa 116). Tylna część łódki ma bardzo urozmaiconą nomenklaturę, wśród której przeważają metafory części ciała ludzkiego. Mamy więc: *nis* i *łyč* (u Hrinczenki лич= морда, рило), dalej *sr'aka* i na pograniczu z Podlasiem *dupa*, następnie *p'at'a*, *zad* i *pyž* (także w serbskim i bułgarskim пуж, пужель), który nasuwa skojarzenie z *p'uzo* 'brzuch'. Poza tym we wschodniej części spotykamy jeszcze *korm'a* (st. cer. *kъrma* 'ster' i w zachodniej polskiego pochodzenia: *p'uška* (z niem. *buhsa*), *rul* (z p. *rudel* i niem. *Ruder*) oraz wspólne z mazowieckimi *z'ajdy*.

Łyżwy (mapa 117). Za ogólno-poleską nazwę łyżew można uważać (wspólne z wielkoruskimi) *końk'i*. *Ł'yžwy*, *ł'yžby*, *ł'yžy* (p. 62, 51) wyznaczają pas płn. poleski, nawiązując do mazowieckich i og. pol. *łyżew* (*łyżby*). *Tačk'i*, *połozk'i* i *jezdk'i* należą do nazw przygodnych, które nie mają wpływu na rozwój *końków* i *łyżew*.

Szczudła (mapa 118). Szczudła odznaczają się bogatą nomenklaturą zarówno na Polesiu jak na Mazowszu. Najpopularniejszą nazwą tego przedmiotu na Mazowszu są *kule* (z niem. *Keule*), które zdarzają się i na zachodnim Polesiu w formie *k'uli*. Wspólne są również maz. *koštyle* z poleskimi *kostel'i* oraz formacje utworzone od *chodzić*, *chod* — jak maz. *chodyry*, *chodzidła* i poles. *χodak'i*, *χodun'y*, natomiast og. pol. *szczudła* są na Polesiu zupełnie nie znane. Do najpospolitszych nazw poleskich należą *d'yby*, gdy *k'andyby* (p. 14, 21, 46, 51—3—4—7, 64—5, 72—5), *kad'yby* (p. 69, 74), *kac'yby* (p. 24) i *m'ylicy* są już rzadkością, a *h'amry* zamykają się w obrębie jednej wsi (p. 20).

---

[1]) Lokotsch Et. Wb. s. 141. [2]) „O białoskrzydła morska pławaczko, wychowanico Idy wysokiej" — Odpr. posłów greckich.

Kładka (mapa 119). Deska (bal) do przechodzenia strumyka nazywana bywa na całym Polesiu *kładką* (*kł'adka*) z wyjątkiem wschodniego pobrzeża, gdzie spotykamy *b'erwa*. Podobny stan obserwujemy także na Mazowszu, które poza drobnymi odchyleniami (*ławka* — w. Budy Uśniackie p. Garwolin, *przechoda* i *przechadzka* — w. Wólka Mlądzka k/Otwocka i Grodzisk pod Warszawą) zna tylko *kładkę*.

Uprawa roli

Nieużytek (mapa 120). Nieużytek na Polesiu w ogromnej większości wypadków zupełnie nie ma nazwy. W codziennym użyciu mówiący posługują się odpowiednimi nazwami uroczysk, w których rejonie są nieużytki. Podobny stan stwierdzamy i na Mazowszu, gdzie og. pol. *nieużytek* jest używany tylko przez ludzi będących w kontakcie z warstwami wykształconymi. Na Polesiu poza opisową formą *ńeud'obna zemľ'a, p'oľe* — najczęściej powtarzającą się nazwą jest *pusťyńa*, następnie *łys'ak* i pokrywający się z nim znaczeniowo *pliš* (st. cerk, *plěš* 'łysy'), dalej *wiχ'r'owina, wŷd'ma, šlěh, peščın'a, łežuχa* i wreszcie polski: *ńeuž'ytok, c'wir* (z p. *żwir*) i *b́ińd'uh'a* (w Sł. warsz. *binduga, winduga* 'miejsce przy rzece, gdzie składają drzewo na spław przeznaczone').

Ugór (mapa 121). Występujący tu na zachodnim skrawku *'ugór* należy do zasięgu mazowieckiego. Do poleskich nazw zaliczyć trzeba północną *pop'ar* i południową *p'arenyna*. Wyraz ten w czystej postaci rdzennej (*par*) spotykamy w p. łowickim,[1]) na Kociewiu i w malborskim[2]) w znaczeniu trawy dla bydła wyrosłej na zoranej roli.

Nowina (mapa 122). Pole zasiane po raz pierwszy nazywa się we wszystkich językach słowiańskich *nowiną* i na Polesiu nazwa ta przeważa gdzieniegdzie tylko ustępując innym mianom jak: *dr'enina* i *dern'o, w'yrıbok* || *w'yrubok, w'udırok* || *w'ydırok, p'otirıbka* i *ľ'ada*. Lada zaświadczona także w polskim (*lada*) i w rosyjskim (лядина, ляда) kontynuuje bez zmian st. cerk. *lędina* 'zarośl'.

Kresowiacy od dawna już wyraz ten traktowali widocznie jako rusycyzm, skoro Dudziński w „Zbiorze rzeczy potrzebnych do wydoskonalenia języka" (Wino, 1776 r.) wolałby go zastąpić

---

[1]) Dr. H. Świderska — Dial. Ks. Łowic. str. 382. [2]) por. Karł. Sł. Gw. Pol. IV. s. 35.

niwą lub *nowiną* („lada, źle zamiast: niwa, nowina")[1]. Zupełnie niesłusznie. *Lada, ladzina*, znana także odległej gwarze kaszubskiej[2], jest archaizmem sięgającym epoki wspólnoty językowej słowiańskiej, a że zaginęła wcześniej w centralnych gwarach niż na kresach, to zjawisko zupełnie naturalne w dziejach języków.

Wlec 'bronować po siewie' (mapa 123). Układ dwu nazw, które tu jedynie występują (*boronow'at'* i *wołoč'yty*) nawiązuje do tej grupy wyrazów, które Polesie dzielą na północne po Prużanę i Kosów i wschodnie po Pińsk i Sarny z jednej strony, a południowe i środkowe z drugiej strony. Obydwa wyrazy (*wlec, bronować*) są w powszechnym użyciu w dialektach mazowieckich z tą tylko różnicą, że na Mazowszu nie tworzą zwartych kompleksów, a najczęściej występują obok siebie bez różnicy znaczeniowej.

Bronowanie przed siewem (mapa 124). Między bronowaniem po siewie i przed siewem w większości wypadków zachodzi różnica w nomenklaturze. Na Mazowszu różnica ta jest zachowana o tyle, że *wlec* używa się tylko w pierwszym wypadku, a *bronować*, choć zdarza się w znaczeniu bronowania przed siewem, częściej jest zastępowane przez *śrutować* i *razować*. Na Polesiu widzimy podobne zjawisko. *Wołočyty* i *boronow'at'* rzadko są używane w bronowaniu przed siewem, a w granicach ich zasięgów pojawia się aż osiem nazw. Mamy więc *skor'odyty* wspólne z p. *skródlić*[3]) i *razow'aty* łączące się z maz. *razować*, dalej *nad'oużowaty, troj'ity, prybiw'aty, rowń'aty, z'abł'yty* i *hran'ic'*, bliskie znaczeniowo z srb. *hranuti* 'przesiać'.

Skiba (mapa 125). Ogólno-poleską nazwą skiby jest *borozn'a*. Dal podaje боровна || борозда w znaczeniu bruzdy i grządki. Na Polesiu znajdujemy ją również w dwóch znaczeniach, lecz *borozn'a* 'bruzda' skupia się tylko na pograniczu zasięgu p. *bruzdy* (por. m. 126) świadcząc, że znaczenie 'bruzdy' łączy się z tym wyrazem wtórnie, pod wpływem polskiego. *Sķiba* (poles. *sķ'yba*) mająca ostateczne źródło w st. gór. niem. *scîba* jest na Polesiu tylko fragmentem wielkiego zasięgu, który obejmuje Polskę, Czechy (*sķyva*), Łużyce (*skiba*) i Litwę (*sķīve*). Na pograniczu

---

[1]) Linde II. s. 578. [2]) Sł. Gw. Pol. III. s. 5. [3]) por. także *Skródlik* 'nazwisko'.

z kowelskim spotykamy trzecią nazwę tego tematu — *płyta* (z gr. πλίνθος 'cegła', za pośrednictwem st. cerk. *plita* i *plinъta*[1]), która w fonetyce ukraińskiej utrwaliła się i w polskim.

Bruzda (mapa 126). Na pierwotnym podłożu wyrazu *rozora* (na co wskazuje jego przerywany zasiąg) powstały trzy wyspy nazw lokalnych: na zachodzie *r'ospłuha* i *riw*, na płd. wschodzie — *mež'a*. *Rospłuha*, utworzona od nieużywanego dziś czasownika *rozpłužyty*, który mógł być równoznaczny z maz. *płużyć* 'radlić' sięgała prawdopodobnie do granic językowych polskich, ustępując potem pod naporem maz. *bruzdy*.

Rżysko (mapa 127). Rżysko należy do tych tematów, których izoglosy dzielą Polesie w kierunku z płn. zachodu ku płd. wschodowi. Północną i wschodnią połać po Prużanę, Kobryń, Drohiczyn i Stolin obejmuje: *p'óžńa*, *p'ižńa*, zachodnią i południową *sterń'a*. Na uboczu stoją nieliczne: *rž'ysko* i *ržyšče*. *Rżysko* pojawiające się tylko w p. bielskim należy traktować jako straż przednią ekspansji mazowieckiej, gdzie spotykamy się tylko ze *rżyskiem* i (rzadszym) *rżychem*. Poza Mazowszem nie obce są gwarom polskim i nazwy odpowiadające poles. *sterni*; spotykamy więc: *ściernię* i *ściernisko*[2]).

Pokarm

Strawa (mapa 128). *Str'awa* — w znaczeniu wszelkiego gotowanego pokarmu — łączy Mazowsze z całym Polesiem z wyjątkiem skrawka płn. wschodniego w p. łuninieckim, dokąd się wdziera z płn. wschodu *p''išča*. Wyraz ten na Polesiu musi być późnego pochodzenia, bo obok niego jest jeszcze znana wśród starszych *strawa*.

Podpłomyk—wykopieniek (mapa 129). Z mazowieckich nazw podpłomyka na szczególną uwagę zasługują: *wykopieniek* i *popłonik*. Pierwsza jest nazwą typową północno mazowiecką[3]), druga południową. Granica między nimi przebiega Wisłą. Zagadkowa jest obecność *wykopieńka* na południe od Wisły w p. łowickim (w. Skaratki, Dzierzgów, Wejsce, Osiek) i w p. sochaczewskim (w. Żylin). Czyżby to były relikty nazwy dawniej

[1]) A. Brückner, Sł. Et. J. P. 423 [2]) Karł. Sł. Gw. Pol. V. s. 340. [3]) Karłowicz podaje ten wyraz także z Mazowsza Pruskiego. (III. s. 89).

og. mazowieckiej? Na granicy tych dwu izoglos zjawia się gdzieniegdzie *placek* (w. Łąkawica p. Mińsk Maz., Wólka Mlądzka, Kuligów p. Warszawa, Rembelszczyzna, Nadma Wiel. p. Radzymin, Żychlin p. Gostynin, Ligowo p. Sierpc). Wyraz ten ogranicza się wyłącznie do Mazowsza, gdy pierwsze dwa odnajdujemy na Polesiu. *Popłonik*, *podpłomyk* w fonetyźmie ruskim *putpoł'onok* sięga od granicy językowej polsko-ruskiej aż po Prużanę, Kosów i Drohiczyn nie obejmując na południu całego powiatu brzeskiego. Na wschodzie w p. drohickim poszerza granice *podpłomyka* wspólny mu rdzeniem *peretpoł'omık*. *W'uχop'eń* — na Polesiu jest słabiej reprezentowany niż *podpłomyk*. Spotkałem się z nim tylko w jednej wsi Tewele. Z innych nazw, które występują w większych skupieniach są na zachodzie: *putp'ałka* i *palan'yc'a*, na wschodzie i północy: *lep''ośka*, *skowor'odnik*, *per'ep'ička*, *w'uχwat'eń* i *k'oržık*. Wyraz ten w znaczeniu ciasta zna tylko ukraiński (корж, коржук), białoruski (коржень) i wielkoruski. Czeski i serbski odbiegają od języków ruskich daleko, w pierwszym bowiem *krs* oznacza małe drzewo, w drugim *kržljaw* używa się o czymś nierozwiniętym [1]). Te zbyt może duże różnice znaczeniowe między językami ruskimi a pozostałymi skłoniły Karskiego do szukania (w ślad za Mikkolą) oparcia dla br. коржъ w fińskim *kyrsä* [2]).

Kasza z kartofli (mapa 130). Gdy się przyjrzymy bliżej mozaice, którą na pozór tworzą siedem nazw tej potrawy, dostrzeżemy zarysy regularnego układu, wyznaczającego granicę w kierunku z płn. zachodu ku płd. wschodowi. Północno-wschodnią połać wyodrębniają następujące wyrazy: *k'aša*, *komj'ak* z r. комить 'ugniatać') i *bul'obnyca*. Na zachodnim Polesiu od północy ku płd. wschodowi ciągną się kolejno pasmem: *tokan'yc'a tukmač'ı*. *Tokmacz(y)*, który Miklosich wyprowadza z tur. *tokmak* [3]) spopularyzowany jest szczególnie w rosyjskim (токмачь, токмарь), bułgarskim i serbskim, choć tu *tokmak* nie oznacza 'masy ugniatanej', lecz 'narzędzie do ubijania, bijak'. P. kowelski i część bielskiego nie łączą się w tym wypadku z zachodnim Polesiem, wprowadzając własną nomenklaturę: *kołoł'uχa* i na Podlasiu *mń'aty kart'opľi*.

Krupnik (mapa 131) Pod względem nazw krupnika Polesie stanowi teren graniczny dwu wielkich zasięgów: zachodniego i północnego *krupniku* (*krupn'yk*, *krupń'ik*) i południowego i wschod-

---

[1]) Преображ. Эт. Сл. [2]) Бѣлоруссы I. s. 106. [3]) Et. Wb. s. 358.

niego *kul'eš*, który obejmuje Rosję (кулеш), Bułgarję (куляша) i Serbię (*kùliješ*). W polskim, podobnie jak w bułgarskim, wyraz ten występuje w rodzaju żeńskim (*kulesza, kulasza*), lecz tylko na Wileńszczyźnie i Podlasiu [1]).

Siara (mapa 132). Og. poleskie *mol'oziwo* (z psł. *mlěsti* 'doić') trzyma się na zachodzie ściśle granicy językowej polsko-ruskiej przeciwstawiając się p. *siarze*. Nazwa ta jest żywotna do dziś w języku czeskim (*mleziwo, mlezina*), słowackim (*mledziwo*), słoweńskim (*mlêziwo*) i serbskim (*mlaz*) [2]). Polski zna 2 formy tego rzeczownika: *mleziwo* z Ks. Cieszyńskiego i *młodziwo* z Ziem Wschodnich, przy czym ta ostatnia, podobnie jak i centralnopolskie gwarowe *młodzić się* 'cielić się, fermentować' mogło powstać tylko w adideacji do *młody* [3]). Zupełnie niespodziewane jest pojawienie się *siary* (*s'era*) w p. łuninieckim, która być może tworzy poza kordonem większy kompleks niezależny od p. *siary*.

Obrok (mapa 133). Mazowiecki, og. pol. i wielkoruski *obrok* ulega na Polesiu rozdwojeniu znaczeniowemu. Polesie zachodnie i środkowe zgodnie z Mazowszem używa tego wyrazu w znaczeniu pokarmu dla koni, Polesie wschodnie wyłącznie w znaczeniu ofiary cerkiewnej.

Rośliny

Grzyby (mapa 134). Wyraz *grzyby*, rozpowszechniony w języku warstw wykształconych, w gwarach jest rzadziej używany i to zarówno na Mazowszu jak na Polesiu. Popularniejszą nazwą od grzyba (*hryb*) jest na zachodzie Polesia *h'uba*, na wschodzie zaś *kożl'ak*, a granica tych dwu wyrazów przebiega przez Prużanę, Kobryń i Sarny. Płd. wschodnia część p. stolińskiego tym razem łączy się z Polesiem zachodnim i południowym. Płn. zachodnia *betka* (z psł. **bъdъla*) jest tylko fragmentem wielkiego zasięgu zachodnio słowiańskiego, który obejmuje Polskę (*bedłka*), Czechy (*bedla*) i Łużyce (*bodło, bědło*). *Bedka* na Mazowszu ustępuje szybko przed książkową nazwą *grzyba*, na Polesiu przeciwnie, odczuwana jako wyraz świeży, wykazuje silną ekspansję na wschód.

---

[1]) Karł. Sł. Gw. Pol. [2]) Miklosich Et. Wb. s. 188. [3]) o czym por. L. Malinowskiego. Kilka wyrazów polskich z Litwy przyswojonych. Pr. Fil. II. 262. oraz A. Brücknera Sł. Et. J. P. s. 340.

Gąski (mapa 135). *Cantharellus cibarius* na Mazowszu zwany *gąską* ma i na Polesiu nomenklaturę uwypuklającą najjaskrawszą cechę tego grzyba — żółtą barwę. Wschodnia i południowa połać nazywa go *lisicą*, płn. zachodnia *płyską*, *pliską* od pliszki żółtej (*Motacilla flava*)[1]. Sporadycznie występująca *żyd'oṷka* tłumaczy się tym, że gąska jest jedynym grzybem, który jadają Żydzi.

Czerwonka (mapa 136). *Russula Pers.*, znana na Mazowszu tylko pod nazwą *czerwonki*, ma na Polesiu przeważnie nazwę *kraśń'uk* i *kr'asnohoł'owik*. *Sowi̯'ak*, który pozostawił także ślady na wschodzie i północy (p. 25, 70, 72), skupia się głównie w p. sarneńskim.

Żyto kwitnie (mapa 137). Nomenklatura zakwitania żyta występuje w kompleksach wyodrębniających bardzo zróżnicowane zachodnie Polesie od jednolitego wschodu. Wschodnio-poleskie *kras'uje* (*-cca*) (wspólne z p. *krasuje* i r. красуется) ściera się na linii Prużana — Drohiczyn — Sarny z formą *kwit'uje*, której odpowiada płn. mazowieckie *kście* (w. Dębsk, Przywilcz p. Mława i Jednorożec p. Przasnysz). Rozpowszechnioną musiała być dawniej na zachodzie forma *r'unyt*, która ogniskuje się dziś na pograniczu Podlasia, ale zdarza się i w południowych regionach Polesia. *Maje* — trzyma się tylko pasa nadbużańskiego w p. brzeskim; podobnie do form zlokalizowanych na małych terenach należą: *ihr'aje* i *r'obyt'*. *R'osyt* zajmuje na Polesiu również niewielki skrawek terenu, jest za to bardzo rozpowszechnioną nazwą na Mazowszu północnym w formie: *rosuje*.

Len kwitnie (mapa 138). Nazwa zakwitania lnu jest w obu dzielnicach wspólna. Mazowieckiej formie *kwitnie* odpowiada poles. *cw'it'e*, poza jedynym wypadkiem *kwit'yt'*. Wyjątek drobny stanowi czasownik *dr'ymľe*, którego Mazowsze w tym znaczeniu nie używa.

Kwiatki (mapa 139). Kwiaty ogrodowe poza kilkoma nielicznymi i odmiennymi w stosunku do Mazowsza nazwami jak: *krask'i*, *wińk'i* i *čačk'i* (nie mazowieckie!) mają nomenklaturę zgodną z mazowiecką. Mazowieckim i og. pol. *kwiatkom* odpowiadają w większości wypadków na Polesiu *kw'itk'i* i mniej liczne na wschodzie *cw'ėt'y*. Różnica między tymi formami sprowadza się tylko do wymiany ruskiej grupy *cw'* na polską *kw'*. Określenie grupy *kw'* jako polskiej ma charakter ogólny i nie znaczy to

---

[1]) por. także ros. плиска, плистка i плистовка 'pliszka'.

byśmy byli skłonni obecność jej w gwarach ruskich objaśniać wpływem polskim. Przeczy temu nie tyle brak formy *ḱwiat*, która powinnaby, według S. Stockiego i T. Gartnera [1], w takim wypadku wystąpić, bo w zapożyczeniach przyswajane są te elementy, które są najbardziej uświadamiane. W wyrazach *ḱwiat*:*cw'it (cw'et)* bardziej uświadamianą jest różnica w grupie nagłosowej (*kw'* — *cw'*), niż w barwie samogłoski i dlatego, jeżeli chodzi o wyraz *ḱwit*, zupełnie możliwym jest przyswojenie z p. *ḱwiat* tylko grupy *kw'* z zachowaniem ruskiej samogłoski *-i-*, jak możliwe było przejęcie zasadniczych cech fonetyki polskiej (kontrakcja, brak pełnogłosu) w wyrazach *pasoḱ* i *tronoḱ* z zachowaniem ruskich sufiksów. Polskiemu pochodzeniu *ḱw'* przeczy występująca na całym Polesiu oboczność *kw'* ‖ *cw'* w czasownikach *ḱwil'uje* ‖ *cw'it'e*. Gdyby forma *ḱwituje* powstała pod wpływem p. *ḱwitnie* — to wyparłaby niezawodnie formę *cwite*, podobnie jak *wenʒ'idła* na pewnej przestrzeni Polesia zastąpiły całkowicie *hudła*, *gronʒel* — *hradil*, a *nenʒa* — *nuždę* (por. m. 179).

Kiść (mapa 140). Kłos owsa i prosa nazywa się na całym Mazowszu właściwym i na północnym Podlasiu *ḱiścią*. Jedynie tylko z kilku wsi p. siedleckiego (Klimy, Ostoje) i p. łukowskiego (Mierzwice, Gręzów) podano mi *grono*, Na Polesiu poza jedną miejscowością (p. 1), dokąd dotarła mazowieckiego pochodzenia *ḱıs't'*, spotykamy się ze słownictwem odrębnym. Polesie północne i wschodnie zna tylko *witkę* (*w'itka*, *w'ėtka*), która przechodzi i do zachodniej połaci Polesia, ogranicza się tu wszakże do p. koszyrskiego i części kowelskiego. Na pozostałym terenie zachodniego Polesia występują w dwóch sporych skupieniach: *ḱ'itka* ‖ *ḱ'ityca* i powstała ze skrzyżowania z witką — *ḱw'itka*. Osobną wyspę na tle *wietki* tworzy w p. sarneńskim i pińskim *woł'otka*, zaświadczona także w polskim (*włoć*) [2]) i w czeskim (*lat'*, *latka*) [3]). Nie obca polskiemu słownikowi gwarowemu jest i *ḱitka* w znaczeniu pęku lnu lub zboża oraz odpowiadająca poles. *witce* — *wietew* 'gałąź', choć tej poza Kaszubszczyzną nikt chyba dotychczas z innych terenów nie notował [4]).

Plewy (mapa 141). Izoglosy poleskich nazw plew schodzą się na linii łączącej Prużanę, Kobryń i Sarny. Zach. poleska *poł'owa* łączy się bezpośrednio z mazowieckimi *plewami*, a wsch.

---

[1]) Grammatik der Ruth. Sprache. str. 92. Wiedeń 1913, [2]) Linde, Karłowicz (VI. s. 136). [3]) Miklosich Et. Wb. s. 394. [4]) Sł. Gw. Pol. II. s. 358 i VI s. 121.

poleska *m'ak'ina*, choć rzadko, zdarza się także w Łowickim w postaci *m'yəkiny*[1]).

Poślad (mapa 142). Gorszy gatunek ziarna wydzielony podczas wiania nazywa się na całym Mazowszu *pośladem*. Na Polesiu *pośl'ėd* należy do nazw rzadkich i skupia się przeważnie na zachodzie. Pozostałe tereny obejmuje *oz'ad'd'e*, słownikowi mazowieckiemu zupełnie obce. Do nazw najmniej pospolitych należy *puž'ak*, który znaczeniowo bliższy jest p. *pużynie* 'wierzchołek kłosa, ość u kłosa'[2]) niż r. пужина, używanej w znaczeniu konopi niemłóconych[3]).

Konopie żeńskie (mapa 143). Konopie żeńskie mają na Polesiu nomenklaturę wspólną z mazowiecką, podobnie jak męskie, które tu i tam nazywane są *płoskunkami*. Różnica zachodzi tylko w popularności nazw. Gdy *matk'i*, *m'aterki* spotyka się na całym Polesiu, a *kon'opli* tylko gdzieniegdzie w środkowej i północnej jego części, mazowieckie *matki*, *maciorki* ulegają liczebnej przewadze *konopi*. Poza tymi nazwami podano mi jeszcze ze wsi Andrzejowice (p. Ostrów Maz.) *głowaki*.

Siemię (mapa 144). Wyraz *s''imńe*, *s''ėm'a* jest używany na Polesiu bezwyjątkowo tylko w znaczeniu nasienia lnianego. Siemię konopne we wschodniej części Polesia zastępowane jest nazwą samej rośliny (*konopl'i*), analogicznie do pospolitych zbóż hodowanych, których nasienie nie ma specjalnej nazwy. Tendencja do wycofania z obiegu językowego wyrazu *siemię* przejawia się także w zachodniej części Polesia, gdzie zastępowane ono bywa przez *nas''ińńe*. Na Mazowszu rola pomiędzy *siemieniem* i *nasieniem* jest podzielona: pierwszego używa się tylko w znaczeniu nasienia lnu i konopi — drugie oznacza nasienie innych roślin.

Paździerze (mapa 145). Nomenklatura paździerzy dzieli Polesie południkowo wyodrębniając p. łuniniecki, stoliński i sarneński od reszty jednolitego terytorium. Do nazw wschodniopoleskich należy przede wszystkim *kor'osta* i z rzadszych: *tr'yna* (od *trzeć*) i *per'yna*. Na zachodnim i środkowym Polesiu występuje tylko *kostr'yca*, wspólna rdzeniem z p. *kostrzewą* (*festuca L.*). Mazowieckie *paździory*, *paździerze* sięgają na wschodzie do granicy językowej polsko-ruskiej. Zasadnicze nazwy poleskie tego artykułu w brzmieniu polskim: *kostra* i *krosta* podaje Karłowicz tylko z pasa pogranicznego i Litwy.

Kartofle (mapa 146). Mazowiecki i og. pol. *kartofel* (z wł. *tartufo*(*lio*) za pośrednictwem niem. *Kartoffel*) rozszerzył się

---

[1]) Dr. H. Świderska. Dial. Ks. Łowic. s. 572. [2]) Linde, Sł. warsz. V. s. 447. [3]) Dal.

w formie *kart'opel* na większości terytorium poleskiego, dochodząc na wschodzie aż po Pińsk, Łuniniec i Sarny.

Wschodnio-poleska *b'ulba* (z p. *bula, buła*, z łać. *bulla*), występująca czasem i w innych częściach Polesia jest nazwą rośliny (*helianthus tuberosus*) wcześniej znanej od kartofla.

Sporysz (mapa 147). Poleski *spor'yš* w znaczeniu *Poligonum aviculare* [1]) nie jest tak rozpowszechniony jak mazowiecka *sporzyść*. Spotykamy się z nim w każdym prawie zakątku Polesia w postaci drobnych wysepek, poprzedzielanych dziesięcioma lokalnymi nazwami. Największe skupienie na płn. zachodzie tworzy *wor'ońine ž'yto* — na wschodzie *rož'ok*. Niektóre z nich, jak: *j'adro, matk'i, d'yke ž'yto, woł'owa sła* lokalizują się w granicach zaledwie kilku wsi, a *č'orne ž'yto, bač'k'i* i *małańč'uk* (U Hrincz. малаи 'Panicum miliaceum') występują tylko sporadycznie.

Pokrzywa (mapa 148). Nomenklatura pokrzywy wykreśla niemal ściśle granicę językową polsko-ruską. Na polskim Podlasiu spotykamy *zegawkę* i *pokrzywę* (z *koprzywy*), na ruskim *kropiwę* (*krop'ıwa*) i urobioną z niej *prokiwę* (*prok'ıwa*). Wyjątek stanowią tylko 2 wsie podlaskie (p. 1 i 93), do których dotarła mazowieckiego pochodzenia *žyh'awka* i starsza postać p. *koprzywy* (*kopr'ywa*). *Koprzywa* pod względem morfologicznym łączy Polskę ze Słowiańszczyzną Południową, choć znaczeniowo csł., błg. i srb. *koprina* 'jedwab, chustka jedwabna' daleko odbiega od polskiej i ruskiej 'pokrzywy'. U źródeł *koprzywy* i *kropiwy* Berneker za Rozwadowskim stawia psł. formę **koprъ* [2]).

Chaber 'Centaurea Cyanus' (mapa 149). Og. poleska nazwa chabru — *wołoška*, kurczy swój stan posiadania na zachodzie Polesia ustępując w p. bielskim przed maz. *chabrem* (*χab'erok, φab'erok*), a w p. kowelskim przed małopolskim [3]) *bławatkiem* (*bław'atok*). *Chaber* wyprowadza Berneker z czes. *chrpa, charpa, charba, charva* 'bławatek', a popularyzację jego tłumaczy sprzyjającą analogią do *chabiny* [4]). *Bławat*, pochodzący ze śr. gór. niem. *bla, blaver* 'niebieski' znamy poza polskim tylko ze st. czeskiego i z ruskiego b. Galicji. Na pograniczu *chabru* i *wołoszki* spotykamy nie notowany dotychczas *dworan'ynec'*.

Oset (mapa 150). Podział Polesia izoglosami nazw ostu jest dwuczłonowy i utrzymany także w kierunku z płn. zachodu ku

---

[1]) O innych znaczeniach sporyszu por. K. Moszyńskiego „Białoruski *spor* i *sparyš*" Lud. Słowiański I. 1929 str. 55. [2]) Sl. Et. Wb. s. 622. [3]) por. K. Nitscha i E. Mrozówny „Mazowieckie nazwy przyrodnicze" Lud Słowiański t. II. s. 92. 1931. [4]) Sl. Et. Wb. s. 412.

płd. wschodowi. Zachodnio-poleski *bod'ek* nie przekroczył jednak granicy p. bielskiego na płn. zachodzie, a i w p. brzeskim przesuwa się tylko wąskim pasmem wzdłuż Bugu, ścierając się ze wsch. poleskim ostem (*os'ot*). W miejscowościach, w których używane są *koluk'i*, *os'ot* oznacza nieokreśloną bliżej kłującą roślinę wodną.

Rdzeń w drzewie (mapa 151). Og. poleską nazwą rdzenia w drzewie jest *str'yžeń*, który w nielicznych tylko wypadkach bywa zastępowany przez *s'erce* i *oser'edok*. Forma *stryžeń* wespół z przestawkową w stosunku do niej стержень, (którą podają Hrinczenko i Dal) kontynuują psł. **strъženь*, w przeciwieństwie do st. cerk. *strъženь*, czes., srb. *stržeń* i p. *drzeń*, wywodzących się z psł. **strъženь*. Mazowieckie *drzeń*, *drʒeń* Brückner objaśnia udźwięcznieniem grupy *str* w **stržeń*, analogicznie do *zgrzyt* i *żdźbło* w stosunku do *skržyt* i *ścbło* [1]. Rzadsza w dialektach mazowieckich a powszechna w języku kulturalnym forma *rdzeń* została utworzona za pomocą przestawki *r* z wyrazu *drzeń*, podobnie jak w gwarze *rśoda* ze *środy*.

Latorośl (mapa 152). Pędy sosny zwane na Mazowszu *latorózgą*, *latoroślą*, *wyrostkami* i *pędami* mają na Polesiu 9 nazw, z których podlaska *lator'óščka* wskazuje na mazowieckie pochodzenie, a *'odrostok* przypomina nam maz. *wyrostki*. Pozostałe: *p'amołodok*, *p'asynok*, *ann'olatki* (z *adnolatki*), *l'éta*, *swečki*, *pitl'icy* i *poh'onyčı* są zupełnie odrębne.

Szpilki sosny (mapa 153). Układ nadmiernie rozwiniętej nomenklatury szpilek wykazuje również w grubszych zarysach linię podziału dialektycznego z płn. zachodu ku płd. wschodowi. Polesie zachodnie wyodrębniają przede wszystkim nazwy utworzone od rdzenia *šyp —*, a więc *šıpak'i*, *šıpulk'i* i sporadyczne *šypšed'a*. Rdzeń ten w wyrazie *sypy* 'pierze na młodym ptactwie' jest znany ogólnie i na Mazowszu, a Karłowicz z tego terenu podaje ponadto *scypułkę* w znaczeniu ogonka u owocu [2]. Raczej do zach. poleskich nazw niż wschodnich należą także polskiego pochodzenia *špilk'i* (z niem. *Spille*). We wschodniej połaci grupują się głównie *ihl'icy*, powtarzające się na polskim Podlasiu w formie *igliwie* i *bod'k'i*. *Koluk'i* odpowiadające og. maz. *kolkom*, następnie *stebl'o*, *ostk'i*, *košot'a*, *wes'ilki* i *suk'i* są nazwami występującymi przygodnie.

Korzeń główny u sosny (mapa 154). Najpowszechniejszą nazwą korzenia na Polesiu jest *storč'ak*. *Matń'a* występuje wy-

---

[1]) Sł. Et. J. P. s. 456. [2]) Sł. Gw. Pol. V. s. 294.

łącznie na pogranicznym skrawku z polskim Podlasiem, gdzie jest normalną nazwą (w odróżnieniu od mazowieckiej *macicy*). Poza *matnią* na zach. Polesiu lokalizują się: *cw'okłyna* (ros. i płd. słowiańskie свелка), *k'oreń*, *św'ička*, *s'edes*, *s'adoweń*, *pastern'ak* (z pol. łać. *pastinaca*) i *bur'ak* (z pol.). Do wyłącznie wschodnio-poleskich należy *stoup*, *stoj'an*, *str'eła*, *soum'ak* i *żerł'o*.

Żagiew (mapa 155). *Čeč'ota* — og. poleska nazwa narośli na brzozie ogranicza swój zasięg wyłącznie do terytorium ruskiego i na sąsiednich ziemiach polskiego Podlasia już jest wcale nie używana. Z zachodu ściera się z nią mazowiecki i podlaski *cyr* (*čėr*) (w r. i ukr. чирак tylko 'o wrzodzie'), ze wschodu *l''apa* || *j'apa*. *Japę* znamy także i na Mazowszu jako oboczną formą do *ziapy*, *hapy* i *gapy*, ale tylko w znaczeniu 'gęby' i 'pyska'. Łączenie z wyrazem *japa* — *gapa* dwóch znaczeń: 'grzyba' i 'gęby' nasuwa nam analogię do *gąbki* 'grzyba' i 'twarzy'. Do częściej używanych nazw we wschodniej części poza *japą* należy *sk'uła* i utworzona od niej przez udźwięcznienie i redukcję nagłosu — *g'uła*. *Skuła* podobnie jak *čėr* jest w językach ruskich normalną nazwą wrzodu i w tym znaczeniu podają ją Dal i Hrinczenko. Rzadziej się spotykamy z *hubą* (*h'uba*), której odpowiada na Mazowszu *gompka* || *jupka*, a *guz*, *k'ołtun*, *mah'uła* i *n'arośt'* należą już do rzędu nazw sporadycznych.

Zwierzęta

Rogacizna (mapa 156). Nomenklatura wymieniona w legendzie mapy 156 dotyczy w zasadzie rogacizny. Zdarzają się jednak wypadki, że pod te nazwy podciągane są wszystkie zwierzęta domowe, bo *inwentarz* na Polesiu nazwy specjalnej nie ma. Na zach. Polesiu najczęściej spotykamy *skot*, który do 15 w. ogólnie jeszcze był używany w polskim[1]). Wyraz ten dziś gwałtownie ustępuje przed maz. i og. pol. *b'ydło*. Na wschodnim Polesiu przeważa *tow'ar*, który w znaczeniu rogacizny jest zaznaczony u Dala jako „południowy". Do płn. wschodnich należy *żyw'in'a* i *how''ado*, kontynuujące ide. pień* *g*u*ou* 'wół, krowa' i żywy we wszystkich językach słowiańskich.

St'atok i *χud'oba* nie mają, jak widać, wyraźnej lokalizacji; spotykamy je z rzadka na całym terenie Polesia. W dialektach Mazowsza jedyną nazwą rogacizny jest *bydło*.

---

[1]) por. A. Brücknera Sł. Et. J. P. s. 495.

Inne wszakże dialekty polskie okazały się trwalsze w konserwacji starych nazw rogacizny, które w całości odpowiadają poleskim. Słownik gwarowy Karłowicza informuje, że *żywina* używana jest poza Podlasiem także na Mazowszu Pruskim i Podhalu; *chudoba* we wschodniej połaci etnicznego obszaru polskiego, choć nie obca i Wielkopolsce; *statek* i *gowiedź* (odpowiadająca poles. *how˙ado*) zna znowu Podhale i Śląsk.

Ogier (mapa 157), Z dwu nazw ogiera na Polesiu: rodzimej *žereb'ec* i wschodniego pochodzenia *'og'ėr* (z tur. *ajgyr*)[1] pierwsza ogranicza swój zasiąg do języków ruskich — druga obejmuje Polskę, Bułgarię (ойгър) i Serbię (*ajgir*). *Ogier* na Polesiu zapożyczono za pośrednictwem polskiego. Przemawia za tym nie tylko polska fonetyka wyrazu (*ogėr* zam. *ohėr*), lecz także i jego geografia.

Źrebię (mapa 158). Og. poleskiej formie *žereb''a* odpowiada na Mazowszu *źrebak* i (rzadziej) *źrebię*. Czasem obydwie formy występują obocznie i wtedy wiąże się z tym drobne zróżnicowanie znaczeniowe. *Źrebię* — oznacza młode do kilku tygodni, *źrebak* — do kilkunastu miesięcy. Północne powiaty Mazowsza (ostrołęcki, łomżyński, szczuczyński) nie używają wogóle tych nazw, zastępując je „dźwiękonaśladowczym" *kiziak*. Płd. poleski *łoš'a* (z tur. *alaša*[2]) do polskiego dostał się bardzo późno i zaginął, nie zostawiwszy na Mazowszu żadnych śladów.

Szczęka końska (mapa 159). Nomenklatura szczęki dolnej u konia dzieli Polesie południkowo wzdłuż linii łączącej Kosów—Drohiczyn i Kamień Koszyrski. Na wschód od tej granicy mamy tylko *sk'ıwicy* (ze *skiby*[3]), na zachód przeważnie *paščeǝki* || *šč'oki* i *sank'y*. Obydwie te nazwy odnajdujemy na Mazowszu. Rzecz tylko dziwna, że tu właśnie mamy do czynienia nie z *paszczękami*, lecz wyłącznie prawie z ruską formą — *szczokami*. Czymże więc wytłumaczyć nosowość w poles. *paščeǝka*? Czy wpływem wymowy ośrodków kulturalnych polskich na Polesiu? Chyba nie. Oddziaływanie warstwy kulturalnej na język miejscowy było i jest znikome. Prawdopodobniejszym będzie, jeżeli przyjmiemy, że nosowość w tym wyrazie nie jest wpływem współczesnego języka polskiego, lecz pochodzi z tych czasów (z 17 w.)[4]., kiedy język polski nie znał jeszcze *szczoki*, lecz tylko (*pa*)*szczekę* i (*pa*)*szczękę*.

---

[1]) Lokotsch Et. Wb. s. 4. [2]) ibid. s. 5. [3]) por. czes. *skyva: skyba*
[4]) A. Brückner Sł. Et. J. P. s. 545.

Sanki występują także na Mazowszu a mianowicie w p. sochaczewskim, skierniewickim i częściowo grójeckim i płockim. Do nazw zach. poleskich a gwarom polskim nie znanych zaliczyć jeszcze trzeba *w'ýský* i *w'ýłyce.*

Nogi konia i krowy (mapa 160). *Ł'apa*, używana powszechnie tylko w znaczeniu stopy psa i kota, rozszerza swój zakres znaczeniowy w niektórych miejscowościach na Polesiu obejmując także nogę konia i krowy. Na Mazowszu *noga* odnosi się przede wszystkim do nogi ludzkiej. Nogi konia i krowy nazywane są najcześciej *goleniami*, a na południe od Wisły — *kulasami.*

Byk (mapa 161). Rodzimy rdzeń *buj* — w poleskich nazwach byka: *buj'ak* i *buj'an* ostał się pod naporem wschodniego pochodzenia *buhaja* (z tur. *buga* 'byk')[1]) zaledwie na środkowym i częściowo zachodnim Polesiu. Wyraz ten rozpowszechniony w języku warstw wykształconych w formie (ruskiej) *buɣaj, buχaj*— jest, rzecz dziwna, rzadko używamy w gwarze mazowieckiej, która zna przeważnie *byka.*

Baran (mapa 162). Samiec owcy niekastrowany ma na ogromnej większości terytorium poleskiego nazwę *morkacza* (*mork'ač*)[2]), którą na Mazowszu spotkałem w formie *markacz* tylko we wsi Dębsk (p. Mława). Płn. zachodni *bar'an* i *tryk* są normalnymi nazwami samca nietrzebionego na Mazowszu i Podlasiu. W jednym tylko wypadku (p. 63) spotkałem się z nazwą *mud'an* (od Мудо 'jądra') i *skop''ec* (p. 69), której powszechnie używa się tylko w znaczeniu 'trzebieńca'.

Skop (mapa 163). Samiec owcy kastrowany nazywa się na Polesiu *baranem* bez mała wszędzie tam, gdzie znany jest *morkacz.* Tam zaś, gdzie baran oznacza samca niekastrowanego, dla kastrata służy nazwa *skopa* (*sküp, skop'ec*'). Wyraz ten kontynuuje st. cerk. nazwę eunucha *skopьcь* i jest poza polskim (og. maz. *śkop*) zaświadczony także w słoweńskim (*skopec* 'eunuch') i czeskim (*skopec* 'baran')[3]). *Tryk* w znaczeniu kastrata występuje w obydwu dzielnicach tylko sporadycznie.

Wieprz (mapa 164). *W'eper* (*wepr'uk*) poza drobnymi skrawkami łączy całe Polesie ze Słowiańszczyzną Zachodnią i Południową, a wtórna wokalizacja jeru stawia go szczególnie blisko Serbii (*vapar*). Do tych wyjątkowych nazw na pograniczu północnym należy *porš'uk*, a na płd. wschodzie tureckiego pocho-

---

[1]) Lokotsch Et. Wb. s. 26. [2]) p. s. 66 (mapa 168). [3]) Trautmann Balt. Sl. Wb. s. 262.

dzenia *ḳab'an*, który znany jest ogólnie i na Mazomszu, choć rzadko spotyka się go w użyciu.

Pierwiastḳa (mapa 165). Całe Mazowsze nazywa krowę po pierwszym cielęciu *pierwiastḳą* i rzadziej *piernostḳą*. Pierwsza z tych nazw dotarła aż do granic ruskiego Podlasia, gdzie występuje z przestawką *-r-* w postaci *prew'astḳa*. Najpopularniejszą nazwą na właściwym Polesiu jest *perš'atḳa*. Różnica między og. mazowiecką *pierwastḳą* a poles. *perszatḳą* jest, jak widzimy, drobna i polega na rozszerzeniu pnia przez sufiks comparativum *-š-*. Wąski pas pogranicza wschodniego w pow. łuninieckim i stolińskim wnosi zupełnie odrębną *drowicę* (*drow'ica*), która powstała przez dysymilację z **browicy* ≤ **borowicy*. Kontynuanty psł. **borvъ* w s.-ch. *brāv* i st. czes. *brav* 'bydlę, małe bydlę' są bliskie poleskiej *drowicy*, jedynie tylko r. боровъ 'wieprz'[1]) odbiega nieco znaczeniowo.

Ruja u ḳlaczy (mapa 166). Polesie północne i środkowe łączy z Mazowszem wspólna forma *pał'ıcca — pali się*. Żadne z pozostałych nazw: *bj'ecca*, *tr'ebuje*, *hr'ejecca* i *pol'uje* nie jest znane na polskim zachodzie z wyjątkiem *poluje*, której się tu używa już w innym znaczeniu — (por. mapa 167). Z mazowieckiej terminologii poza ogólnym *pali się* wspomnieć trzeba o rzadszych formach: *chce do ogra* (Radotki p. Płock, Przywilcz, p. Mława i Osówiec p. Przasnysz) i płn. mazowieckiej *stanowi się*.

Ruja u ḳrowy (mapa 167). Wszystkie poleskie nazwy okresu rui u krowy sa wspólne z mazowieckimi, a różnica polega tylko w stopniu popularności każdej z nich. Najpowszechniejsza forma na Polesiu — *b'ihaje* znajduje zaledwie słaby oddźwięk w płn. mazowieckim *biega się* (w. Kurpie Stare p. Ostrołęka, Tarnów i Kadzidło p. Łomża) i odwrotnie, sporadycznie występująca *pol'uje* uchodzić może na zachodzie za og. mazowiecką. Płn. zachodnie *bydł'uje* nawiązuje także do maz. *bydłuje* ‖ *budłuje*, które najczęściej używane bywa jako oboczna nazwa do *poluje*. Rzadsze na Mazowszu *goni się* jest już Polesiu obce.

Ruja u owcy (mapa 168). Poza bardzo rzadkimi i rozproszonymi nazwami jak: *pol'uje*, *b'ėhaje* i *baran'uje* mamy tu do czynienia z dwoma dużymi skupieniami: zachodnim, które tworzy *morḳ'očec's'a* i wschodnim — *r'ysḳaje*. Pierwszej z tych nazw odpowiada st. cerk. *mrъḳati* 'muczeć, parzyć się', serb. *mrḳati se* ‖

---

[1]) Trautmann Balt. Slav. Wb. s. 27.

mrčati 'o parzeniu się owiec i kóz' i odległe znaczeniowo czes. i słowac. *mrkotat'* 'gawędzić, szczebiotać' [1]). Druga w znaczeniu 'parzenia się' jest nazwą odosobnioną, bowiem najbliższe jej st. słow. *ristati*, lit. *riščioti*, *riščia* i łot. *rikšu* używają się tylko o bieganiu i kłusowaniu [2]). Na Mazowszu najczęściej słyszy się o parzeniu się owiec: *parka się* || *barka się* [3]), co niewątpliwie łączy się ze st. cerk. *mrъkati* na tle wymiany nagłosowego *m* || *b*(*p*). *Łacha się*, *cieka się* i *buka się* należą do nazw rzadko używanych.

Ruja u świni (mapa 169). Najczęściej spotykaną na Polesiu nazwą okresu rui u świni jest dźwiękonaśladowcze *h'ukajecca*, która powtarza się w maz. *chuka się*, a łączy się także z wariantami tego wyrazu: *juka się*, *uka się* i *buka się*. *Knur'uje* ogranicza się tylko do zachodniego Polesia, choć *knur* w znaczeniu niekastrowanego samca świni jest powszechny na całym terenie. *R'yskaje* utrzymuje się mn. w. w tych samych granicach jak na mapie poprzedniej. *Pol'uje* w tym znaczeniu należy do bardzo rzadkich, podobnie jak *loχ'ajec'c'a*, które znowu na Mazowszu (*locha się*) jest powszechne i występuje prawie zawsze obocznie do *uka się*. Słow. war. zestawia ten wyraz z *łachać* (w. Osówiec p. Przasnysz) wskazując na niem. *Lose*, jako na wspólne ich źródło. Niemieckie pochodzenie *lochać* jest zdaje się przesądzone, bliższym jednak od *Lose* znaczeniowo i fonetycznie wydaje mi się niem. *locken*. *Hr'eščec'c'a*, *kr'eχčec'c'a* (por. maz. *chrocha*) i *hud'e* należy do rzadkich i dźwiękonaśladowczych tworów.

Kastrować (mapa 170). Na północnym pobrzeżu Polesia spotykamy *kajstrow'ati* — formę wspólną z og. pol. *kastrować*, s-ch. *kȁštriti* i csł. *kaštriti* [4]), która wyprowadza się z łać. *castratio*, *castus* 'czysty'. W dialektach mazowieckich *kastrować* jest nazwą nie mniej rzadką, niż na Polesiu. To samo można powiedzieć o wspólnych w obu dzielnicach *pokład'ac'i* — *pokładać* i *krasow'at'* — *krasać*. Z zach. i płd. poleskim *χaraš'aty* (u Hrincz. харити 'czyścić') można by jeszcze zestawić maz. *charatać* 'pruć', lecz poles. *ľešaty*, *l'eχčaty* (r. легчить [5]), ukr. легчати [6]), zajmujące środkowe i wschodnie Polesie, nie znajdują już żadnego oddźwięku na Mazowszu, gdzie spotykamy przeważnie obok siebie stojące formy: *mysyć*, *misić*, *mnisić* i *cyścić*.

Kastrator (mapa 171). Mazowieckie nazwy kastratora urabiane są od lokalnych nazw kastrowania, mamy więc od *mnisyć* —

---

[1]) Miklosich Et. Wb. s. 191. [2]) ibid. s. 279. [3]) *parkunić się* || *pardunić się* tylko w znaczeniu 'pieni się' (o ludziach i zwierzętach). [4]) Berneker Sl. Et. Wb. s. 492. [5]) Dal. Толк. Слов. [6]) Слов. Укр. Мови.

mnisarz, cyścić — *cyściciel* i od *ḳrasować* — *ḳrasok*. Na Polesiu zapanowała wszechwładnie przygodna nazwa — *wˈeṇgˈer*, od narodowości, do której zaliczano wędrownych Rusinów zakarpackich, którzy zajmowali się kastrowaniem zwierząt. Interesująca i zagadkowa jest historia tego wyrazu na Polesiu ze względu na jego polską fonetykę. Gdyby *węgier* był tak popularny na Mazowszu jak na Polesiu, przyjęlibyśmy bez wahania jego mazowieckie pochodzenie. Ponieważ jest on w dialektach mazowieckich mało znany, szukać musimy punktu wyjściowego ekspansji *węgra* pośrednio w Małopolsce.

Na skrawkach południowych, płn. zachodnich i płn. wschodnich nazwa kastratora pokrywa się częściowo z nazwą kastrowania; mamy więc kolejno: *χarašˈun, ḳajstrownˈiḳ* i z zasługującym na uwagę sufiksem *-aj- leχcˈaj*. Poza tym we wschodniej połaci Polesia notujemy: *konowˈał* (z r. коновалить) i *cˈesar*.

Kogut (mapa 172). Og. poles. nazwa koguta *pˈˈiweń, pˈˈeweń* trzyma się na zachodzie ściśle granicy językowej polsko-ruskiej, poza którą mamy już nomenklaturę odrębną. Północne Mazowsze po rzekę Orzyc i Liwiec zna wyłącznie *ḳura*, na południe od tej izoglosy spotykamy najczęściej obok siebie występujące *ḳogut* i *ḳobut* z wyjątkiem skrawków zachodniego pogranicza Mazowsza, gdzie z *ḳobutem* łączy się *piejaḳ*. *Pˈetˈuχ* jest zaświadczony także i u Lindego (ze Stryjkowskiego) w formie *pietuch* i z przestawkowem *ḳ* ≤ *ch piekut*. *Kabˈan* zjawia się wyjątkowo tylko w kilku w miejscowościach p. łuninieckiego.

Kret (mapa 173). Mazowieckiemu i og. pol. *ḳretowi* odpowiada na Polesiu w większości wypadków *ḳrót, ḳryt*. Wyjątek stanowią płd. wschodnia część Polesia, gdzie miejsce *ḳreta* zastąpiła *tˈočka, tˈuečḳa* i płn. zachodnia z rozpowszechnionym tu *pilchem* (*poṷχ*). Wyraz ten jest ogólnie znany w językach słowiańskich, lecz przeważnie w znaczeniu *Myoxus glis* z wyjątkiem ukr. повх, пільх — 'myszy polnej' i błg. плъг — 'szczura' [1]. O zaniku wyrazu *ḳret* i zastąpieniu go przez *šur* (szczur) w polskim mamy wiadomości tylko z Mazurów Pruskich [2].

Szczur (mapa 174). Mazowiecki i og. pol. *szczur (Mus decumanus)* znany jest w tym samym znaczeniu na całym Polesiu z wyjątkiem pogranicza wschodniego, gdzie zastępuje go wspólny z srb. *pacov* i lit. *patsuḳas* — *pacˈuḳ* [3]. Poza polskim szczur występuje także w czeskim (*štir*), bułgarskim (штурец)

---

[1]) Miklos. Et. Wb. s. 236. [2]) Gram. J. P. (zbiorowa) 1923. s. 477. [3]) Mikl. Et. Wb. s. 229.

i słoweńskim (*ščurek, šurek*) lecz w znaczeniu węża i świerszcza [1]), a Dal podaje aż siedem znaczeń tego wyrazu.

Nietoperz (mapa 175). Za og. poleską nazwę nietoperza uchodzić może bezsprzecznie *kož'an, korž'an.* Zajmuje on całe prawie terytorium Polesia, a *ram'ėńnik* i *škur'at*, które są właściwie przekładami na nowszy język dawnego *kožan* (od *koža* 'skóra'), wskazują na ślady jeszcze większych jego granic pierwotnych. Z innych nazw najczęściej się spotyka *łıl'uča myš*, a największe skupienie tworzy *nıčka*, która prawdopodobnie na Polesiu jest zagonem większego zasięgu wołyńskiego, *Łyń'ek, lil'ak* (U Hrincz. лилик) oraz mający polską szatę fonetyczną *parχ*, (zam. spodziewanego *porχ*. por. r. порхать 'latać z trudem') i zapożyczona *popalika* (lit. *pûtpela, pìepala*, łot. *paîpala*, pr. *pepelis* 'voc. ptak i przepiórka') [2]), należą do nazw rzadkich.

Mazowsze nie zna żadnej z tych nazw. Tu spotykamy tylko: *nietoperz, latoperz* i *gacoperz. Latoperz* rozprzestrzenia się na Mazowszu południowym po Wisłę, którą przekracza w następujących punktach: w. Imielnica, Orszymów (p. Płock), Nadma Wielka, Rembelszczyzna (p. Radzymin), Kuligów, Wólka Mlądzka (p. Warszawa), Niedziałka Stara (p. Mińsk Maz.) i Budy Uśniackie (p. Garwolin). Na północ od naszkicowanej linii po rz. Omulew, Ostrów Maz. (w. Bojany), Wyszków (w. Leszczydół) i Tłuszcz (w. Sitno) występuje *gacoperz* i (rzadko) *kacoperz*. Mazowsze północne i Podlasie ma *nietoperz* i z wtórną nazalizacją: *nięłoperz, mętoperz. Nietoperz* obejmował pierwotnie całe Mazowsze, czego dowodzą liczne ślady tej nazwy na Mazowszu Bliższym — oraz w Łowickim (w. Łąkawica, p. Mińsk Maz., Kuligów p. Warszawa, Żylin p. Sochaczew, Skaratki, Dierzgów, Mysłaków, Bobrowniki, Stachlew p. Łowicz). Różnica między Mazowszem północnym a południowym polegała tylko na udźwięcznianiu „t" na co wskazuje licznie dziś jeszcze reprezentowana forma *niedoperz* obok *nietoporz*.

Ropucha (mapa 176). Dwie najpospolitsze nazwy poleskie *Bufa vulgaris* — *rop'uχa* i *k'orop* (-'*uχa*) wspólne są z mazowieckimi, choć za og. mazowiecką uważać można tylko *ropuchę*, bo *korop* ukazuje się wyłącznie na Podlasiu (w. Mierzwice p. Siedlce, Prosinki p. Biała Podl., Wólka Zamkowa p. Bielsk Podl. i Ostoje k/Mórd). W środkowej i północnej częśc Polesia obydwie te nazwy wyginęły, a miejsce ich zajęły opisowe formy żaby: *po-*

---

[1]) Mikl. Et. Wb. s. 343. [2]) Trautmann Balt. Sl. Wb. s. 204.

dr'ubna, *ram''inna*, *pryšč'ata*, *poduš'owna* (od *pudoszwy* 'podwaliny') i *hr'adna*.

Szczupak (mapa 177). Z dwu nazw szczupaka: *szczupak* i *szczuka*, które na Polesiu wyraźnie są rozgraniczone — dzisiejszy słownik mazowiecki zna tylko pierwszą. *Szczuka*, powszechna dawniej w języku polskim, a do dziś dochowana tylko na Śląsku i Kaszubach [1]) ustąpiła pod naporem szerzącego się od XVIII w. *szczupaka* [2]). Na Polesiu wschodnim poza *szczupakiem* (*ščup'ak*) i *szczuką* (*šč'uka*) spotykamy *kož'ušok* i *sieniawkę* (*šeń'auka*), która powtarza się w polskim w postaci *sielawki*, ale to już w innym znaczeniu.

Pluskwa (mapa 178). Mazowiecka i og. pol. *pluskwa* — do XV w. *płoszczyca* [3]) odnajduje swą starą postać na środkowym i wschodnim Polesiu w formie *płošč'yca*, *płašč'yca* i z udźwięcznionym nagłosem: *błoščyca*.

Na zachodzie Polesia występuje *pł'uska*, *bł'uska*, która blisko stoi czes. *ploský*.

Robactwo (mapa 179). *Robactwo* jest mazowiecką nazwą wszy, pcheł, pluskiew i innych insektów zanieczyszczających mieszkanie. Nazwa ta często wymienia się z *nędzą*, choć naogół *nędzy* używa się wyłącznie w znaczeniu wszy głowowych. Obydwie zostały przeniesione na Polesie. *Rob'astwo* jest wprawdzie słabo reprezentowane, lecz *n'enʒa*, mając oparcie o rodzimą *nužd'a* dotarła aż do granicy politycznej Polski. Przeciwstawiają się jej na płd. zachodzie *kus'ka* i na wschodzie *brud* i *z'ajeď*. *Honoz'a* występuje także we wschodniej połaci Polesia, lecz jest mało spopularyzowana.

Różne

Przerębel (mapa 180). Og. poleską nazwy przerębla jest *opoł'onka*, *poł'onka*, *oboł'onka*. Wyraz ten pochodzi z psł. **bolna* i używany jest w sąsiednich językach słowiańskich, lecz tylko z dźwięcznym nagłosem i w znaczeniu niziny lub pastwiska. W polskim poles. *połonce* odpowiada *błonie*, w r. болоне 'nizina wystawiona na powódź' i w czes. *blana* 'pastwisko' [4]). Poza *opołonką* spotykamy jeszcze *p'ojło*, *t'ońa* i *pr'orub*. Pierwsze dwie są

[1]) Sł. Gw. Pol. V s. 135. [2]) A. Brück. Sł. Et. J. P. s. 545. [3]) ibid. s. 419
[4]) ibid. s. 31.

sporadyczne, trzecia odpowiada ściśle mazowieckiemu *przeręblowi*, który rozciąga się na terenie bez mała całego Mazowsza.

Nieobjęta tą nazwą jest tylko zachodnia część Mazowsza, której północną granicę wyznacza linia łącząca Kolno-Łomżę i Ostrołękę, wschodnią Narew i Bug, a z południa Wisła. Na tym terenie występuje *scerębel*. Z nazwą tą spotykamy się i na wschód od Bugu (w. Budy Uśniackie p. Garwolin, Klimy p. Siedlce), lecz jest ona tam rzadkością, podobnie jak *skarębel* (w. Dębowa Góra p. Skierniewice) i *oluga* (w. Radziłów p. Szczuczyn i Zabiele p. Łomża).

Farba (mapa 181). Mazowiecka i og. pol. *farba* (z niem. *Farbe*) rozprzestrzeniła się w postaci *χw'arba* na całym Polesiu północnym na miejscu rodzimej *kraski*. Rdzeń *kras* — używany i w polskim o farbie (*kraś*, *krasić*), pierwotnie odnosił się tylko do piękna, ozdoby i w tym znaczeniu zaświadczony jest w csł. *krasa*, *krasiti* i srb., czes. *krasiti*. W litewskim (*krosas*) i łotewskim (*krāsa*) spotykamy się już ze znaczeniem wtórnym — farby [1]. Na Mazowszu obok *farby* używa się także starszej postaci tego wyrazu — *barwy*, lecz już w znaczeniu koloru. („*Kto χce farbuje na rozmajite barwy*" — w. Przywilcz p. Mława).

Wosk (mapa 182). Polesie ze względu na obecność lub brak wtórnego wokalizmu w wyrazie *wosk* dzieli się na dwie części: płn. zachodnią z *wosok* i wschodnią z *wósk*, *wisk*. *W·osok* łączy dialekt zach. poleski z serbskim (*vosak*) i bułgarskim (восъкъ, осъкъ).

Podbieranie pszczół (mapa 183). O podbieraniu pszczół mówi się na Polesiu najczęściej: *pohlad'ity pč'oły* lub *med*. Na tle tego, niemal jednolitego, zasięgu spotyka się i rzadsze nazwy: *poχaž'at' pč'oły*; *podr'yzuwaty pčoły*, *podłyč'yty pč'oły* i *t'ahn'uty med*.

Pudber'aty pč'oły tworzy na pograniczu z Podlasiem grupę zupełnie odrębną, nawiązując bezpośrednio do og. maz. *podbierania* pszczół.

Kosiarz (mapa 184). Poleska nazwa kosiarza *kos'ar*, *kos''ec* interesuje nas tylko budową morfologiczną. Sufiksy *-ec* i *-ar* dzielą Polesie równoleżnikowo mn. w. po linii Muchawca i Prypeci. Granicę tę przekracza płd. poles. *kos'ar* zaledwie w kilku punktach. Na Mazowszu suf. *-arz*, odpowiadający poles. *-ar*, cechuje szczególnie język warstw wykształconych, w dialektach, zwłaszcza północnych, ma stanowczą przewagę forma *kośnik*.

[1]) Miklosich Et. Wb. s. 137.

Wy 'zaim. osob.' (mapa 185). Prasłowiańskiemu zaimkowi osob. *vy* odpowiada na Polesiu północnym i wschodnim *-wy*, na zachodnim *w'ˡite*, *w'ˡėte*. Forma ta powstała z psł. zaimka 1 os. l. podw. *-vě* i końcówki fleksyjnej 2 os. l. mn. *-te*. Próba sprowadzenia pierwszego członu tego zaimka do psł. *vy* nie może się ostać wobec faktu, że na większości terenu, objętego przez *wite* z *-i-* wysokim i najczęściej palatalizującym, psł. *y* uległo rozszerzeniu, przechodząc niekiedy w *ė* ścieśnione.

Podział językowy Polesia

We wstępie wskazałem na dwa podstawowe zagadnienia, których rozwiązanie umieściłem w ramach niniejszej pracy. Pierwsze polegało na wytyczeniu granicy językowej ukraińsko-białoruskiej, drugie na oświetleniu stosunków językowych polesko-mazowieckich i wykazaniu ewentualnego wpływu na ukształtowanie się tej granicy.

Częściową odpowiedź na nie daje już sam przegląd map; spróbujmy więc zrekapitulować nasze uwagi i spostrzeżenia, któreśmy w tym czasie poczynili.

Niektóre nazwy określaliśmy mianem *ogólno-poleskich*. Są to nazwy, które może że do niedawna obejmowały całe Polesie [1]), dziś ustąpiły na drobnych skrawkach bądź przed ekspansją mazowiecką, bądź pod naporem nomenklatury południowej lub północnej. Używam w tym zdaniu słowa „możliwe" tylko dla zaakcentowania braku pewności stu procentowej, choć jestem całkowicie przeświadczony, że granice tych wyrazów były pierwotnie większe i uległy skurczeniu, świadcząc tym o ciągłym i postępowym rozpadaniu się Polesia na 3 strefy: zachodnią, południową i płn. wschodnią.

Do najcharakterystyczniejszych przykładów tej grupy należą:

	Og. poleskie	Zach. poles. (mazow.)	Połudn. poles.	Płn. wsch. poles.
mapa	7 *brus*	*dyl*	= og. poles.	= og. poles.‖*derew'ina*, *berw'ina*
„	11 *skryń'i*	*φutr'yny*	= og. poles.‖*j'aščyki*	= og. poles.‖*šupľ'ady*

[1]) Nazwy, które występują bez zróżnicowania na całym terytorium Polesia pominąłem, o czym por. Wstęp str. 3.

		Og. poleskie	Zach. poles. (mazow.)	Południ. poles.	Płn. wsch. poles.
mapa	16	*p'ojas*	*bant'‖j'entki*	= og. poles.	= og. poles.
„	21	*klet'*	*špiχır*	*pr'yklit'‖p'oklit'*	= og. poles.
„	41	*z'adńik*	*łub*	= og. poles.	= og. poles.
„	42	*postoł'y*	*χodak'i*	= og. poles.	*ł'apc'i*
„	44	*nast'olńica*	*obr'usok*	*portow'yna*	*sk'at'ert'*
„	45	*radn'o*	*pł'aχta*	= og. poles.	*ʒ'er'uha*
„	47	*d'yšel*	*gr'onʒel*	*hrad'il*	= og. poles.
„	53	*pol'ica*	*otkładń'a*	*bl'eχa*	= og. poles.
„	60	*zat'yłok*	*zab'oįič*	= og. poles.	= og. poles.
„	62	*brus(-'ok)*	*os''ołka*	= og. poles.	= og. poles. ‖ *os''ołka*
„	65	*w''ijanka*	*š'opl'a*	= og. poles.	= og. poles.
„	73	*topor'yšče*	*topor'ysko*	= og. poles.	= og. poles.
„	75	*h'ubka*	*p'ulwer*	*ž'ehwa*	= og. poles.
„	76	*p'užałno*	*koz''ica*	*bič'ałno*	= og. poles.
„	86	*b'ijka*	*tł'učka*	*masn'yc'a*	= og. poles.
„	93	*kač'ałki*	*wałkown'yc'a*	= og. poles.	= og. poles.
„	104	*ručk'i*	*kłoń'icy*	= og. poles.	= og. poles.
„	125	*borozn'a*	*sk'yba*	= og. poles. ‖ *pł'yta*	= og. poles.
„	149	*woł'oška*	*χab'erok*	*bław'atok*	= og. poles.
„	165	*peršatka*	*prew''astka*	= og. poles.	*drow''ica*
„	167	*b'ihaje*	*bydł'uje*	= og. poles.	= og. poles.
nie mapowane		*n'očwy* 'niecka'	*kop'ańka* (p. 1, 2, 3, 4)	= og. poles.	= og. poles.
„		*cw'it* 'kolor'	*k'olor* (p. 1, 2, 4)	= og. poles.	= og. poles.
„		*b'erdo* 'płocha'	*pł'oχa* (p. 1, 2)	= og. poles.	= og. poles.
„		*koł'odez'* 'studnia'	*st'udńa* (p. 1, 2)	= og. poles.	= og. poles.
„		*žnec'*	*žńiw'ak* (p. 1, 2, 93)	= og. poles.	= og. poles.
„		*mołot'ebnyk*	*mł'ocok* (p. 1)	= og. poles.	= og. poles.
„		*hoł'yna* ‖ *hal'ina*	*gał'enz'e* (p. 1)	= og. poles.	= og. poles.
„		*s'p''ica* 'szprycha'	*spr'yχa* (p. 1, 93)	= og. poles.	= og. poles.
„		*tok* 'klepisko'	*klep''isko* (p. 1, 2, 93)	= og. poles.	= og. poles.

	Og. poleskie	Zach. poles. (mazow.)	Połudn. poles.	Płn. wsch. poles.
mapa 63	*ment'uška*	= og. poles.	*łop'atka* ‖ *trep'uška*	= og. poles.
„ 174	*ščur*	= og. poles.	= og. poles.	*pac'uk*
„ 158	*žereb'a*	= og. poles.	*łoš'a*	= og. poles.
„ 112	*k'yška*	= og. poles.	= og. poles.	*χamut'ina*

Drugą i mniej liczną grupę nazw ogólno-poleskich tworzą wyrazy zapożyczone dawniej z polskiego, które dzięki jedności politycznej Rzeczypospolitej z Rusią rozpowszechniły się daleko poza granicami Polesia.

Dziś na tle ich jednolitego jeszcze zasięgu zarysowuje się wpływ także tych samych ośrodków.

I tak:

Og. poleskiej nazwie		przeciwstawia się
χwart'uχ	(mapa 29)	płd. zach. *per'ednyk*
l'ejcy	(„ 109)	wschod. *wožk'i*
opčas	(„ 40)	płd. wsch. *pudb'ór*
š'opa	(„ 19)	płd. *koł'ešńa* i wsch. *p'oweť*
kum'ora	(„ 12)	płn. wsch. *s't''opka*
d'yšel	(„ 47)	zach. *gr'onʒel* i *hrad'il*

Wielokrotnie też zwracałem uwagę czytelnika na zasięgi wyrazów schodzące się na granicy, którą w grubszych zarysach można by przeprowadzić przez Bielsk Podlaski — Drohiczyn i Sarny. Granica ta, według mnie, wyznacza najstarszy szlak, na którym ścierały się w historii wpływy białoruskie i ukraińskie, a który i dziś jeszcze nie stracił całkowicie swego historycznego znaczenia.

Przyglądając się izoglosom dzielącym po tej linii Polesie nie trudno zauważyć, że płn. wschodnia część tej krainy bywa zazwyczaj jednolita, podczas gdy zachodnia dzieli się często na 3 części. Przyczyna tego zjawiska leży w tym, że wpływy Mazowsza i Wołynia na Polesiu nie mając swobody szerzenia się w kierunku wschodnim zwracają się nawzajem ku sobie, przenikają się, znosząc stopniowo pierwotną odrębność zachodniego Polesia.

Zjawisko to najlepiej ilustrują:

mapy, na których	płn. wsch. nazwom	przeciwstawiają się zach.
nr 8	*pòdr'uba*	*podw'alina* i *pod'ošwa*
„ 14	*humn'o*	*kł'uńa* i *stod'oła*

mapy, na których płn. wsch. nazwom przeciwstawiają się zach.

nr	46	*rohˈač*	*wujjˈe*
„	57	*bič*	*bijˈak*
„	68	*sukˈajło*	*pˈotak*
„	71	*šklut*	*topˈir*
„	74	*kočerhˈa ‖ koweńˈa*	*koťubˈa*
„	96	*osłˈȯn*	*stołˈec'*
„	159	*skˈiwicy*	*pˈaščeɒki ‖ sankˈy̆*
„	150	*osˈot*	*boďˈek*
„	141	*m'akˈina*	*połˈowa*
„	123	*boronowˈať*	*wołočˈy̆ty*
„	127	*pˈóžńa*	*sterńˈa ‖ ržˈysko*
„	134	*koz'lakˈi*	*hˈuby ‖ bˈetki*
„	170	*lˈeχčaty ‖ łˈešaty*	*χarašˈaty ‖ kajstrowˈati*
„	36	*poprˈuha*	*šˈy̆tyk ‖ ram'ˈinnyk ‖ pˈasok*
„	80	*jačejˈa*	*ˈoko, ‖ worˈonka*
„	78	*pód*	*kˈadoųb ‖ stanˈok*
„	9	*stˈoľa*	*powˈałuš ‖ pokˈȯt ‖ pˈołap*
„	98	*pół*	*prˈymosty ‖ zˈapek*
„	185	*wy*	*wˈite*

Metoda za pomocą której usiłowaliśmy zorientować się w głównych zarysach podziału językowego Polesia polegała, jak widzieliśmy, na wyodrębnieniu z pośród 185 tematów 54 takich, które miały zasięgi ciągłe i mniej więcej wzajemnie się pokrywające. Reszta w liczbie 131 tematów z zasięgami przerywanymi w kształcie łańcucha o nieposprzęganych ogniwach, lub ciągłymi, lecz biegnącymi w niepowtarzających się kierunkach, pozostała poza zakresem naszej obserwacji. Pominęliśmy je w rozważaniach dotychczasowych, bośmy byli wobec bezładnie napozór krzyżujących się izoglos bezradni. A jednak 131 tematów uwzględnionych w badaniu mogą w decydujący sposób wpłynąć na zmianę wniosków, do którychśmy doszli na podstawie przeglądu zasięgów ciągłych. Wyobraźmy sobie, że w p. A i B, które łączyły *43* izoglosy (na *54*) stwierdzamy z owych *131* nazw zaledwie 31 wspólnych. W wypadku pierwszym ilość nazw wspólnych wynosiła ok. 80%, w wypadku drugim, gdyśmy uwzględnili wszystkie wyrazy liczba ich spadła do 40%. Miejscowości, które początkowo skłonni byliśmy uważać za reprezentatywne dla danej grupy językowej, zaczynamy traktować podejrzliwie. Obliczamy więc dalej w podobny sposób ilość wyrazów wspólnych pomiędzy A i C, A i D, A i E, następnie

między B i C, B i D, B i E i stwierdzamy, że A ma ich z C, D, i E ok. 80% podczas gdy B — tylko 40%, że zatem B — mimo łączące go więzy (w 43 wypadkach) z A — jest już punktem przejściowym do innej grupy językowej.

Tak postępując ze wszystkimi punktami w terenie można by ustalić ich wzajemne powinowactwo językowe, po czym już z łatwością wskazać, które z nich tworzą zwarte ośrodki, a które są przejściowymi od jednej grupy do drugiej. Można by mieć tylko zastrzeżenie, i to słuszne, co do sposobu obliczania, którego dokonywaliśmy prostym rachunkiem procentowym. Kiedy sformułowaliśmy nasze spostrzeżenia w ten sposób, że między p. A i B jest *40%* wyrazów wspólnych (zamiast, że na *185* znaleźliśmy 74 wspólne), postąpiliśmy nieściśle, bo mówiąc o *40* na sto, przesądzamy, że ten stosunek powtarzać się będzie i w każdej następnej setce wyrazów, co oczywiście nie jest do przewidzenia. Na podstawie raz ustalonego stosunku możemy mówić tylko o mniejszym lub większym *prawdopodobieństwie*, że się on powtórzy i w następnych wypadkach. Mając na względzie ów element hipotetyczności posługiwałem się (przeznaczonym do rachunku prawdopodobieństwa) wzorem *Laplace'a*:

$$P_{(A,\,B)} = \frac{k+1}{n+2}$$

gdzie *n* oznacza ilość przedmiotów, których nomenklaturę badaliśmy w p. A i B, *k* — ilość nazw wspólnych w obydwu wypadkach, a *p* — powinowactwo językowe między tymi punktami zachodzące.

Spróbujmy przedstawić je na przykładzie:

		p. A.	p. B.
1.	'dach'	*daχ*	*str'ıχ̣a*
2.	'bant'	brak nazwy	*p'ojas*
3.	'buty'	*č'oboty*	*č'oboty*
4.	'czapka'	*š'apka*	nie notowano
5.	'pasek'	*popr'uha*	*p'asok*

$$P_{(A\ i\ B)} = \frac{1+1}{3+2} = 0 \cdot 4;$$

Nie trudno zauważyć, ze *p* w tym wzorze nie osiąga ani 0 ani 1, dając wyraz naszym przewidywaniom, że nawet w wypadku, kiedy nazwy wszystkich przedmiotów badanych są wspólne ($k = n$), może zajść możliwość, że w następnym wypadku ($n + 1$) będą nazwy różne. I odwrotnie, przy $k = 0$ trudno

wykluczyć ewentualności, że w następnym wypadku ($n + 1$) spotkamy się z nazwą wspólną.

Obliczenie powinowactwa językowego oparłem na nazwach 203 tematów, z których 185 znane są z map, 9 podałem na str. 73, skład pozostałych 9-ciu jest następujący:

na Polesiu:

1.	‘sień’	*s'iny* i *l'ˈec'on*
2.	‘strych’	*horˈa, wˈyški, χˈata, pokˈót, stˈola, čerdˈak.*
3.	‘snopki dachu dolne’	*kˈytycy, stryχačˈi, srakačˈi, χwostačˈi, matkˈi.*
4.	‘snopki dachu górne’	*kˈułyki, snopkˈi, hołoukˈi, hołowačˈi, garlˈiny, parkˈi.*
5.	‘leszczyna’	*łiščyna* i *horˈešyna*
6.	‘skąd’	*skól* i *zwˈitki*
7.	‘dużo’	*bahˈato — mnˈüho — šmat*
8.	‘co’	*sco* i *što* (p. 4, 64, 71, 75, 93)
9.	‘on’	*win, jon* (p. 71, 74, 75, 78, 84, 85) i *on* (p. 1, 4, 93)

Wyniki otrzymane z obliczeń zestawiłem w tablicę korelacyjną, która umożliwiła mi wyodrębnienie niezależnych kompleksów miejscowości.

Ustalając liczbę *0·60* jako najniższą granicę *maksymalnego* powinowactwa wyodrębniłem z *90* miejscowości 3 takie kompleksy, w których wszystkie wsie w ramach jednego kompleksu łączą się między sobą w stopniu maksymalnym (od 0·59 wzwyż), zaś w porównaniu do wsi dwóch innych kompleksów wykazują pokrewieństwo poniżej granicy maksymalnej.

Kompleks pierwszy tworzą: p. 1, 2, 3 i 4; kompleks drugi: p. od 23 — 40, i trzeci od p. 63 — 76; Pozostałe wsie nie są w stanie stworzyć wykluczających się grup, bo łączą się w stopniu maksymalnym z niektórymi wsiami podanych wyżej kompleksów. Tablicę korelacyjną najlepiej ilustruje mapa, na której miejscowości oznaczone kółkami całkowicie zacieniowanymi odpowiadają omawianym kompleksom, kółka ze środkami cieniowanymi oznaczają wsie, łączące się tylko z niektórymi punktami kompleksu, i wreszcie kółka ze środkami podwójnie (potrójnie) cieniowanymi wskazują na te wsie, które są spowinowacone w stopniu powyżej *0·59* jednocześnie z dwoma lub trzema kompleksami.

Tak doszliśmy do wyodrębnienia na Polesiu 3-ch wyraźnie określonych ośrodków językowych i 3-ch częściowo krzyżujących.

się stref, które wyznaczają maksymalne granice oddziaływań tych ośrodków.

Pas, na którym zachodzą skrzyżowania stref, jest pasem pogranicznym języka ukraińskiego i białoruskiego. Szczegółowe rozpatrzenie stosunku tej granicy do granic wyznaczanych na podstawie faktów fonetycznych i gramatycznych przekracza już zakres niniejszej pracy, to też chciałbym tu tylko zwrócić uwagę na różnice zasadnicze. Wszystkie dotychczasowe próby podziału językowego Polesia, oparte na fonetyce, aczkolwiek wykazują w szczegółach różnice, zgodne są pod jednym względem, mianowicie tym, że dzielą je dwuczłonowo: na Polesie białoruskie i ukraińskie. Moja próba oparta na materiale słownikowym wykazuje istnienie trzech ośrodków językowych, wyodrębniając północno-zachodnią część Polesia, którą zarówno ze względu na bliskie sąsiedztwo Podlasia jak i na mazowiecko-podlaskie pochodzenie wyodrębniającego tę połać słownictwa — moglibyśmy nazwać *Polesiem Podlaskim.*

Indeks wyrazów omówionych w tekście

A. Poleskie:

B. Mazowieckie (ogólno-polskie)

Tytuły map

U w a g a: Liczby kolejne spisu odpowiadają numeracji map, liczby w nawiasach podają stronę, na której jest dana nazwa omawiana.

Wykaz miejscowości z Polesia

1. Andryjanki (Bielsk Podl.)
2. Osłowo („ „)
3. Czeremcha („ „)
4. Dubiny („ „)
5. Tokary (Brześć)
6. Kustyń („)
7. Szostakowo („)
8. Mikołajewo („)
9. Podbiała („)
10. Podolany (Bielsk Podl.)
11. Tewele (Kobryń)
12. Szczerczew (Prużana)
13. Turna (Brześć)
14. Płoska („)
15. Rogoźno (Kobryń)
16. Rybna („)
17. Ziołowo („)
18. Pożeżyn (Brześć)
19. Stradecz („)
20. Czersk („)
21. Hryniewicze(Prużana)
22. Zamszany (Brześć)
23. Lubochiny (Kowel)
24. Ołtusz (Brześć)
25. Nowosiółki (Kobryń)
26. Wielimcze (Kowel)
27. Czorncze (Kamień K.)
28. Wielka Głusza („ „)
29. Krymno („ „)
30. Derewek („ „)
31. Werchy („ „)
32. Obzyr („ „)
33. Soszyczno („ „)
34. Zarzecze (Kowel)
35. Wyżwa St. („)
36. Dubeczno („)
37. Zabrodzie („)
38. Tur („)
39. Kortelisy („)
40. Lelików (Kobryń)
41. Kublik (Drohiczyn)
42. Sałowa („)
43. Rewiatycze (Prużana)
44. Sielec („)
45. Orańczyce („)
46. Tyszkowice (Drohiczyn)
47. Laskowicze („)
48. Chomiczewo (Pińsk)
49. Mołotkowicze („)
50. Horodyszcze („)
51. Horodno (Stolin)
52. Biała („)
53. Zamroczenie („)
54. Bereżki (Sarny)
55. Dorotycze („)
56. Snowidowicze(„)
57. Horodec („)
58. Włodzimierzec („)
59. Bielska Wola („)
60. Kuchcza (Pińsk)
61. Kuchocka Wola („)
62. Nieńkowicze („)
63. Zalutycze (Łuniniec)
64. Morszczonowicze („)
65. Tereblicze (Stolin)
66. Kołki („)
67. Glinne („)
68. Uhelec („)
69. Lubień (Łuniniec)
70. Wólka Kołtunowata („)
71. Czołoniec („)
72. Mieleśnica („)
73. Wełuta („)
74. Czuczewicze („)
75. Czudzin („)
76. Lusino („)
77. Lubaszewo („)

78. Rozdziałowicze (Łuniniec)
79. Płoskiń (Pińsk)
80. Dubnowicze („)
81. Waliszcze („)
82. Wiado (Kosów)
83. Sporów („)
84. Stajki (Kosów)
85. Szejpiaki („)
86. Płotnica (Stolin)
87. Rzeczyca („)
88. Wieżyce („)
89. Kruta Słoboda (Sarny)
90. Chorewa (Prużana)

Na niektórych mapach podany jest ponadto materiał z 3 następujących wsi: *Brody* (p. Prużana), leżącej na północ od p. 12. *Kamionka* (p. Kobryń) znajdującej się w kicrunku płd. wschodnim od p. 11 i Moszczona Pańska (p. Bielsk Podl.) położonej między p. 1 i 2.

Literatura

Bartoli M. Notizia sull' Atlante linguistico albanese. Archivio Glottologico Italiano. Turin IV 1927.

Bayot A. Géographie linguistique. Bull. du dict. gén. de la langue wallonne. 1912.

Бузук П. Спроба лінгвістычнае географіі Беларусі. Mińsk 1928.

Dauzat A. Essais de géographie linguistique. Extrait de la „Revue de philologie française. Paris 1914.

„ „ La géographie linguistique. Paris 1922.

Devaux Atlas linguistique des terres froides. Lyon 1935.

Doroszewski W. Uwagi o metodach geografii lingwinistycznej. Pr. Fil. XIV str. 154 (1929).

Friedrich H. Terminologia zagrody wiejskiej. Por. Jęz. 1935/6, nr 1, 2, 4 i 5.

Gamillscheg Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft. Bielefeld 1928.

Gilliéron J. i Edmont E. Atlas linguistique de la France. Paris 1912.

Gilliéron, Mongin i Roques Études de géographie linguistique. Paris 1912.

Glöckner K. Deutsche Dialektgeographie. Literaturblatt f. germ. u. rom. Philologie 1916 nr 7/8.

Jaberg K. Sprachgeographie. Aarau 1908.

Jaberg K. i Jud J. Un atlante linguistico etnografico svizzero-italiano. Levie d'Italia 1923.

„ „ Ein neuer Sprachatlas 1924.

Jaberg K. i Jud J. Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einfürung in den Sprach - und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. Halle 1928.

" " Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. Ringier 1928.

Jaberg K. Aspects géographiques du langage. Paris 1936.

Jud J. Problèmes de géographie linguistique. Revue de linguistique romane. 2. Montpellier 1936.

Kretschmer P. Wortgeographie des hochdeutschen Umgangssprache. Göttingen 1916.

Kruse E. Dialektgeographie Südmecklenburgs und der angrenzenden Elbmarschen Brandenburgs und Hannovers. Rostocker Diss 1923.

Künssberg E. Rechssprachgeographie. Heidelberg 1926.

Małecki M. i Nitsch K. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków 1934.

Martin B. Deutsche Wortgeographie. Teuthonista 1, 3, 4. (1924—7—8).

Moszyński K. Ethnogeographische Studien in Ostpolen. Kraków 1929.

" " Kultura ludowa Słowian. Cz. I i II. Kraków 1929, 1934.

Nitsch K. Próba ugrupowania gwar polskich. Roz. Wydz. Fil. Ak. Um. XLVI. Kraków 1910.

" " Mowa ludu polskiego. Kraków 1911.

" " Z zagadnień polskiej geografii językowej. SAU XX (1915) nr 7.

" " Z geografii wyrazów polskich. RS VIII (1918).

" " Mapa narzeczy polskich z objaśnieniami. Kraków—Warszawa 1919.

" " Dialekty języka polskiego. Gramatyka języka polskiego 408—521. Kraków 1923.

" " O atlas językowy województwa łódzkiego. Rocz. oddz. łódzkiego Pol. Tow. Hist. 1929/30.

(wspólnie z E. Mrozówną) Mazowieckie wyrazy przyrodnicze. Lud. Słow. I A i II A. 1929—30, 1931.

Obrębska A. „Stryj, wuj i swak" w dialektach i historii języka polskiego. Kraków 1929.

Ribezzo F. Metodo storico e metodo geografico allo stato presente della scienza del linguaggio. Rivista indo-greco-italica 9. (1926) Neapel.

Le Roux Pierre Atlas linguistique de la Basse-Bretagne. Rennes 1924.

Selmer E. W. Dialektgeografi og Sprogatlas. Norsk geografisk Fidsskrift (1927).

Spitzer L. Die Sprachgeographie 1909—1914. Kritische Zusammenfassung. Revue de dialectologie romane 6 (1915).

Stieber Z. Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw Łęczyckiego i Sieradzkiego. Kraków 1933.

Tappolet Über die Bedeutung der Sprachgeographie. Aus romanischen Sprachen und Literaturen. Festschrift. H. Morf. (1905).

Tarnacki J. Mazowieckie nazwy narzędzi rolniczych. Por. Jęz. 1936/7 nr 3, 4—5 i 9.

" " Próba podziału dialektycznego Mazowsza na podstawie nazw z zakresu kultury materialnej. Odbitka ze Spraw. Kom. Jęz. Tow. Nauk. Warsz. XXX. I. 1937.

" " Słownictwo polskie na Polesiu. Odbitka ze Spraw. Kom. Jęz. Tow. Nauk. Warsz. XXX. 1937.

Terracher A. Géographie linguistique. Histoire et philologie. Paris 1924.

Tesmière L. Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en Slovène. Paris 1925.

Wagner K. Deutsche Sprachlandschaften. Deutsche Dialektgeographie. 23. Marburg 1927.

Wrede F. Deutscher Sprachatlas. Marburg 1926.

Wörter und Sachen Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach und Sachforschung. Heidelberg.

Wykaz powyższy nie obejmuje całej literatury geografii lingwistycznej. Ograniczyłem się tu do podania prac obcych tylko o charakterze najogólniejszym oraz z polskich tych, które bezpośrednio dotyczą przedmiotu tej pracy.

Résumé

§ 1. Le présent travail rend compte de la répartition du territoire du Polesie en zones linguistiques telles que les fait ressortir l'étude du lexique et en particulier l'étude des mots ayant trait aux faits de civilisation matérielle. Subsidiairement, l'auteur examine le problème du rapport des dialectes polésiens avec les dialectes polonais limitrophes.

Il est évident que les faits de vocabulaire ne se prêtent pas à servir de principes de classement rigoureux lorsqu'il est question de délimiter des aires de langues distinctes. Les mots, autrement que la phonétique et la grammaire, reflètent d'une manière directe et immédiate les faits sociaux de toute nature. Les populations accablées depuis des siècles du „complexe d'infériorité" — et c'est le cas des habitants du Polesie — empruntent facilement des mots à une langue comme le polonais et ces emprunts ne représentent pas toujours une tradition ancienne.

Ces réserves faites, il faut bien admettre que le vocabulaire présente un champ d'observation et d'étude non moins varié et non moins instructif que les autres domaines de la vie du langage.

§ 2. Les mots étudiés et représentés sur les cartes ont été répartis en 9 groupes suivant les choses qu'ils désignent:

1. architecture (construction des bâtiments); 2. vêtements; 3. outils de travail; 4. ustensiles et mobilier domestiques; 5. communication et transport; 6. agriculture; 7. nourriture; 8. plantes; 9. animaux.

Partout, le rapport entre la vie des mots et celle des choses est manifeste: les noms des choses archaïques, mais encore non disparues de l'usage, sont conservés dans la langue cependant qu'à tout remplacement d'un objet ancien par un autre moderne (p. ex. de la vieille charrue en bois par la charrue métallique) correspond l'abandon de la vieille appellation et l'adoption d'un mot d'emprunt. Ceci fait que les mots d'em-

prunt figurent plus souvent parmi les noms des choses ayant trait à la vie culturelle que parmi ceux qui représentent le stade de vie primitif et pour ainsi dire purement végétatif.

Fréquemment on se trouve en présence de plusieurs appellations d'un même objet, et ceci surtout dans les cas où il s'agit d'objets de moindre importance pratique. Par contre, les choses qui ont de l'importance aux yeux du paysan et dont le rôle est biennet gardent leurs noms anciens sans les changer.

§ 3. Voici ce que notre matériel nous permet de constater en ce qui concerne le problème de la division linguistique du Polesie:

1. Les noms de la majorité des objets (au nombre de 131: nous entendons par „objet" non seulement une chose matérielle, mais tout ce de quoi un mot peut être le symbole) forment des aires discontinues et leurs emplacements ne révèlent aucune tendance historique précise; 2. une partie des isolexes se disposent des deux côtés de la ligne qui va du nord-ouest vers le sud-est (pp. 74—75); 3. de petites aires dans le nord-ouest, le sud-ouest et le sud-est se détachent de l'ensemble du territoire compacte du Polesie (pp. 72—73).

Toutes ces isolexes n'ont pas la même valeur au point de vue historique et cet aspect historique du problème ne devrait pas en principe être négligé dans une étude consacrée à la différenciation linguistique du Polesie. Mais d'autre part il est souvent impossible de faire l'historique d'une isolexe et nous sommes en quelque sorte condamnés à considérer toutes les isolexes sur le même plan synchronique.

Lorsqu' on constate que les villages A et B ont 80% de noms d'objets communs et que les habitants du village C ne connaissent que la moitié de ces noms, il faut en déduire, en faisant nécessairement abstraction de la qualité des noms, que le degré d'affinité linguistique entre les villages A et B est plus grand qu' entre chacun de ces villages et le village C.

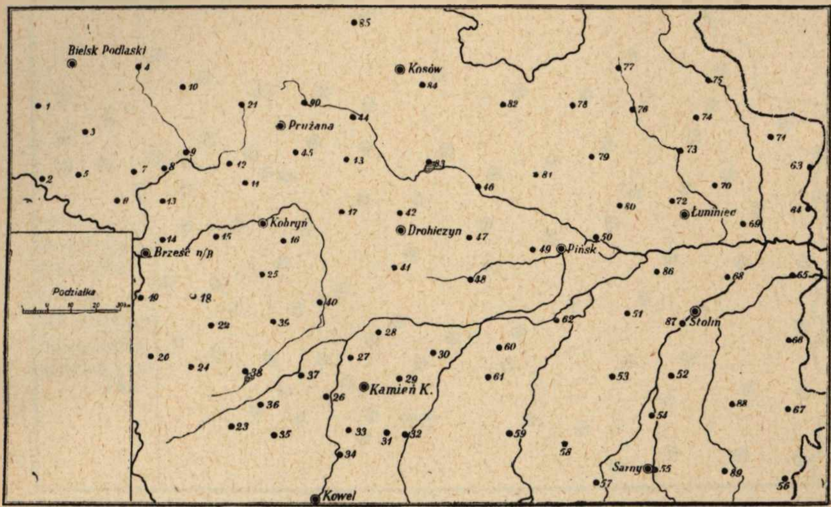
Le degré d'affinité linguistique entre tous les points de la région explorée peut être exprimé en chiffres après analyse numérique (pour laquelle l'auteur s'est servi de la formule de Laplace) de tous les noms d'objets communs aux villages explorés.

Le tableau synoptique ainsi que la carte nous donnent une idée assez nette de la différenciation lexicale du Polesie.

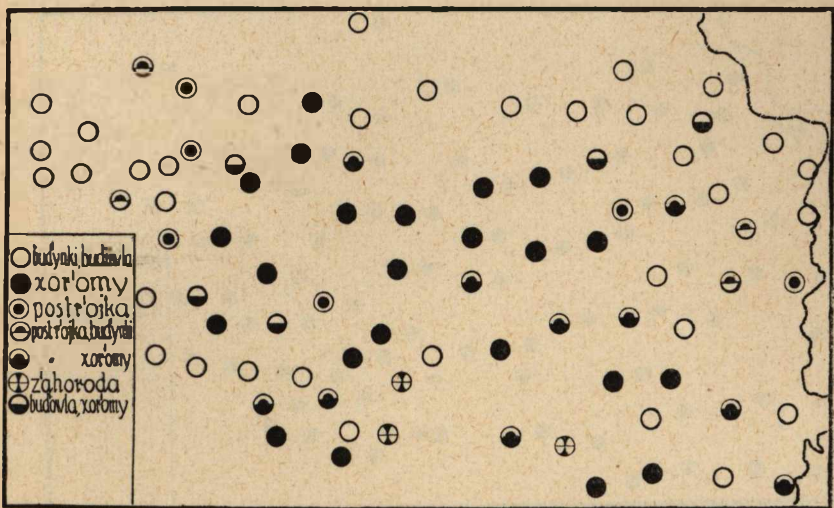
Trois aires distinctes se dessinent: la région nord-est (cercles noirs), la région sud-ouest (cercles rayés), la région nord-ouest (cercles couverts de points).

La frontière qui sépare les deux premières aires passe par les villes Bielsk—Prużana—Drohiczyn—Sarny. La troisième aire, penchant fortement vers les dialectes polonais, constitue le Polesie Podlaskie que les recherches phonétiques n'ont pas jusqu'à présent fait ressortir du reste du Polesie.

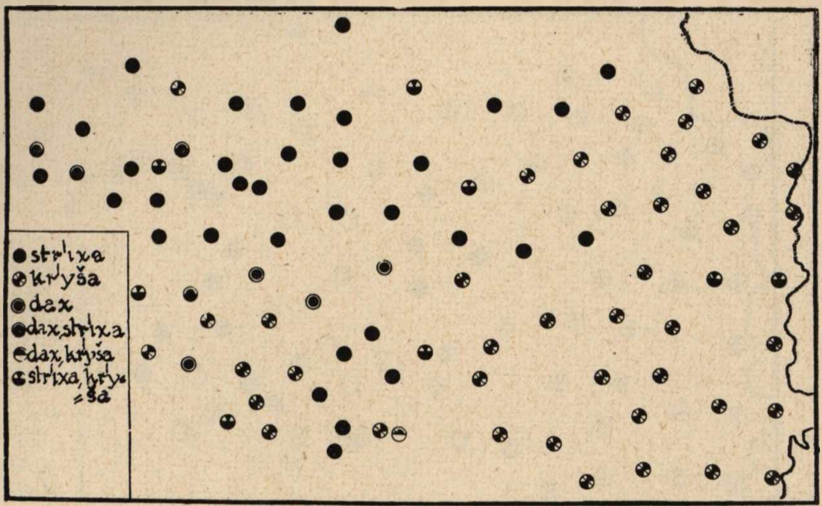
ATLAS JĘZYKOWY POLESIA

Bielsk Podlaski
Kosów
Prużana
Kobryń
Drohiczyn
Łuniniec
Pińsk
Brześć n/B
Podziałka
Stolin
Kamień K.
Sarny
Kowel

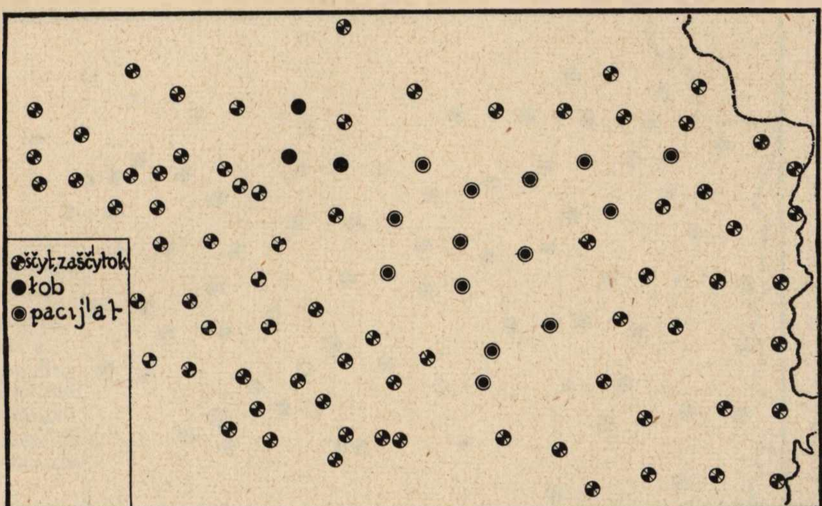
1. Budynki

budynki, budivla
xor'omy
postr'ojka
postr'ojka, budynki
· xor'omy
zahoroda
budovla, xoromy

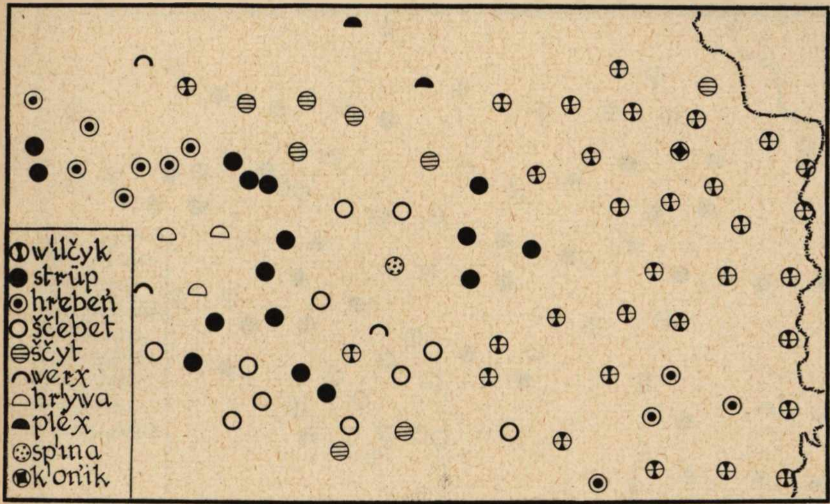
2. Dach

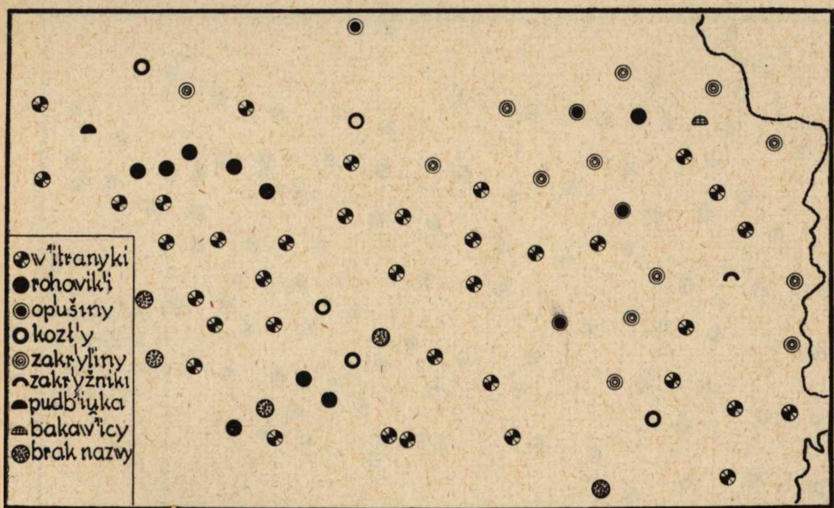
3. Szczyt.

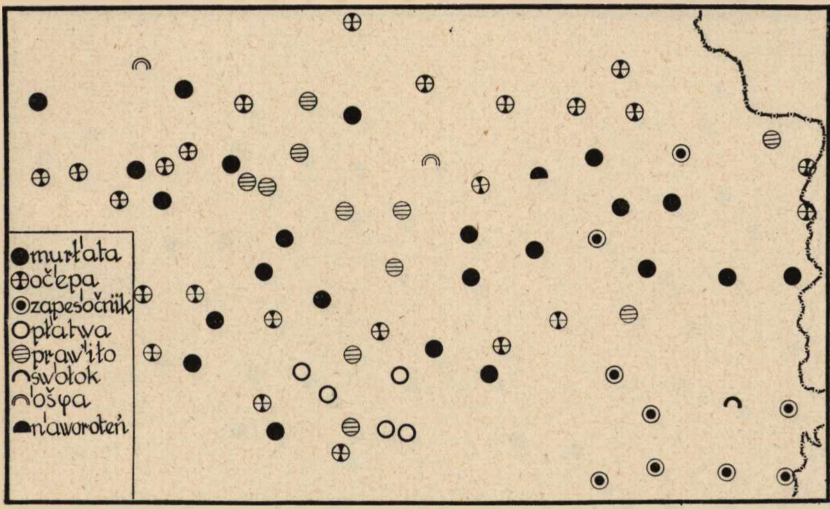
4. Strop — kalenica

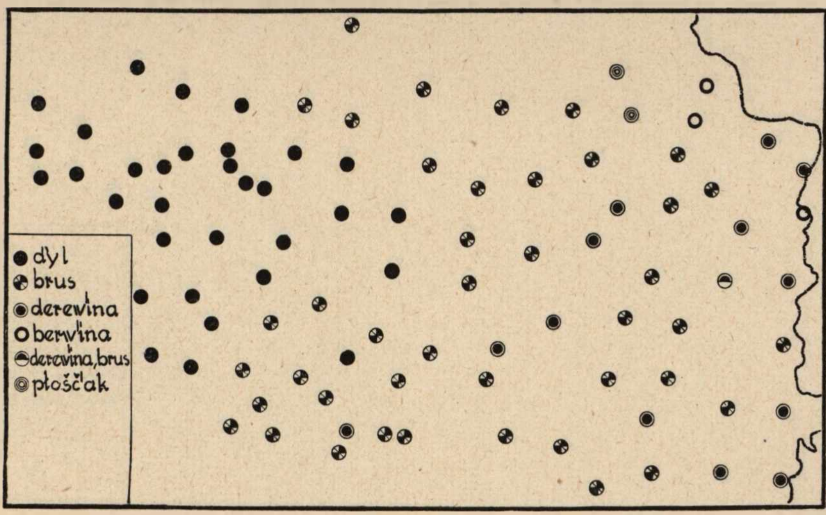
5. Wiatrówki

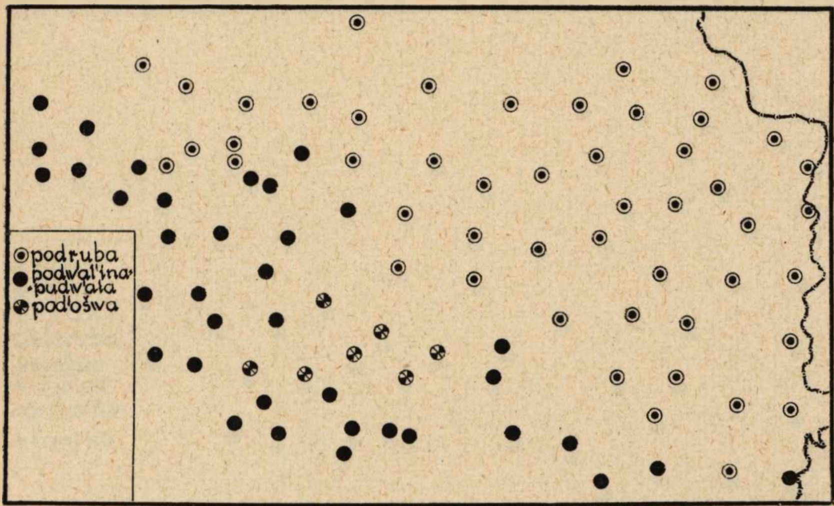
6. Murłata

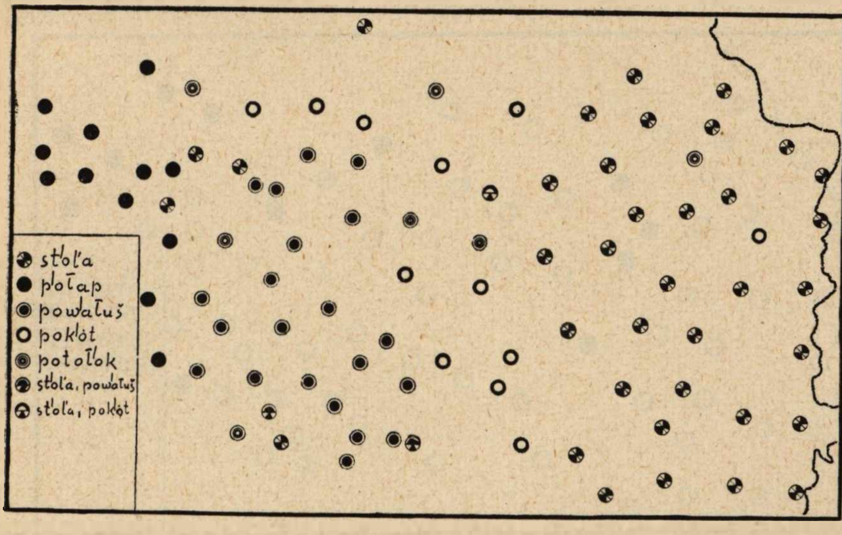
7. Dyl

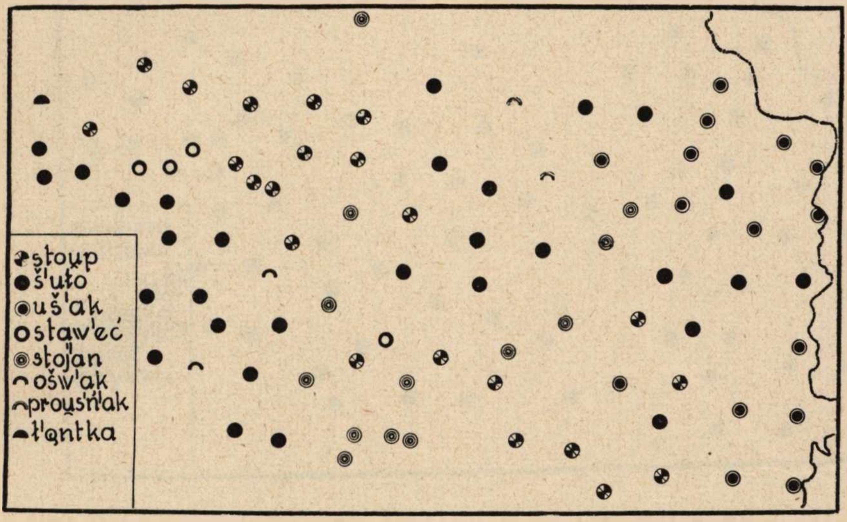
8. Podwalina

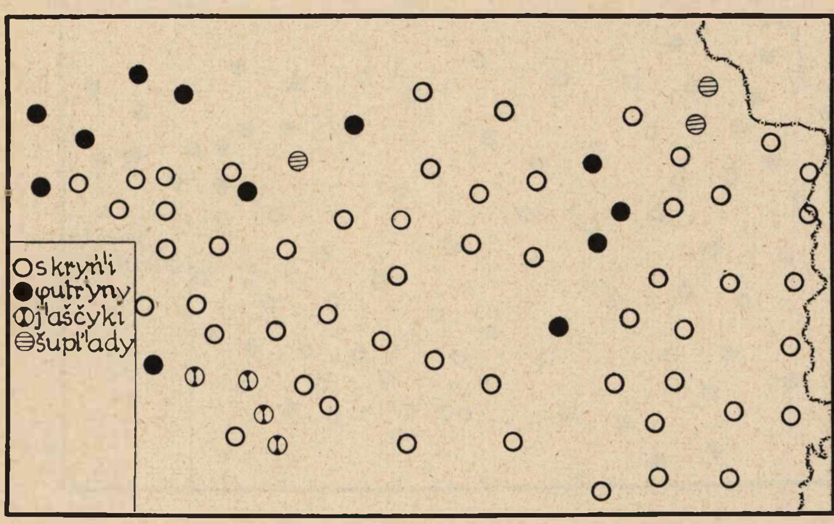
9. Pułap

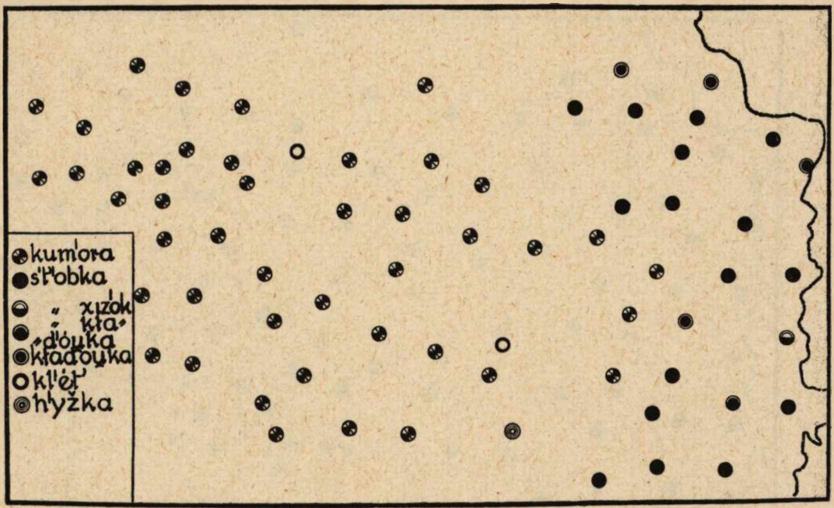
10. Łątka

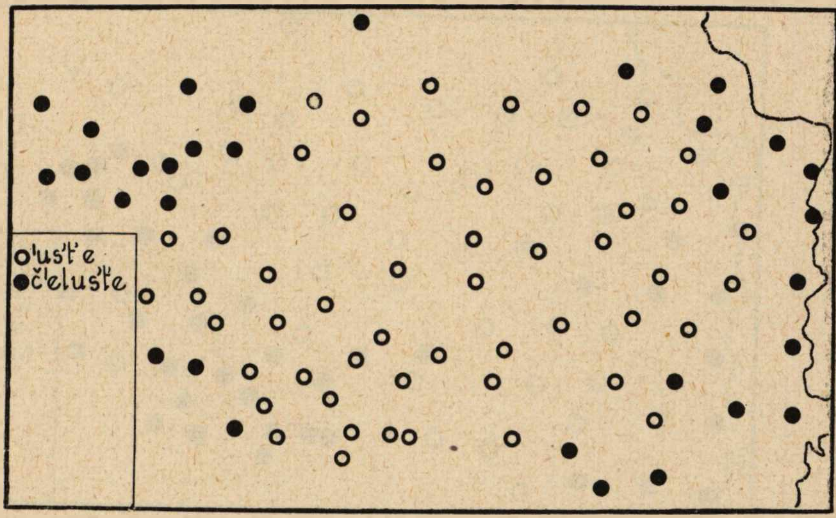
11. Futryna

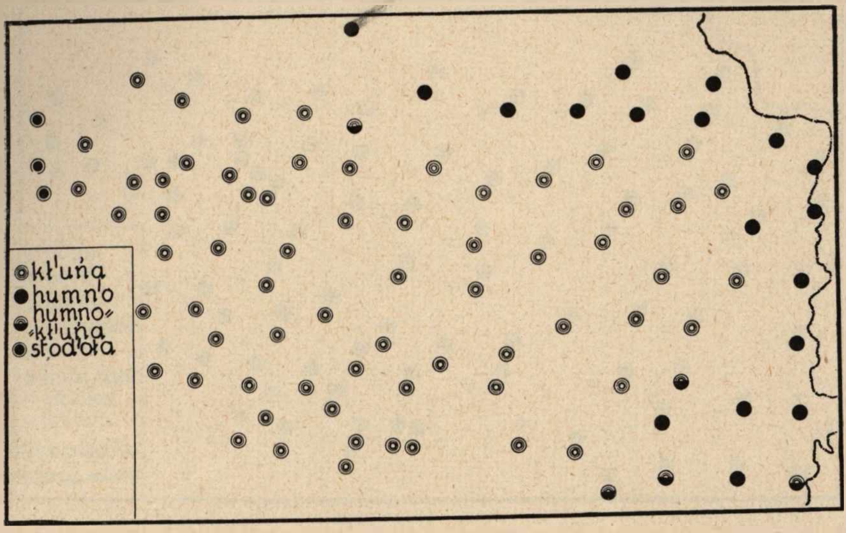
12. Komora

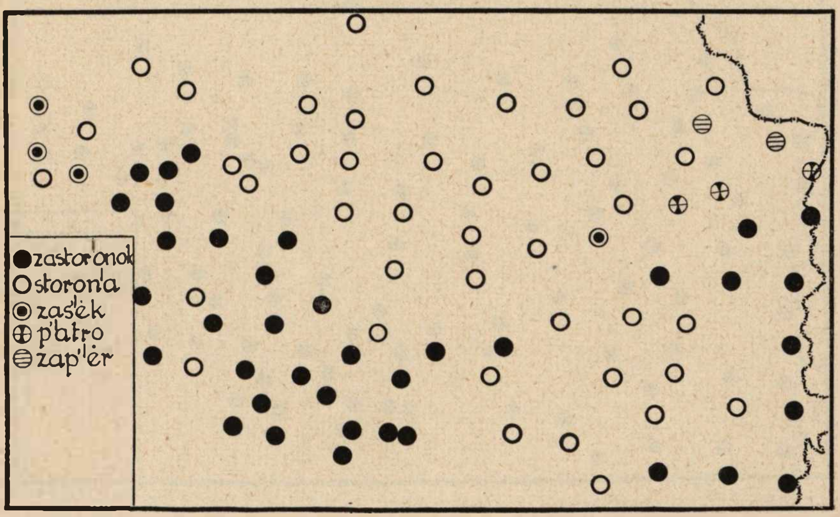
13. Czeluść

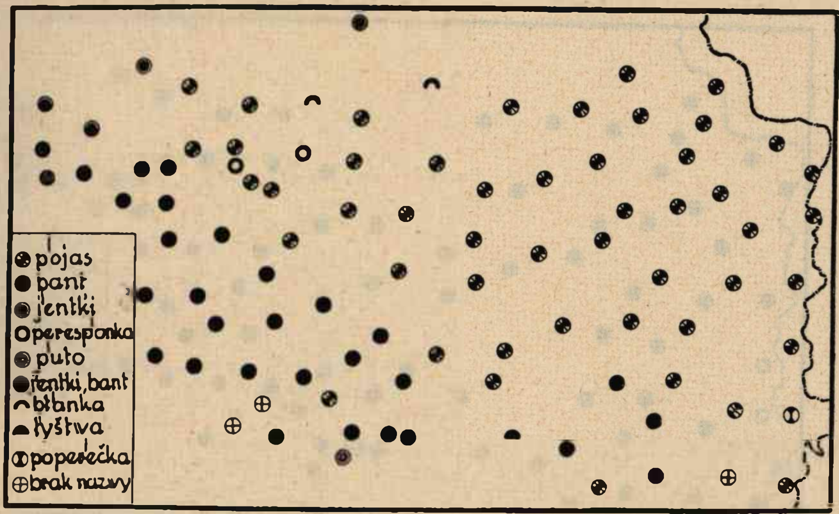
14. Stodoła

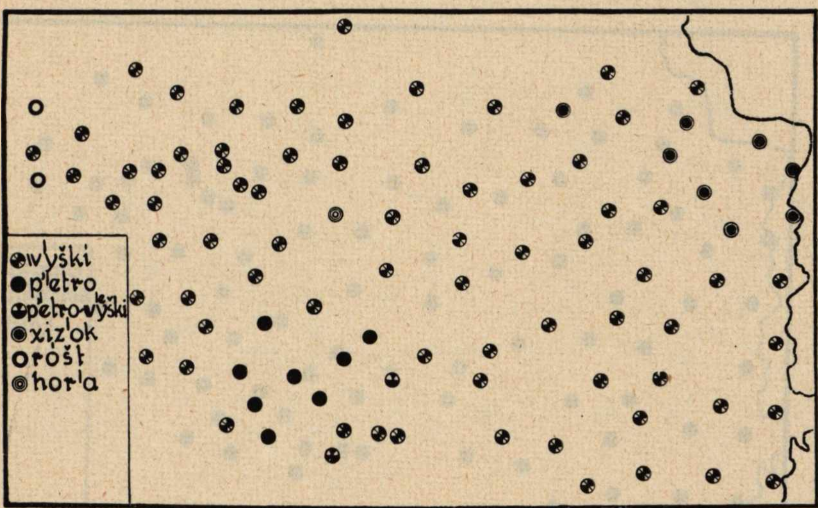
15. Zasiek-sąsiek

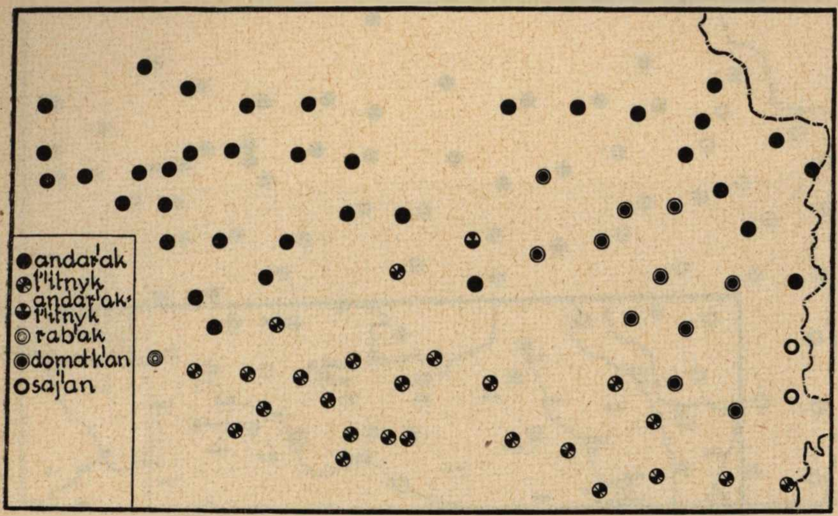
16. Jętka-bant

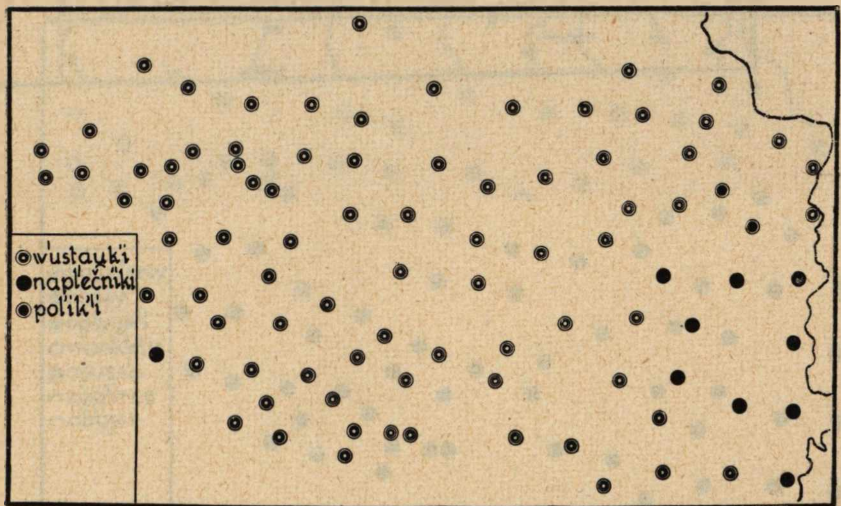
17. Wyszki

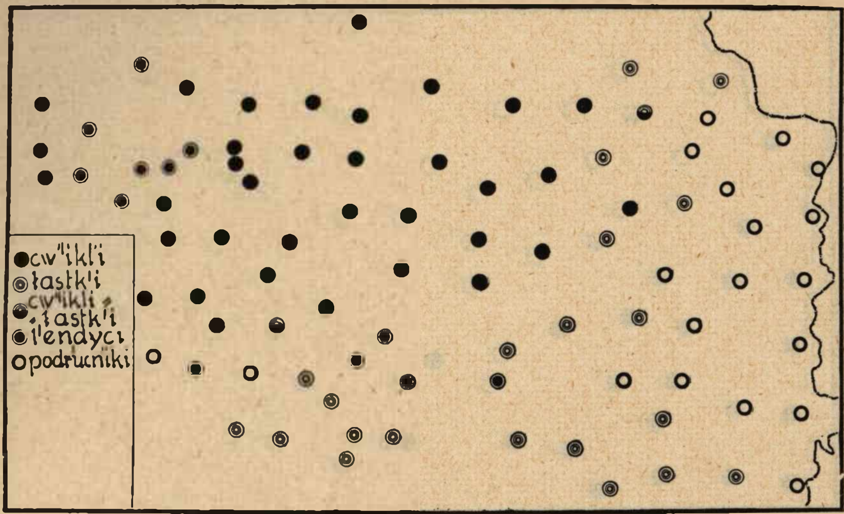
30. Spódnica zimowa

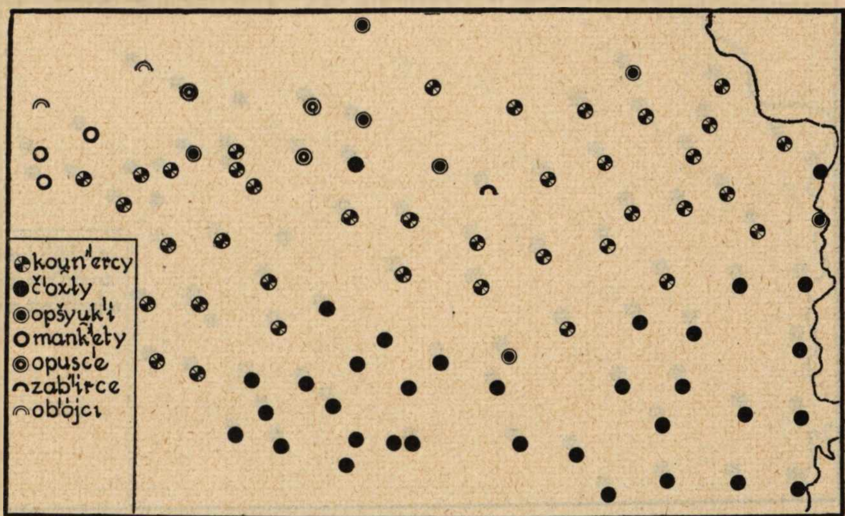
31. Przyramki

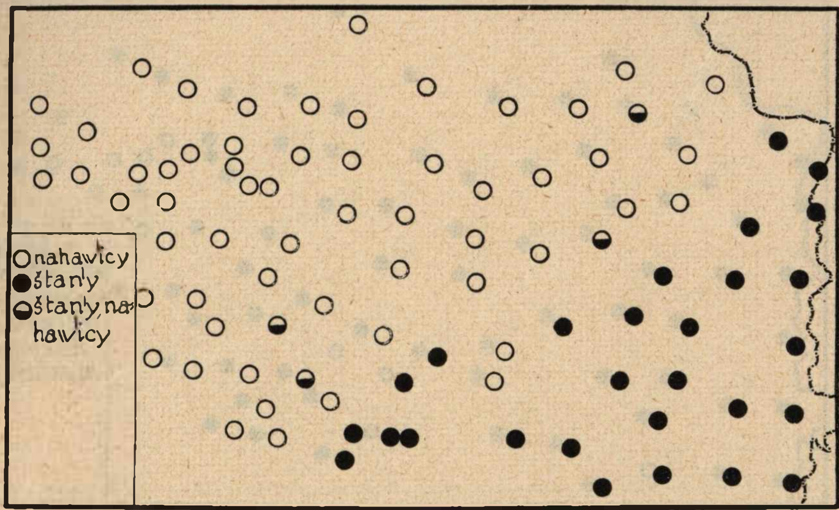
32. Ćwikle

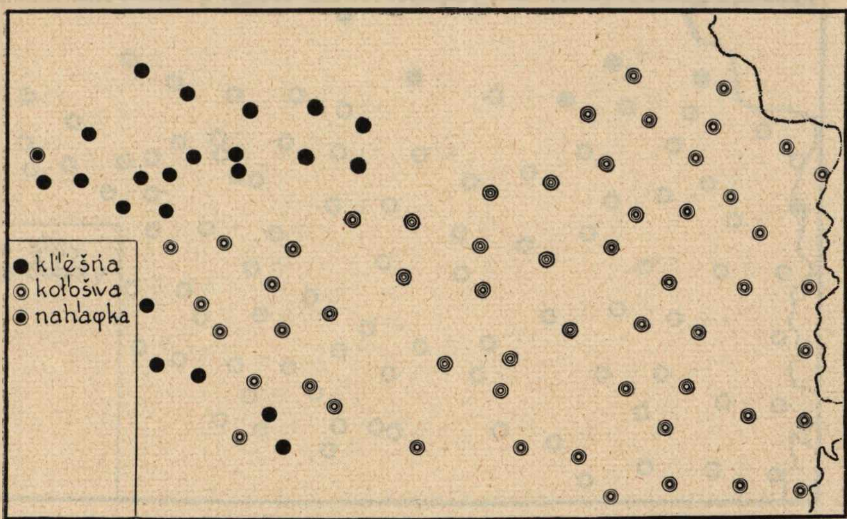
33. Mankiety

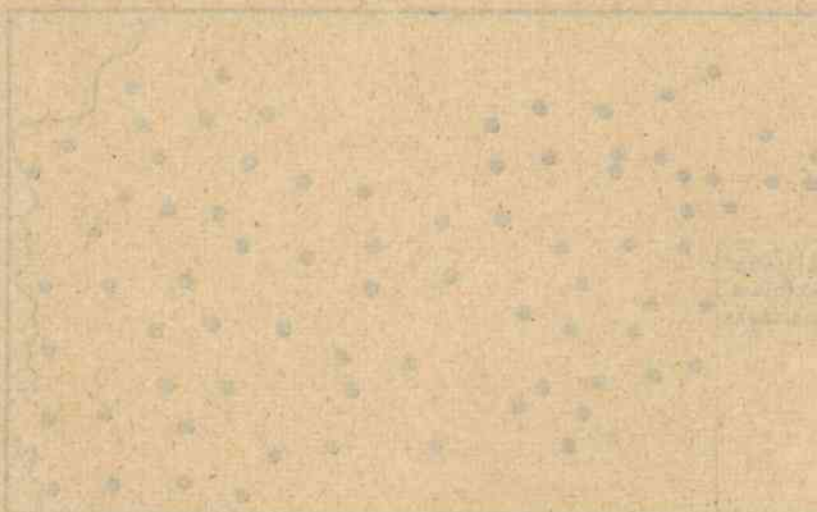
34. Spodnie

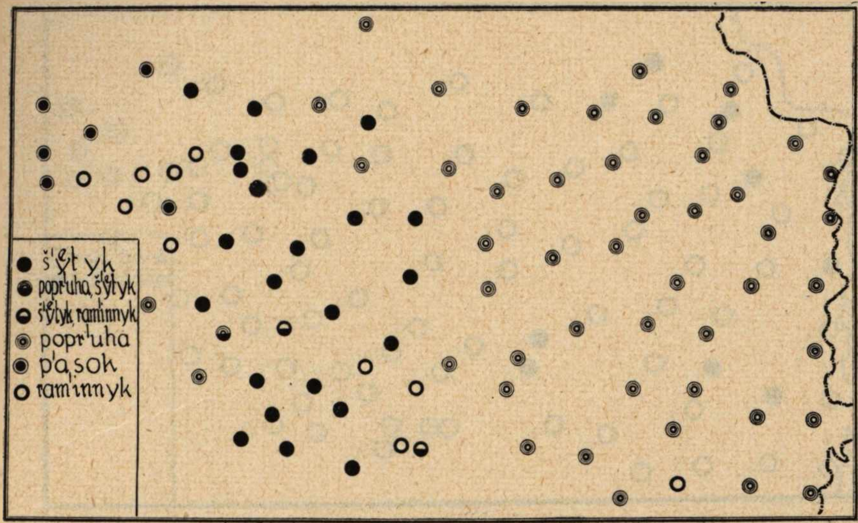
35. Nogawka

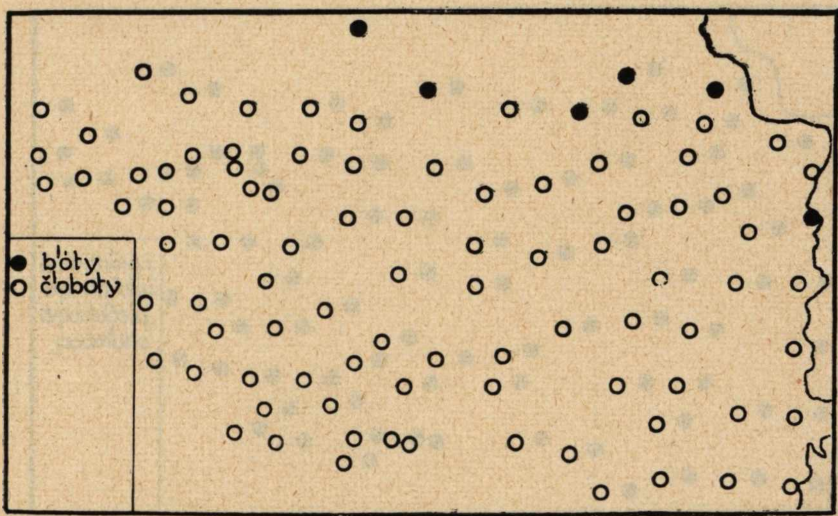

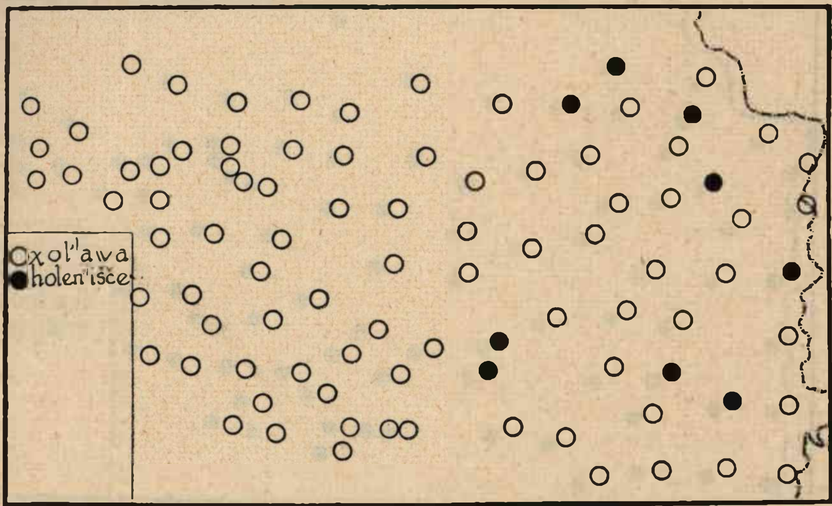
36. Pasek do spodni

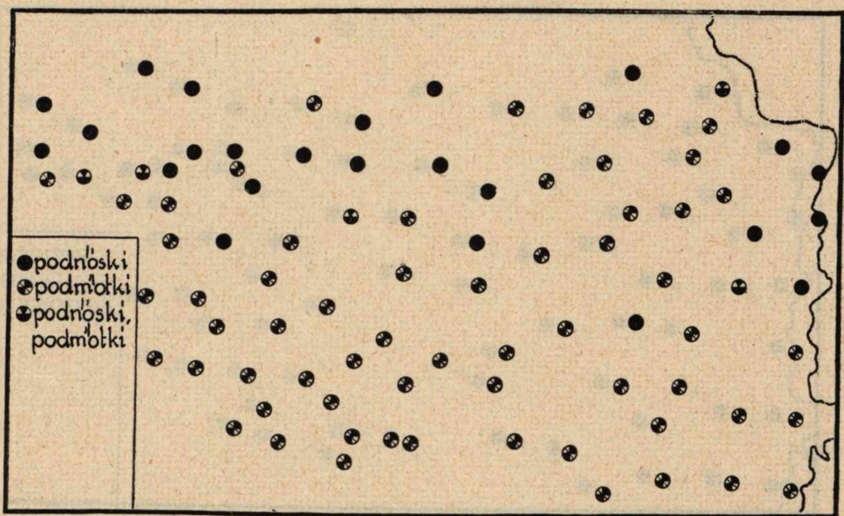
37. Buty

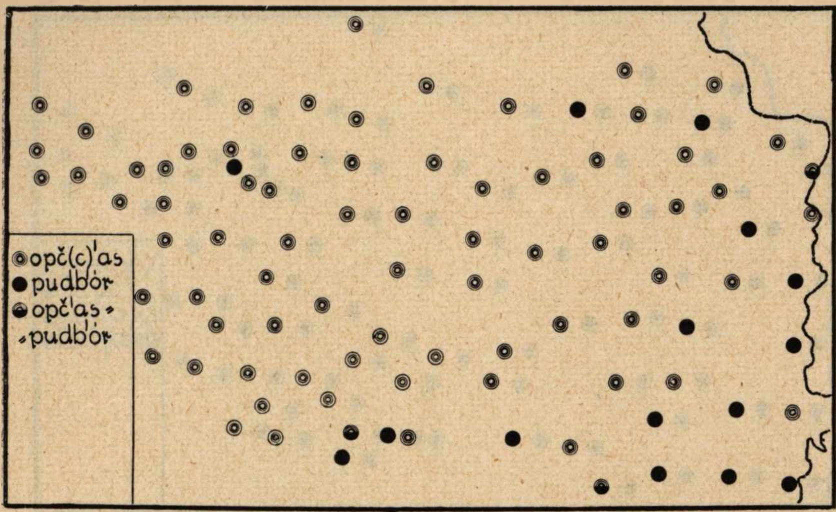
38. Cholewa

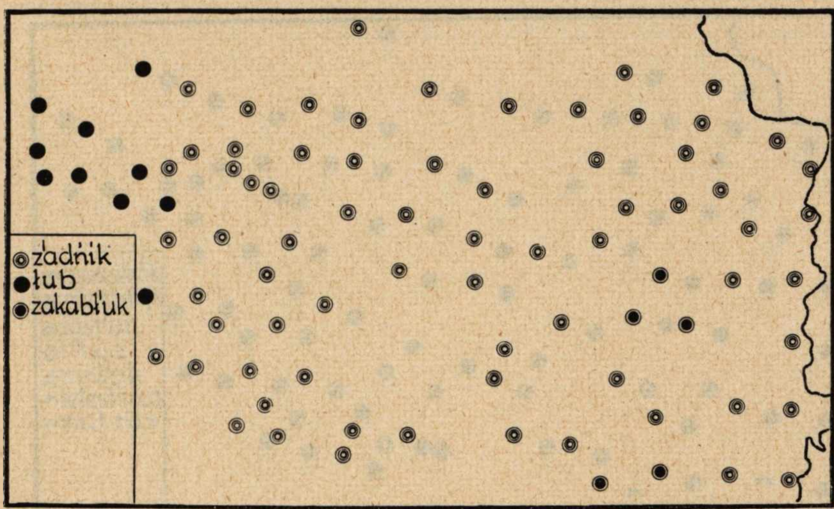
39. Zelówki

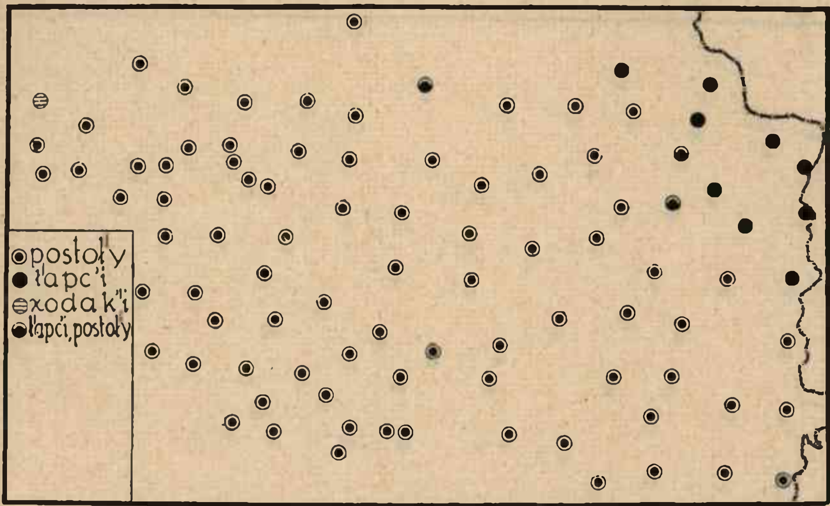
40. Obcas

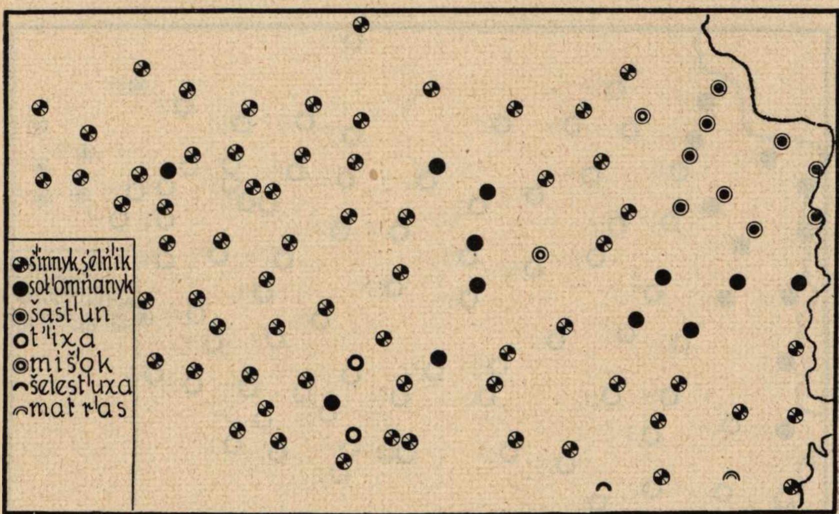
41. Łub u buta

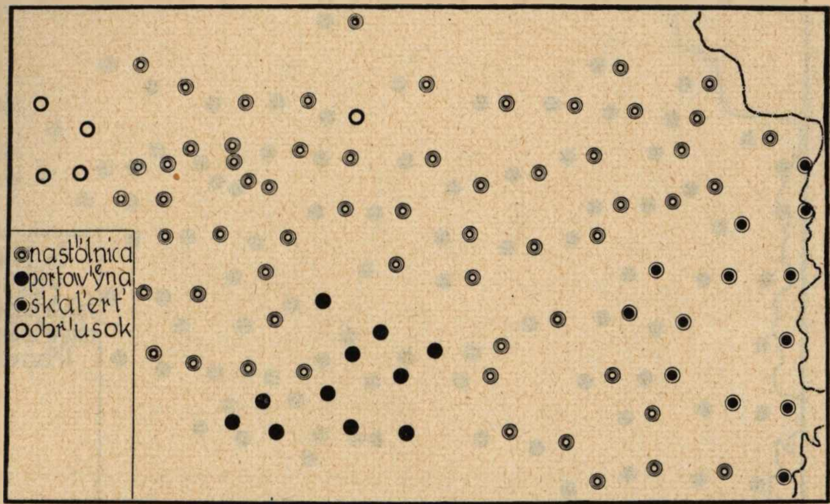
42. Chodaki

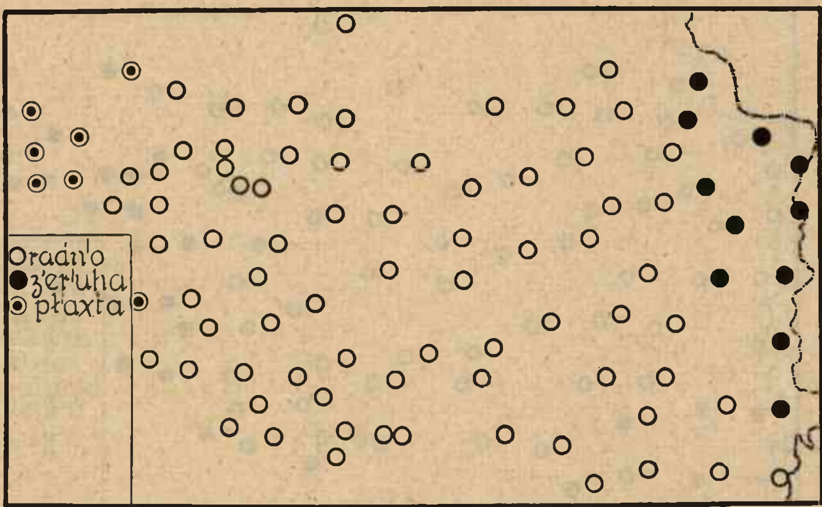
43. Siennik

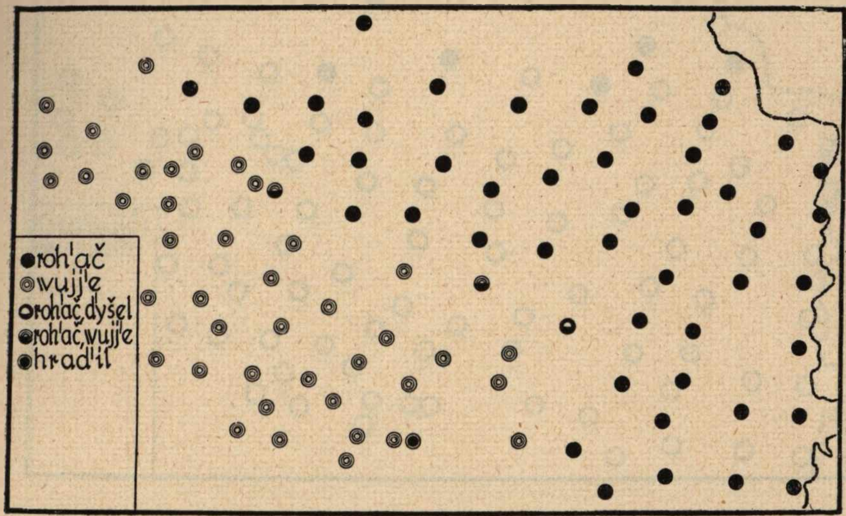
44. Obrus

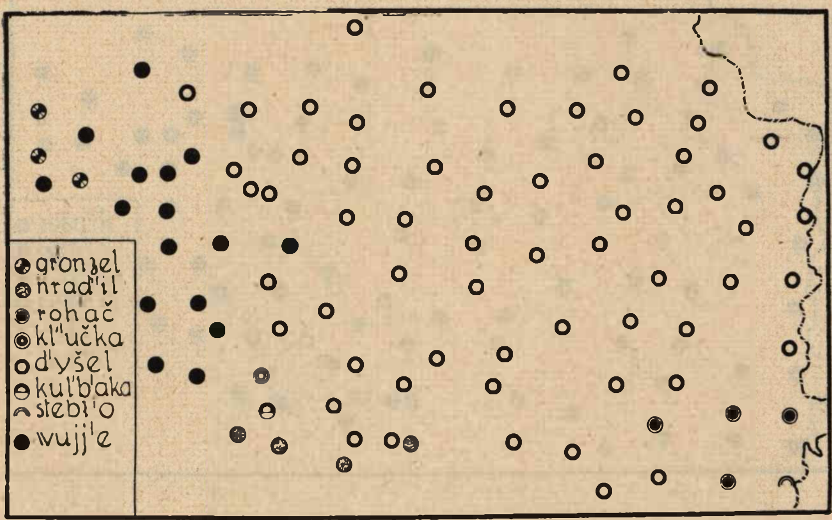
45. Płachta

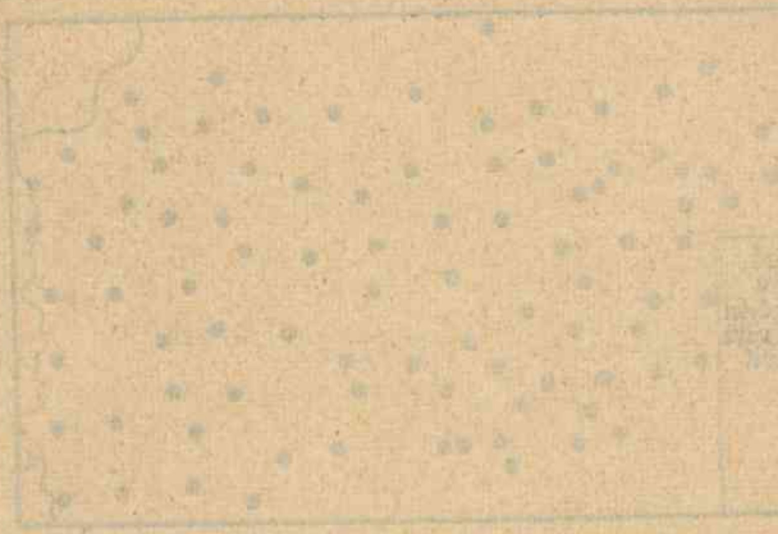

46. Grządziel u sochy

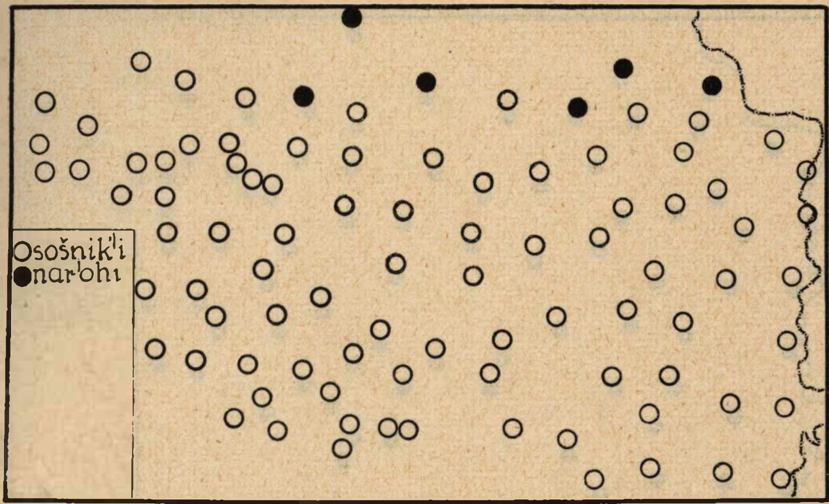
47. Grządziel u pługa

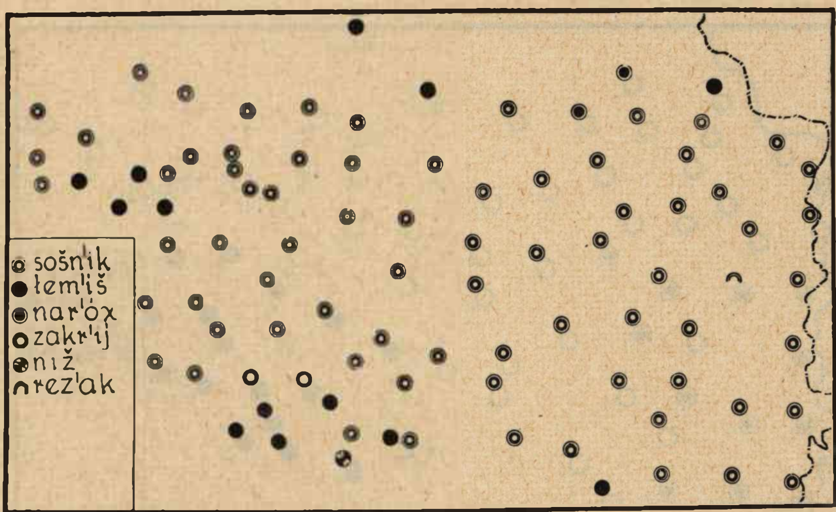

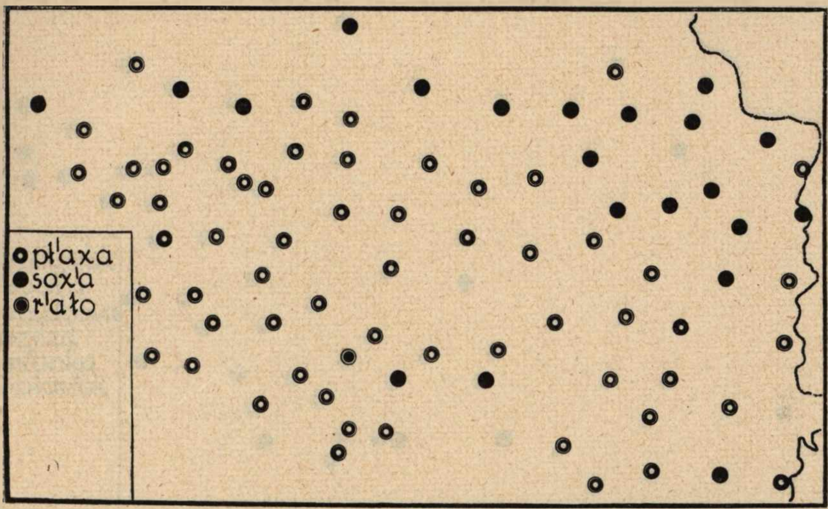
48. Soszniki sochy

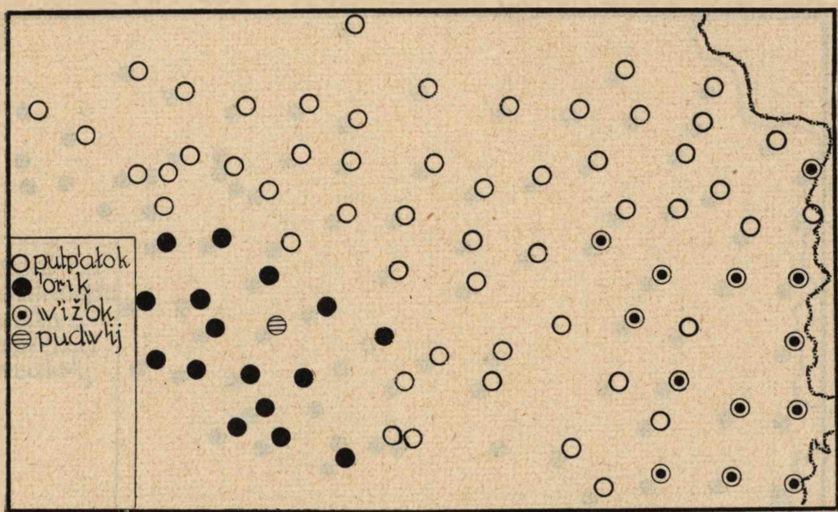
49. Sosznik pługa

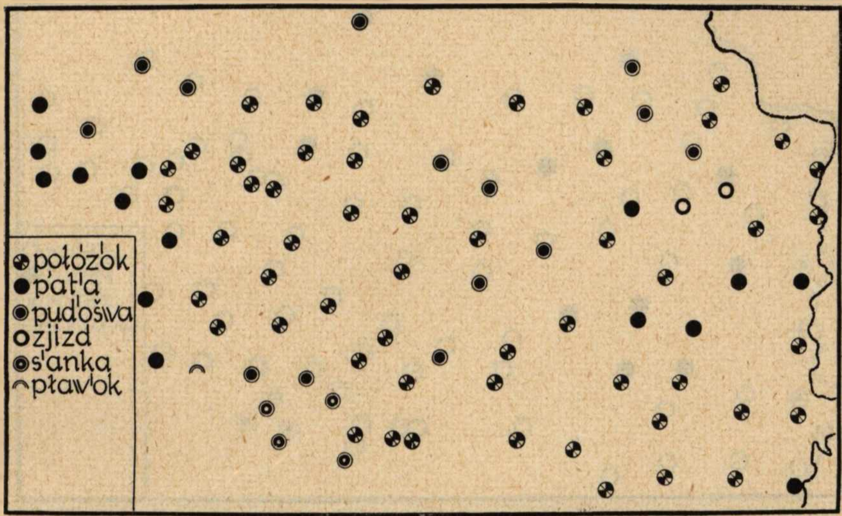
50. Socha

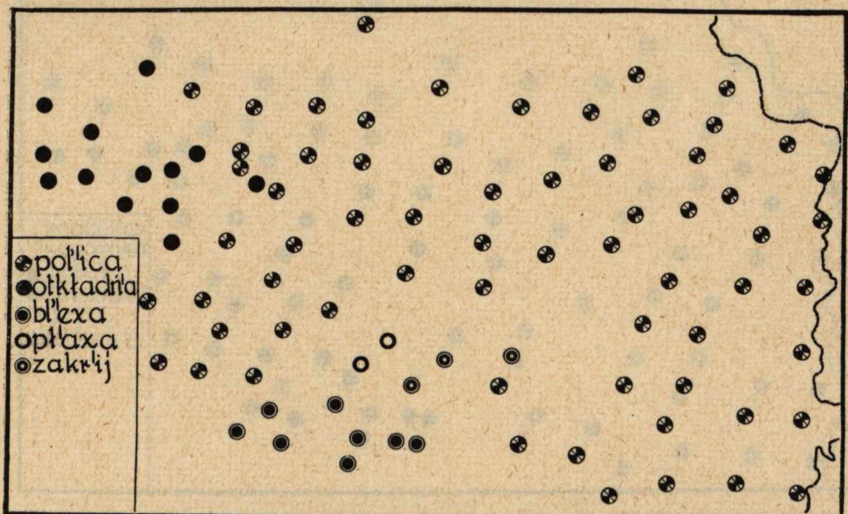
51. Podpałek

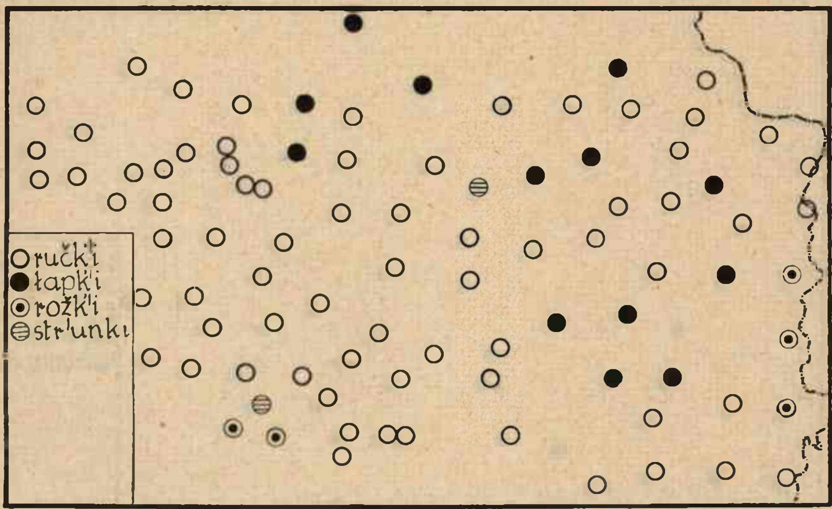
52. Pięta u pługa

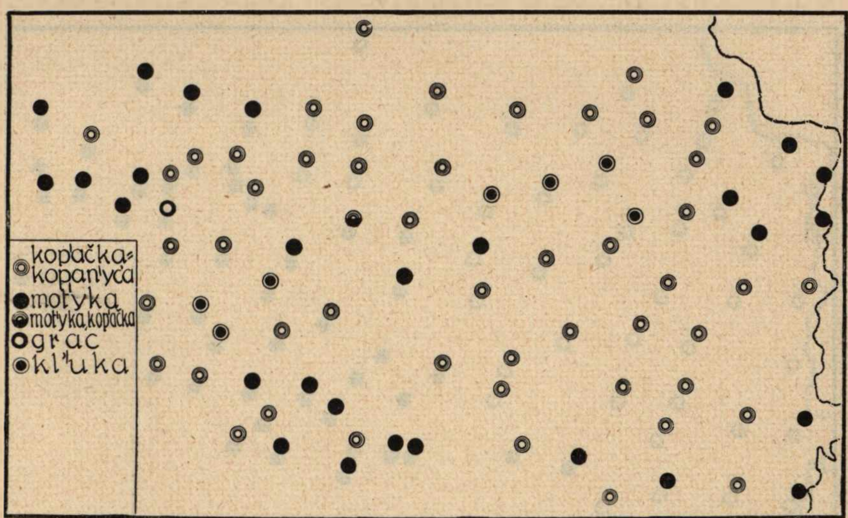
53. Odkładnica u pługa

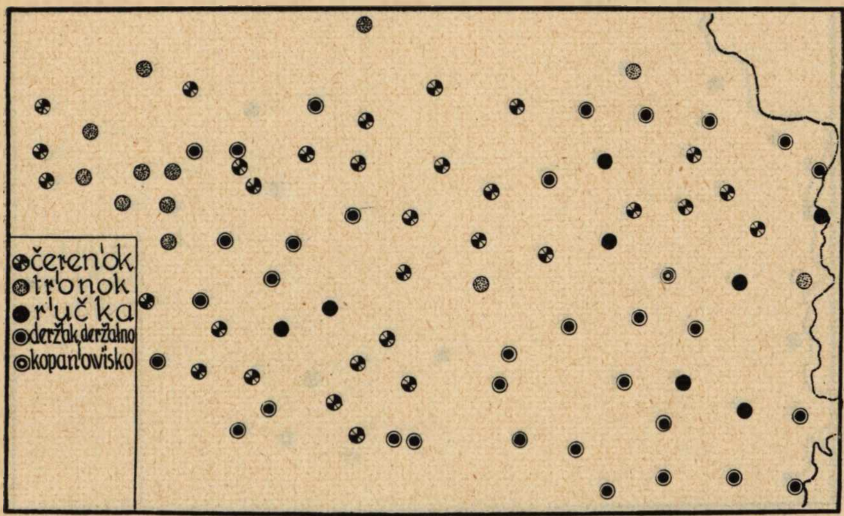
54. Rączki u pługa

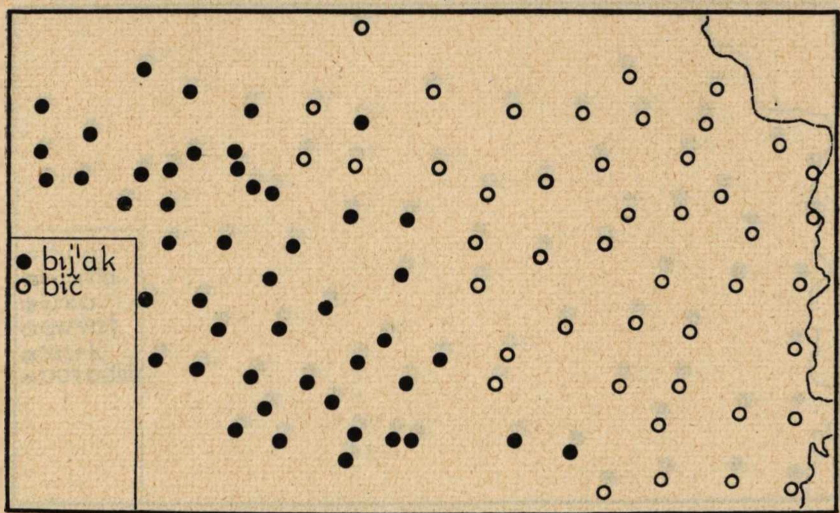
55. Matyka

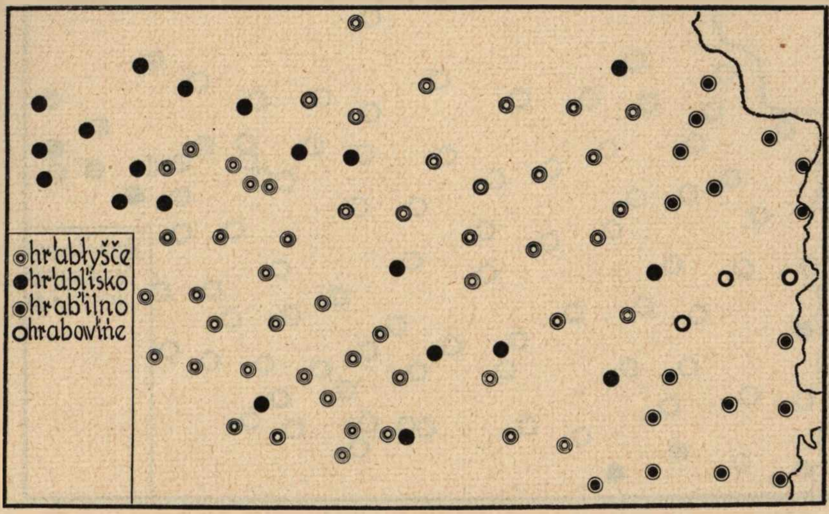
56. Trzonek motyki

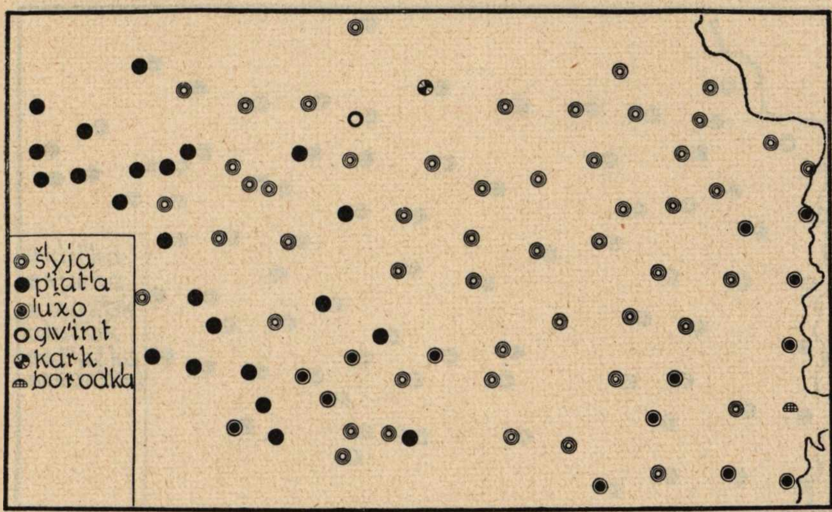
57. Bijak u cepów

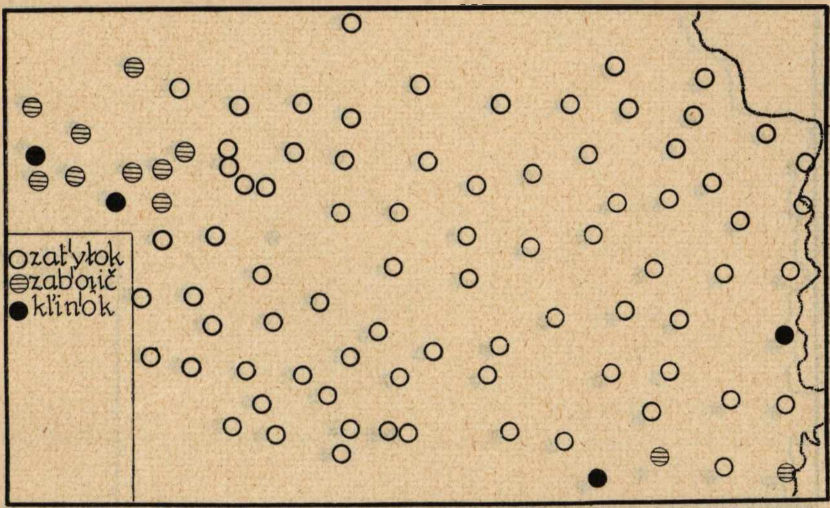
58. Grabisko

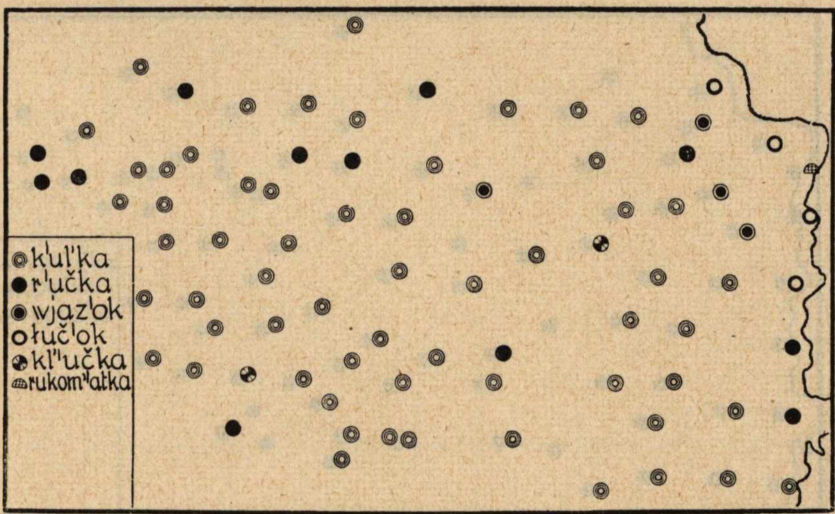
59. Ucho u kosy

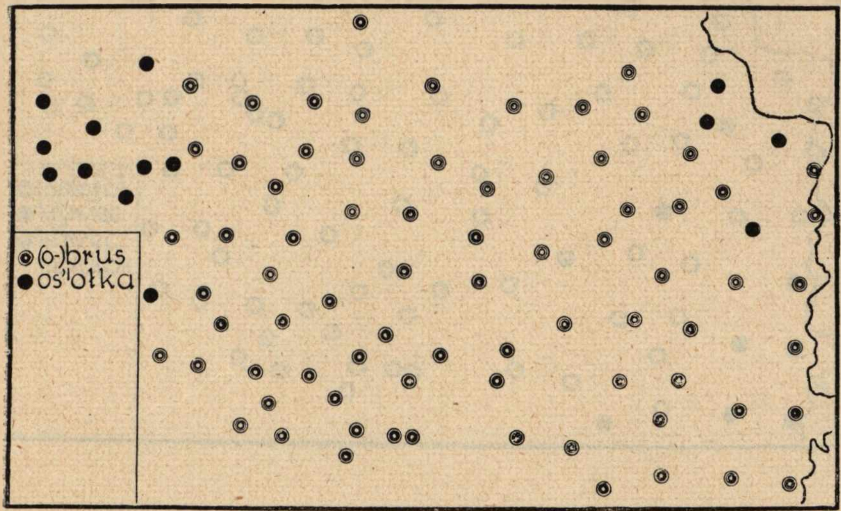
60. Zabójnik u kosy

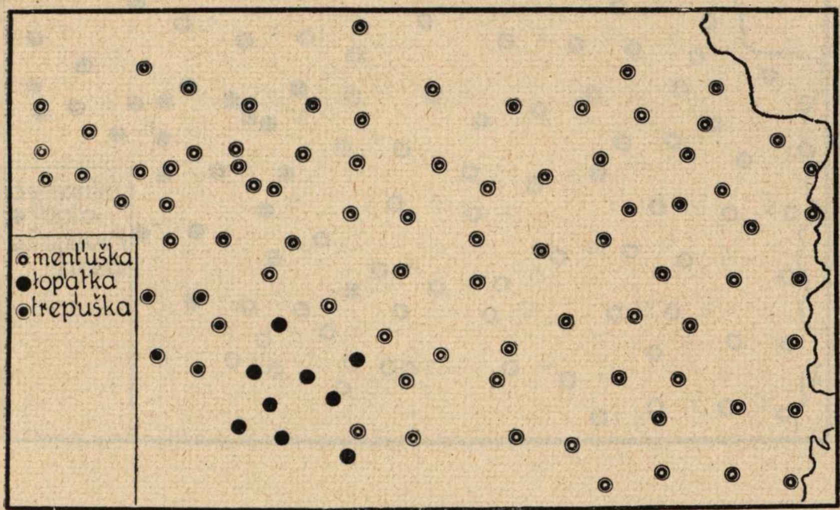
61. Kulka u kosy

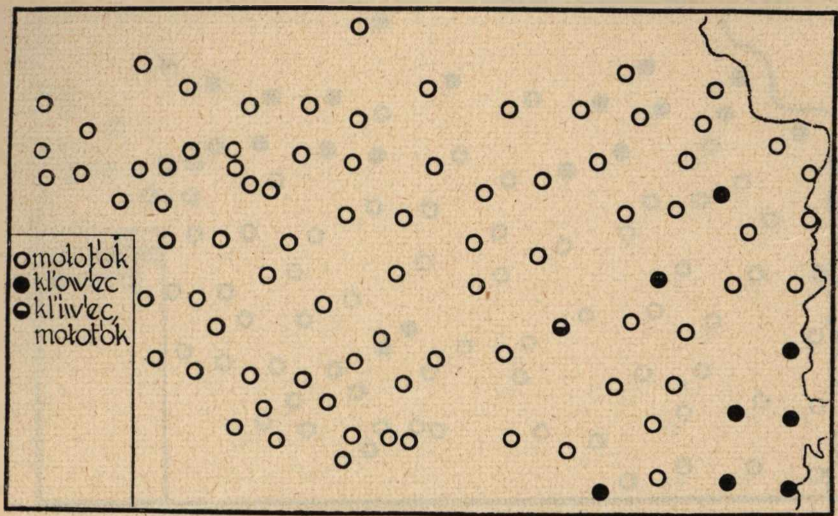
62. Osełka

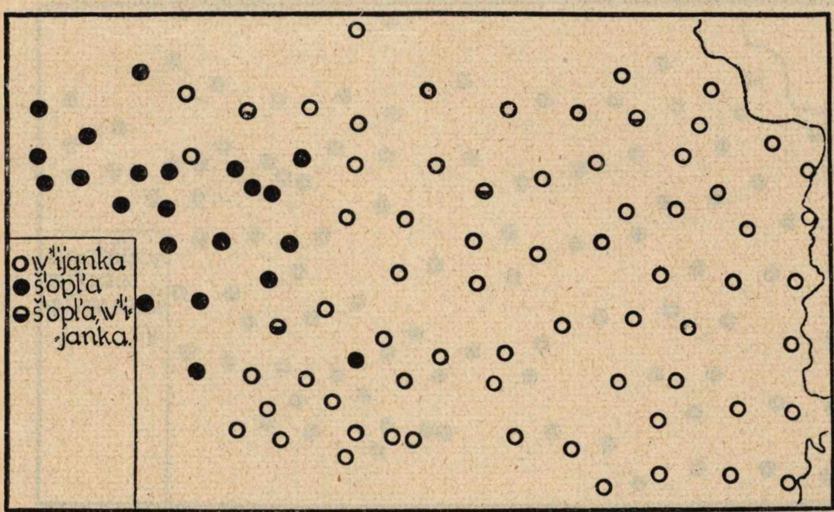
63. Kopystka

64. Młotek

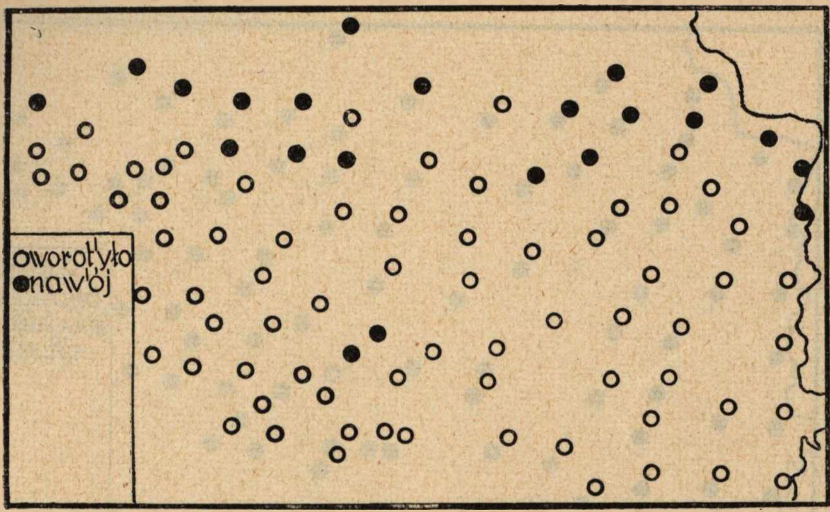
65. Szufla

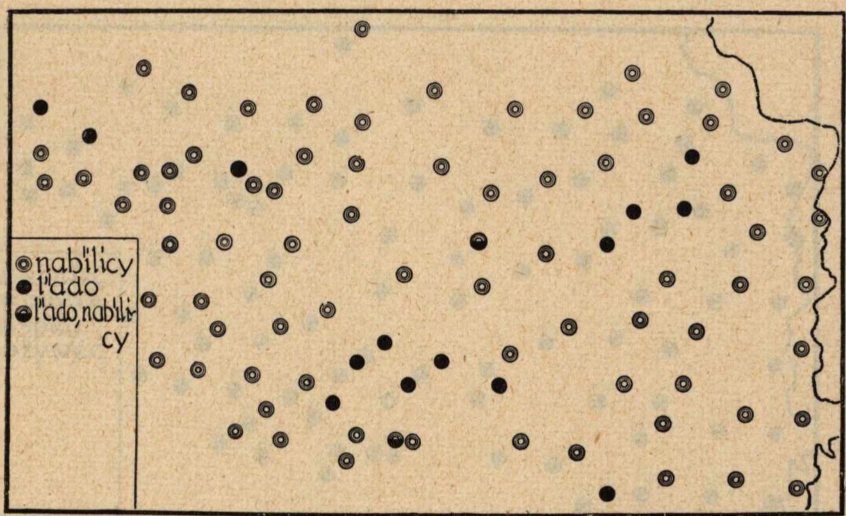

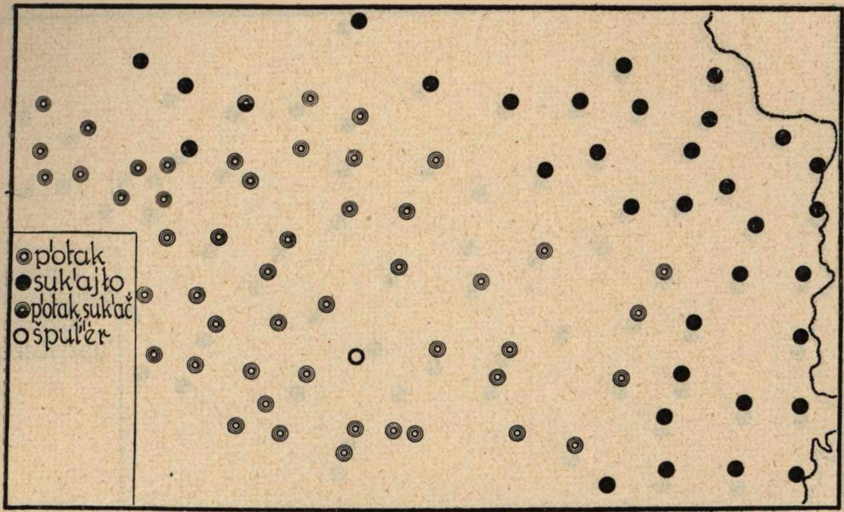
66. Nowój

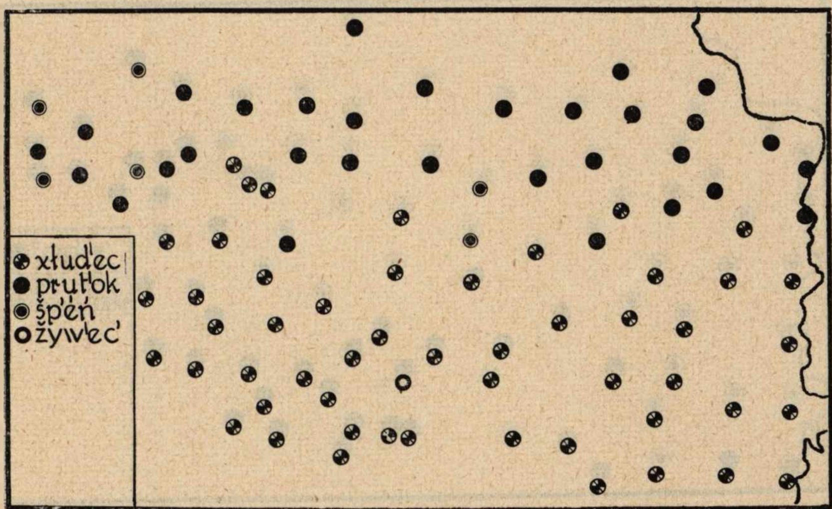
67. Bidła

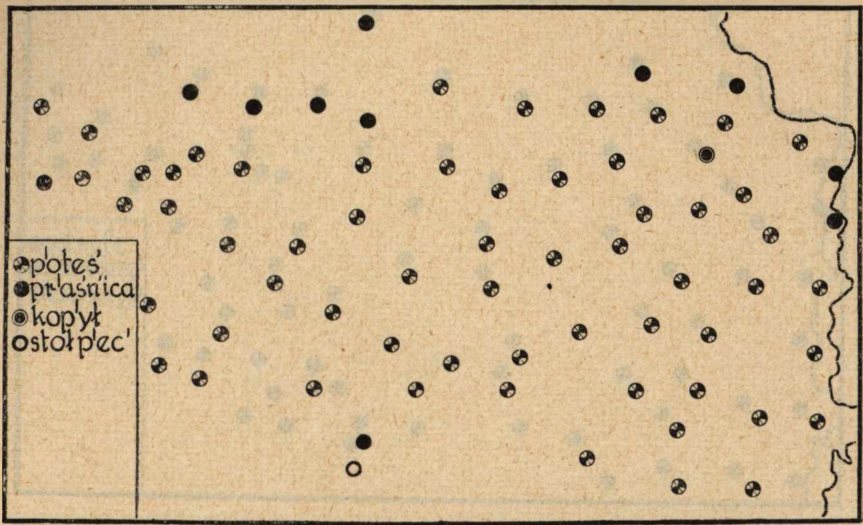
68. Połak

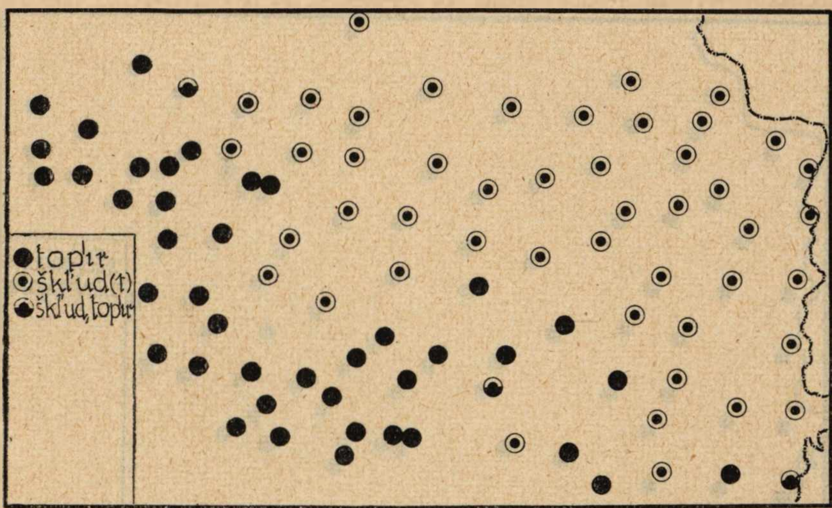
69. Trzpionek

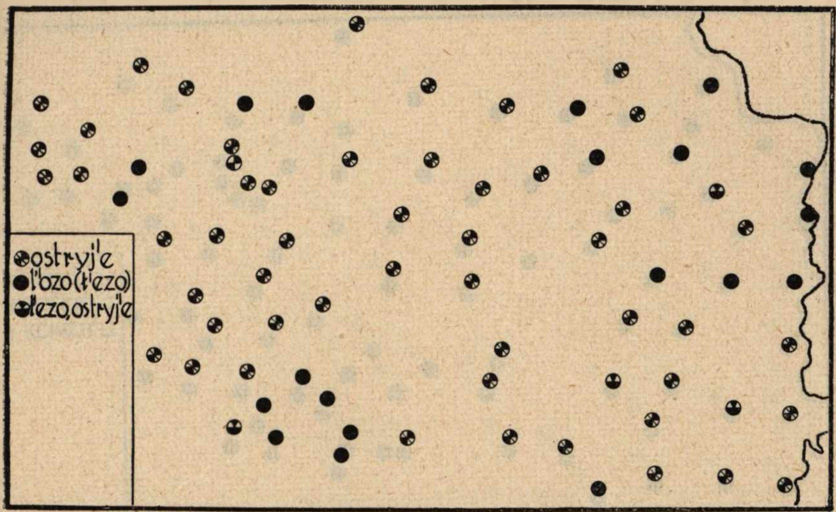
70. Przęślica

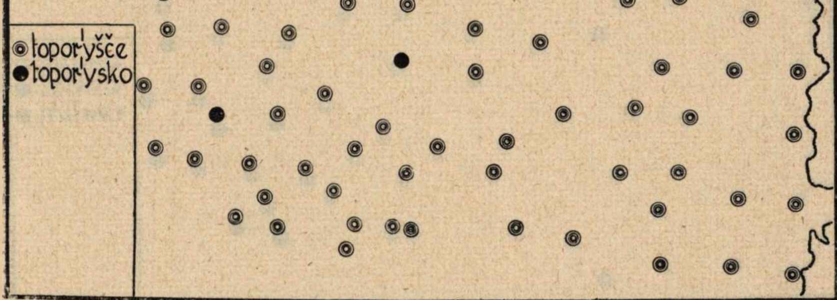
71. Topór

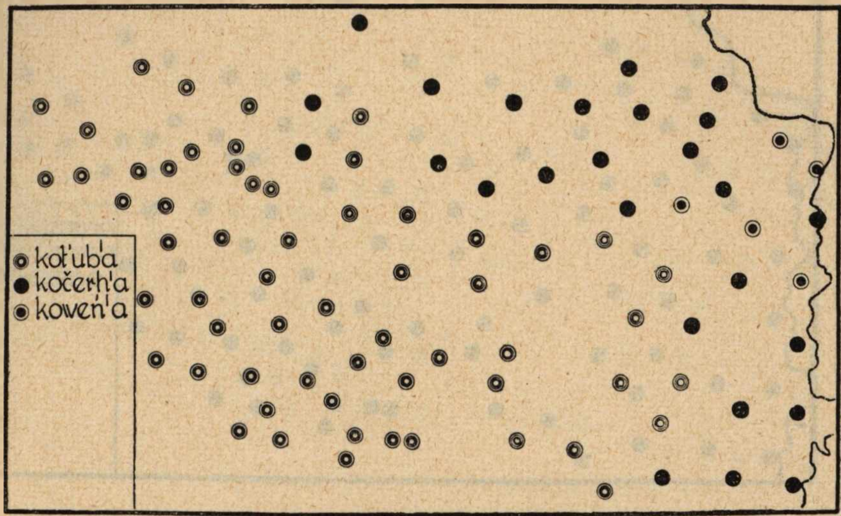
72. Ostrze topora

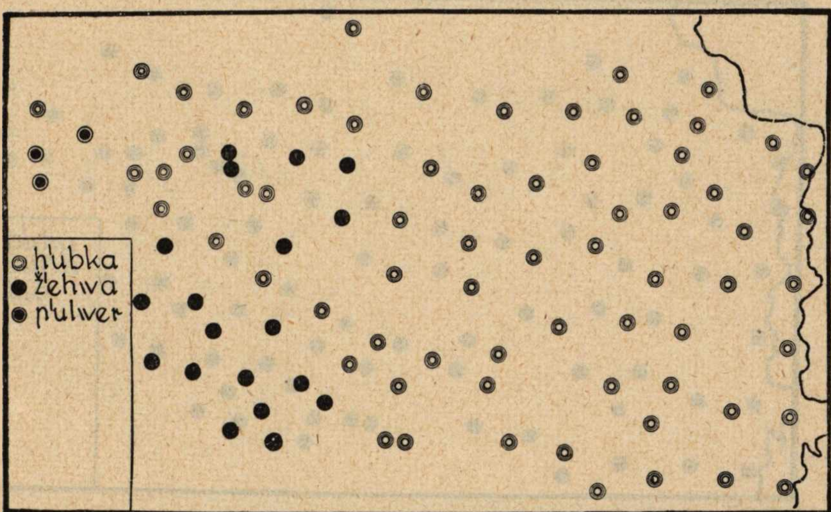
73. Toporzysko

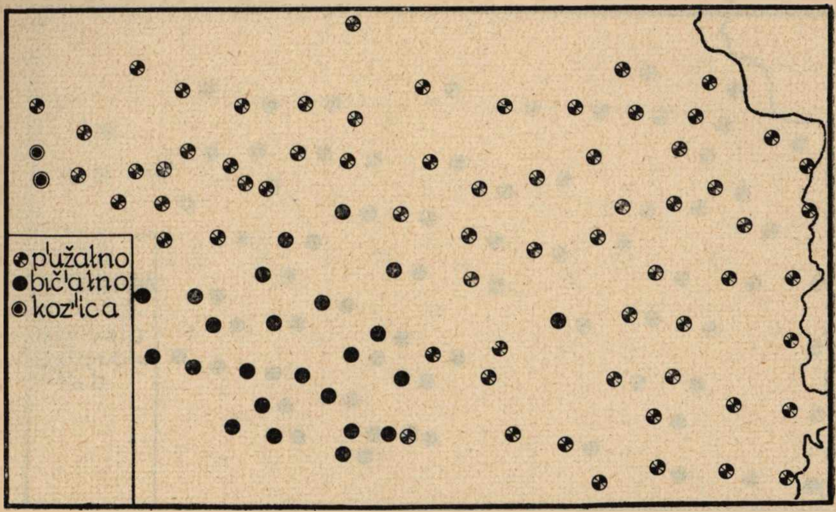
74. Kosior

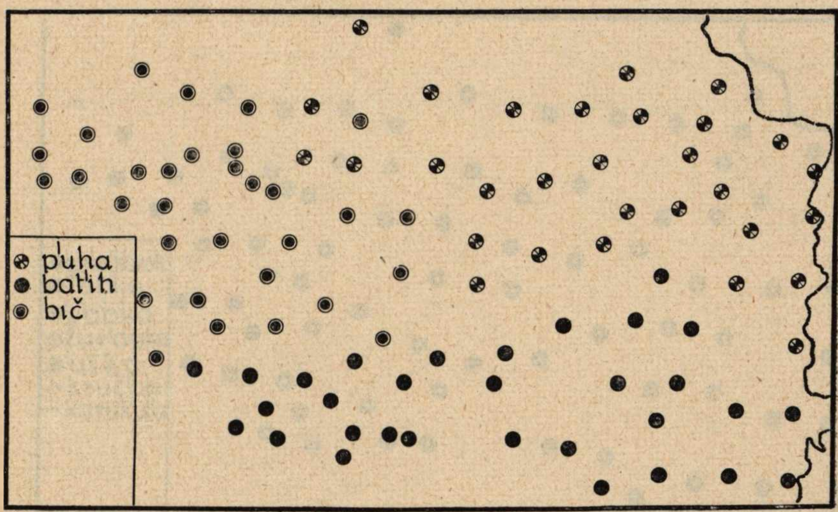
75. Żagiew

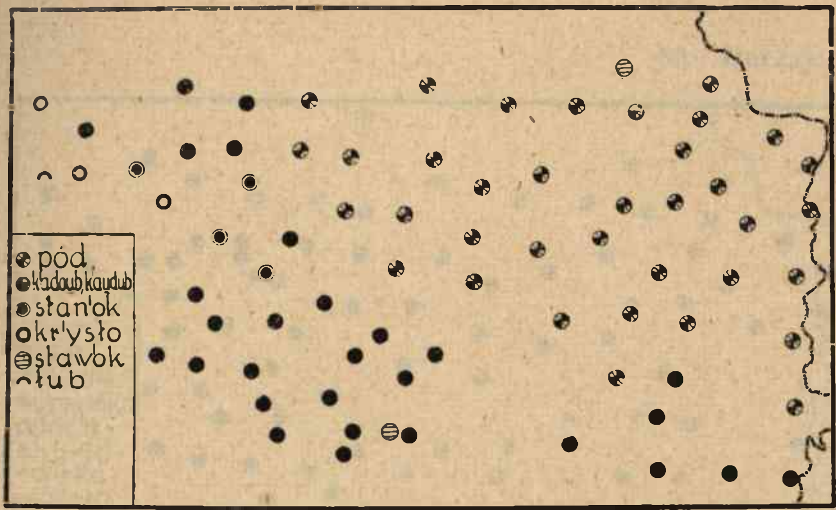
76. Kozica

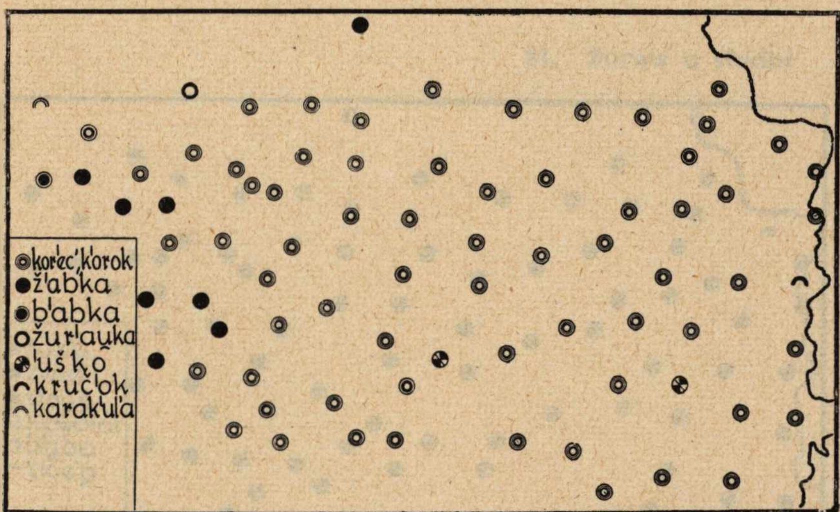
77. Bat

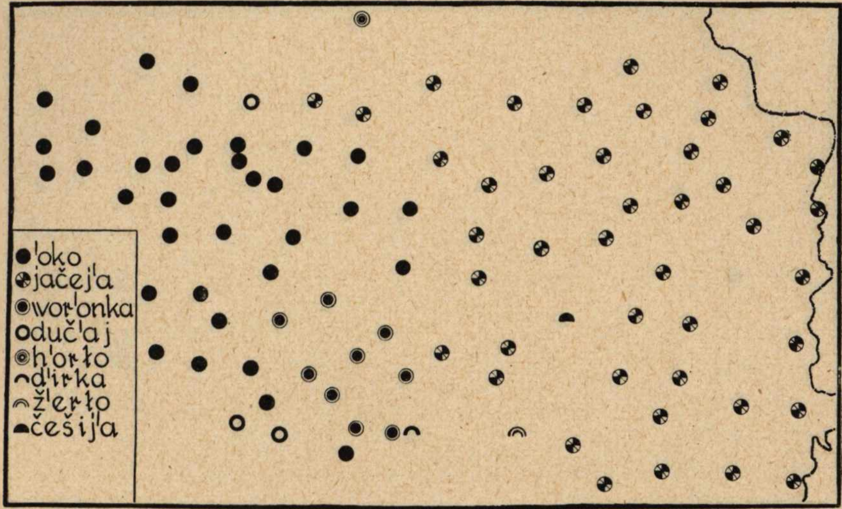
78. Kadłub

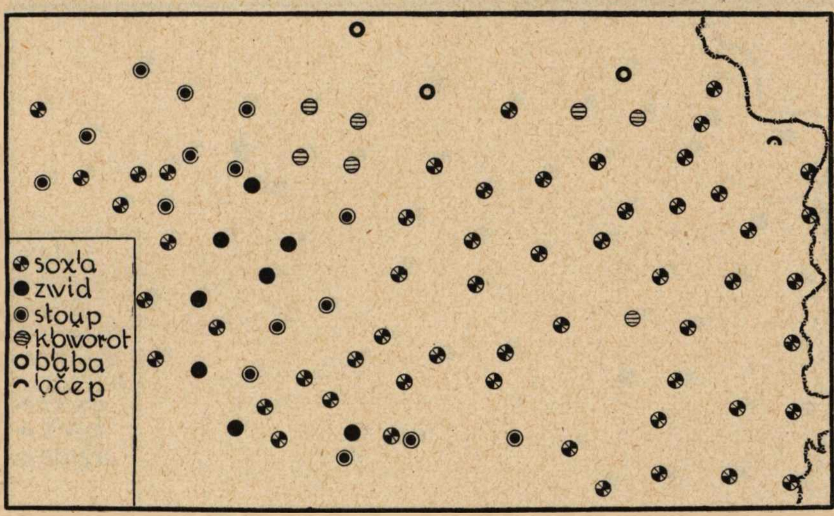
Żabka u żaren

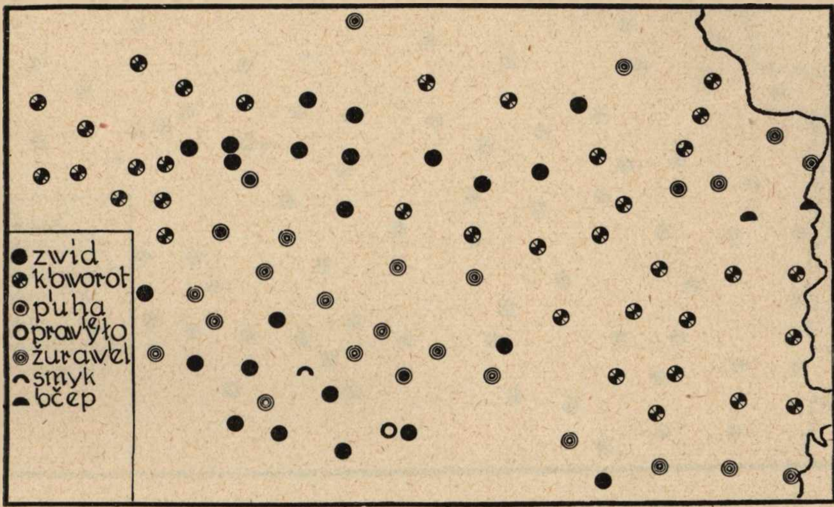
80. Duczaj

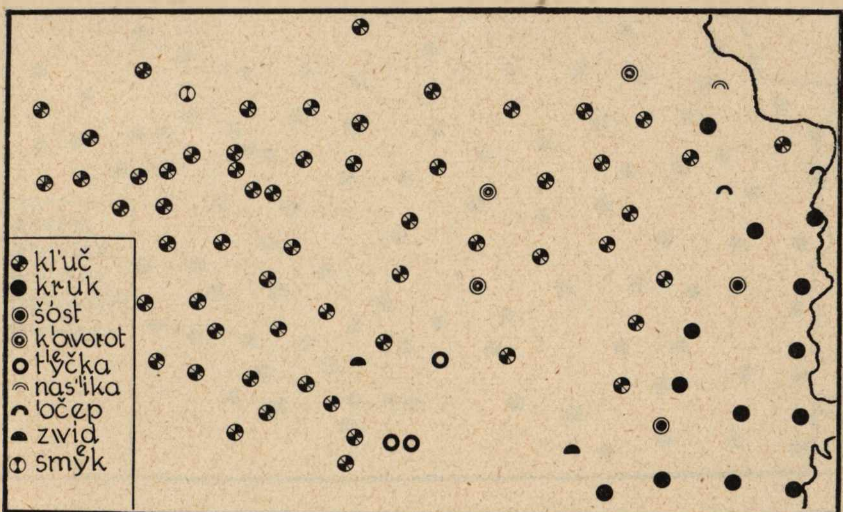
81. Żuraw u studni

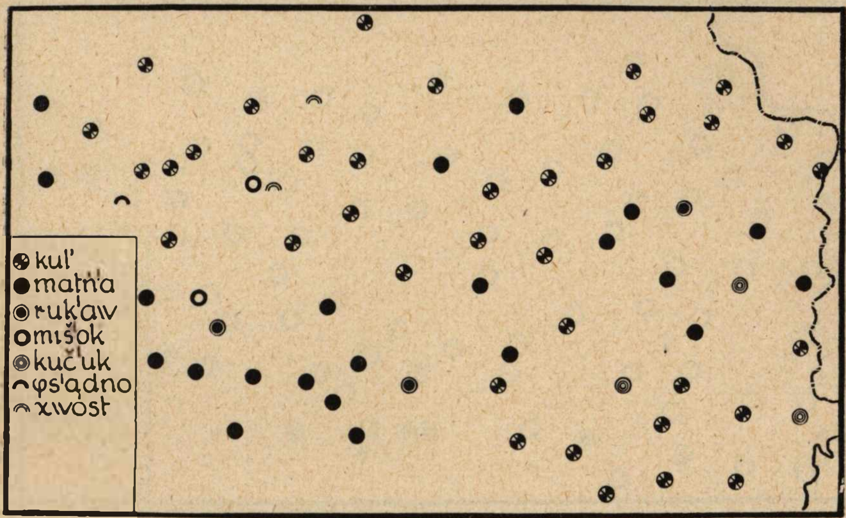
82. Śmiga u studni

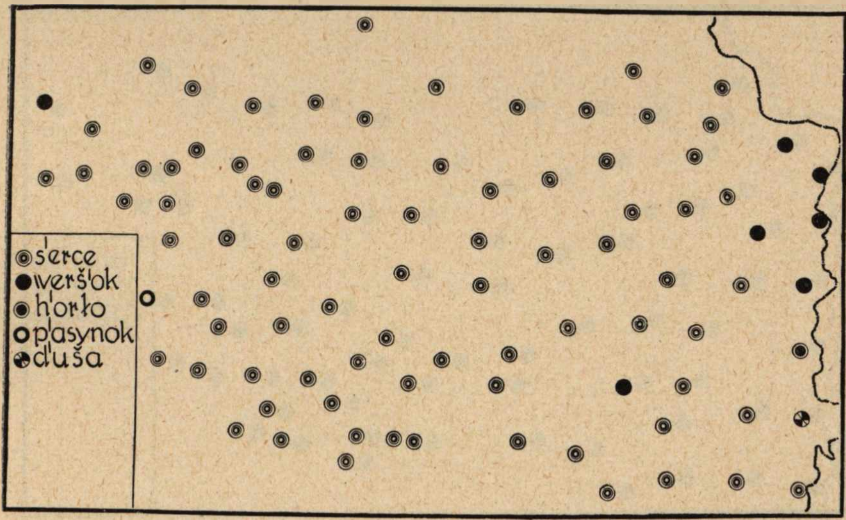
83. Kluczka u studni

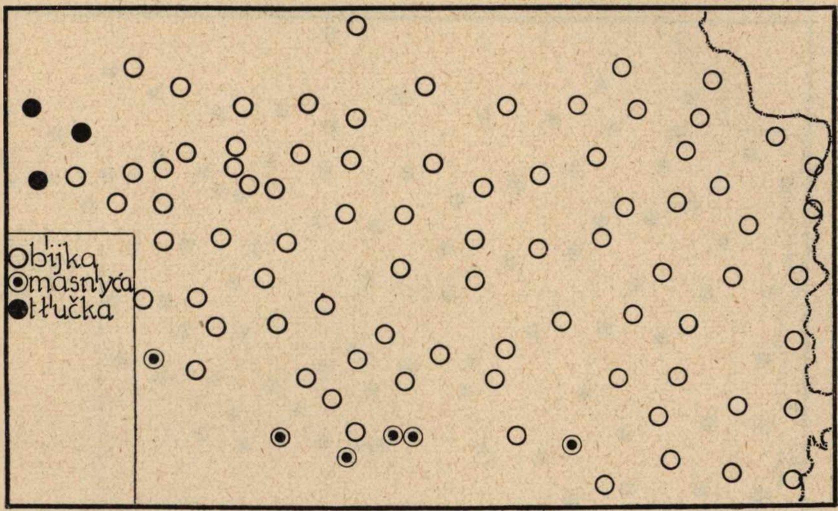
84. Matnia w niewodzie

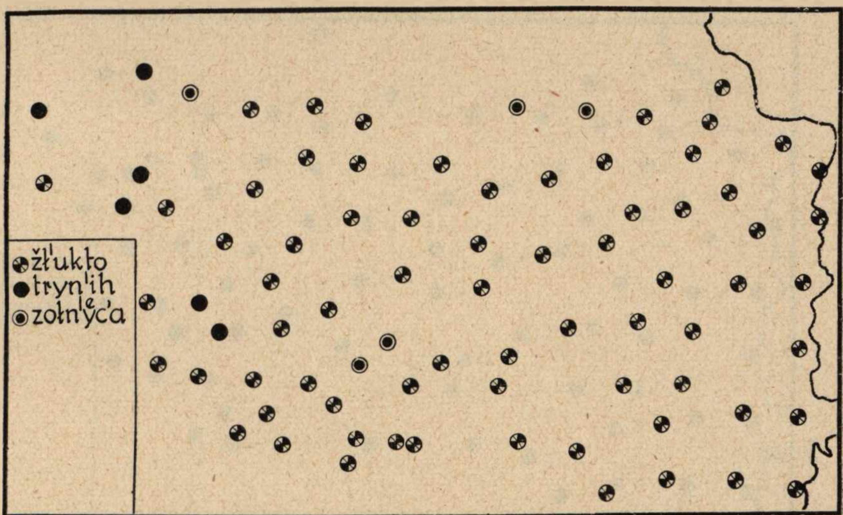
85. Serce w sieci

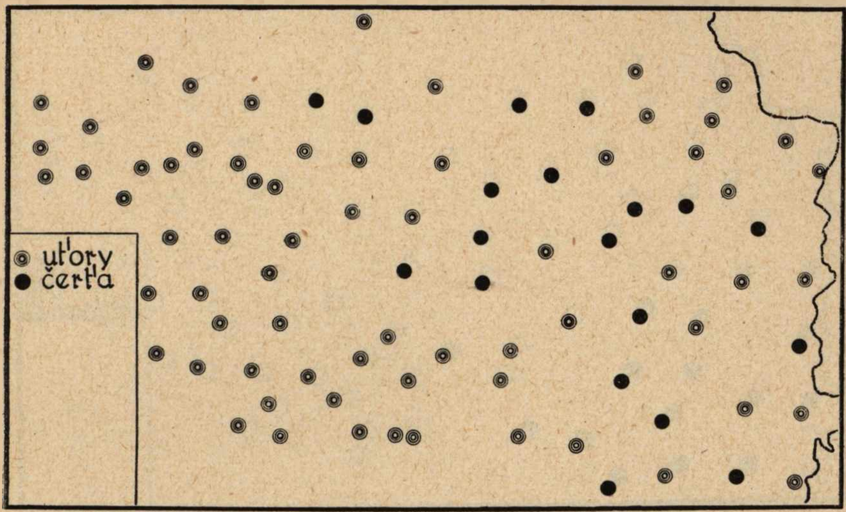
86. Tłuczka-kierznia

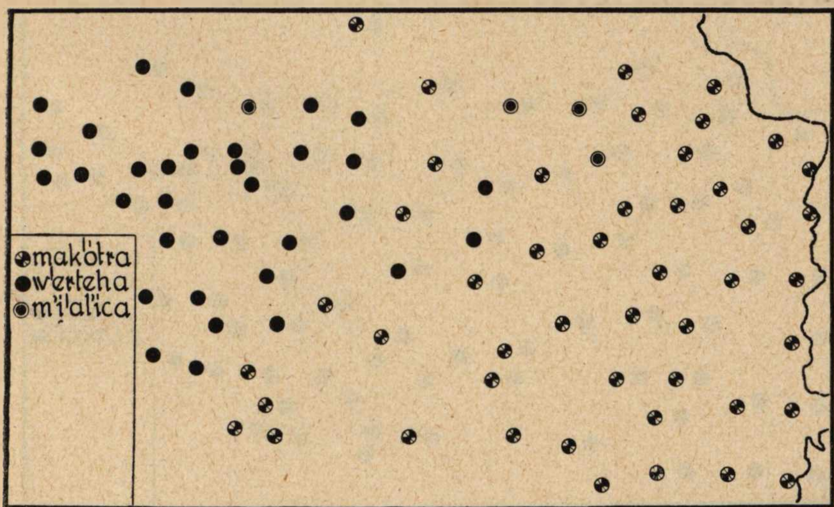
87. Potaczka

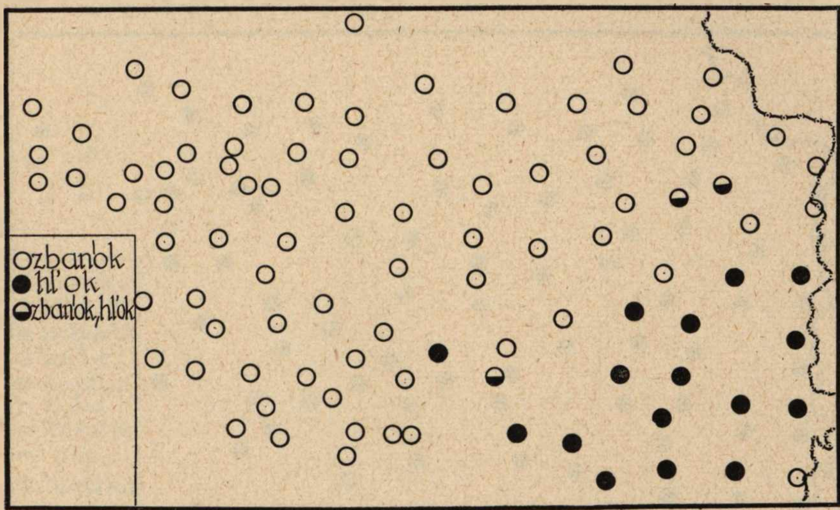
88. Wątor

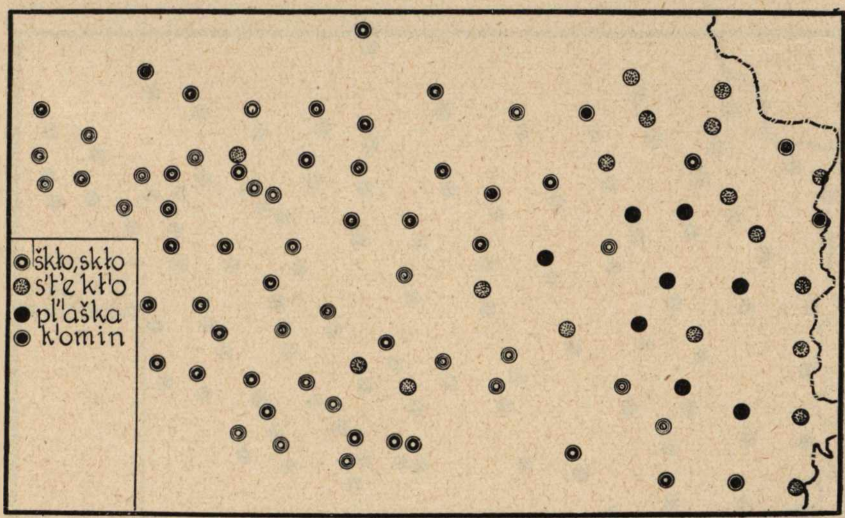
89. Donica

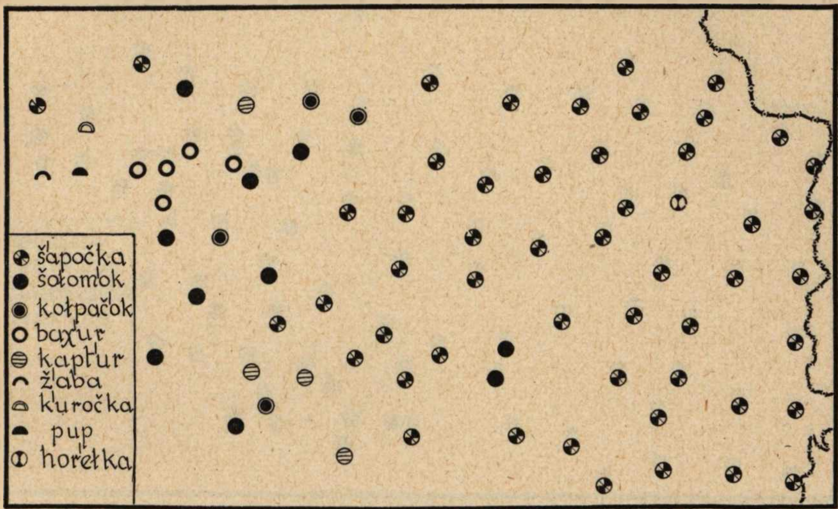
90. Dzbanek

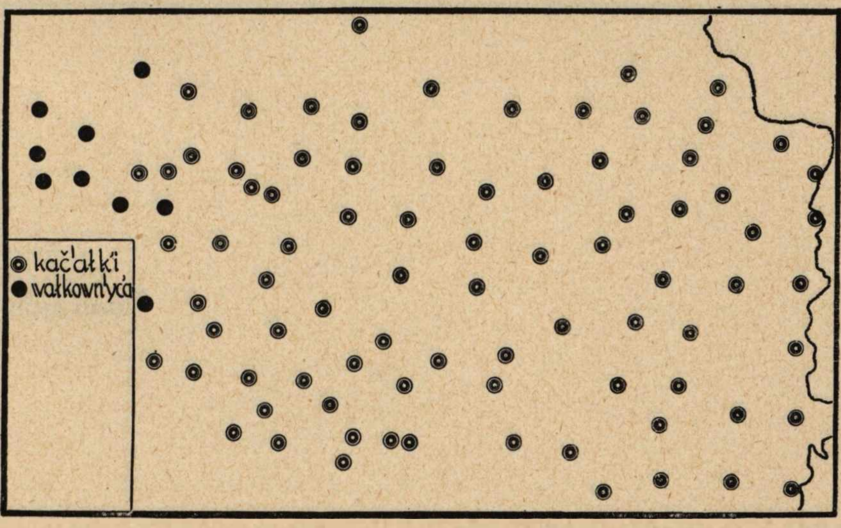
91. Szkło u lampy.

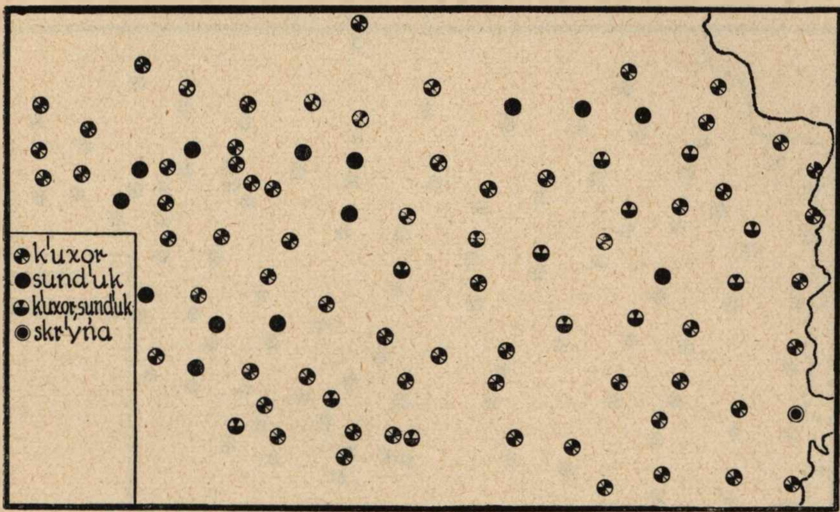
92. Kapturek u lampy

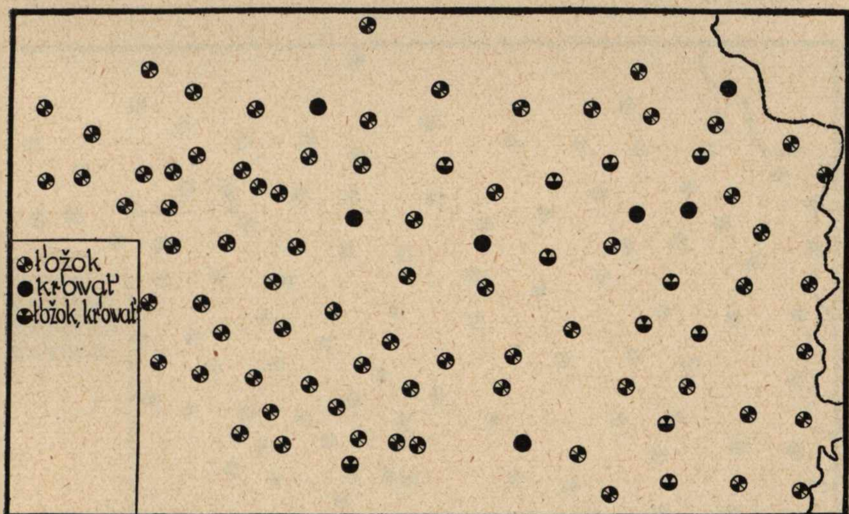
93. Maglownica

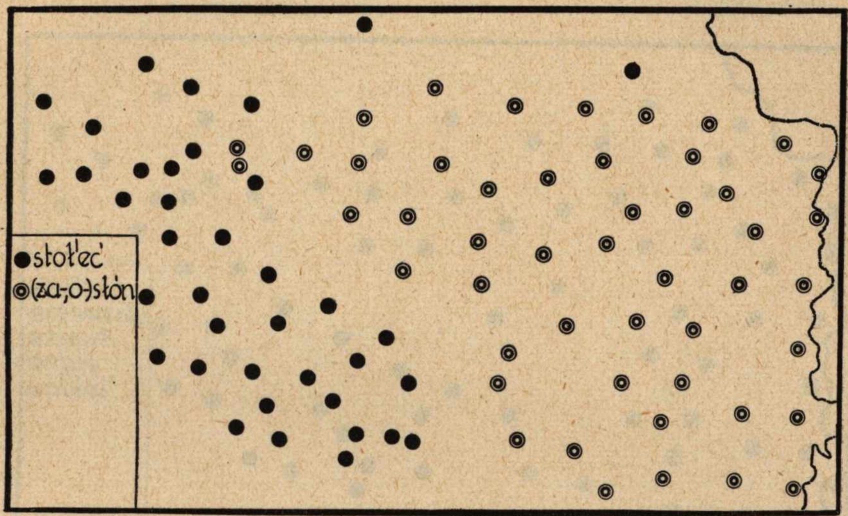
94. Kufer

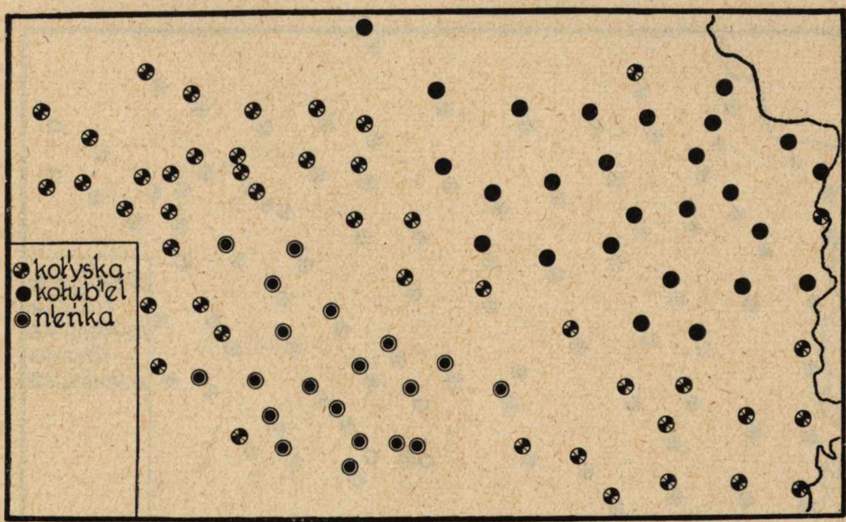
95. Łóżko

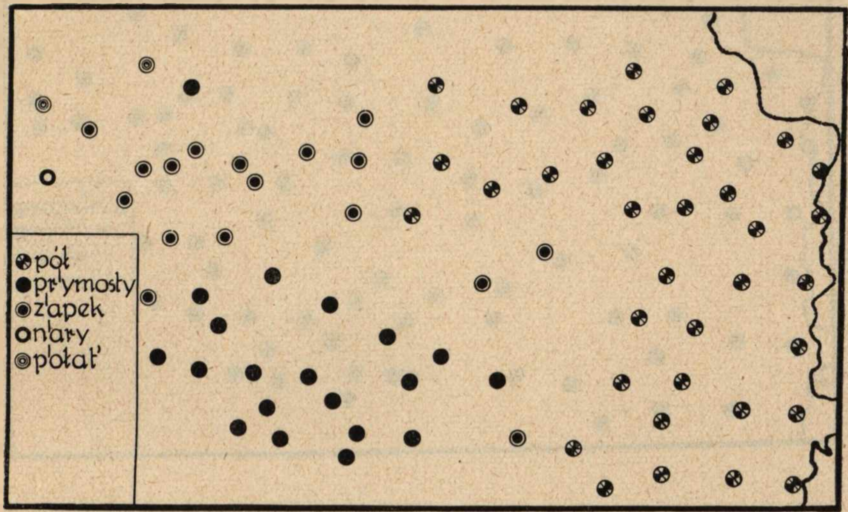
96. Stołek

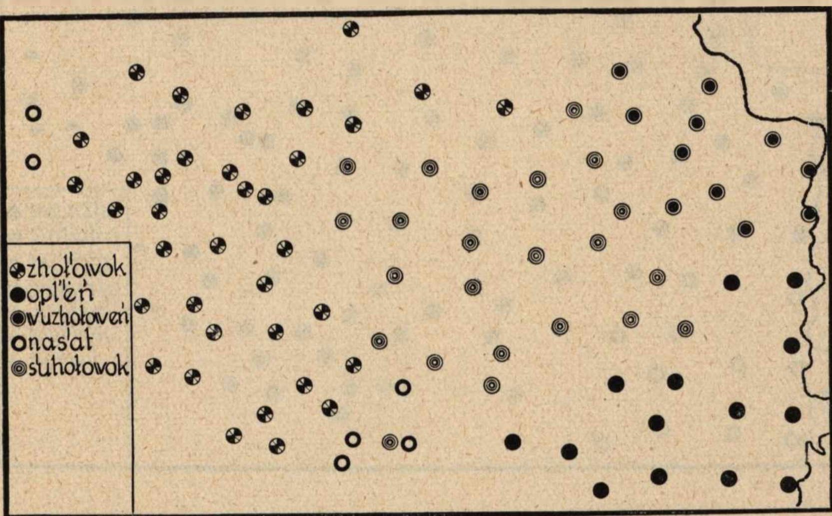
97. Kołyska

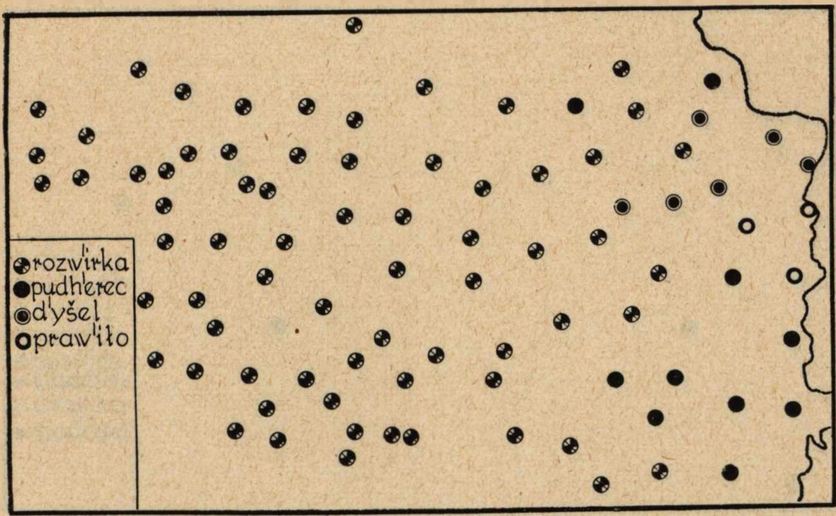
98. Pół

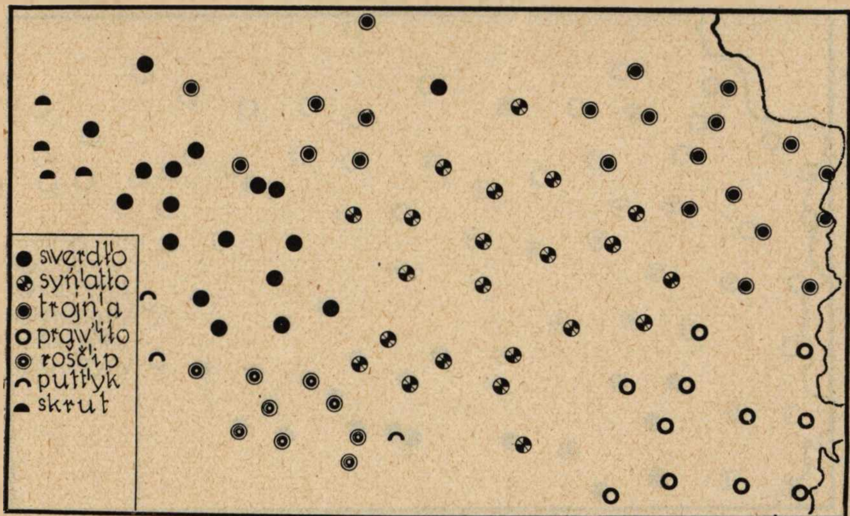
99. Kierownik u woza

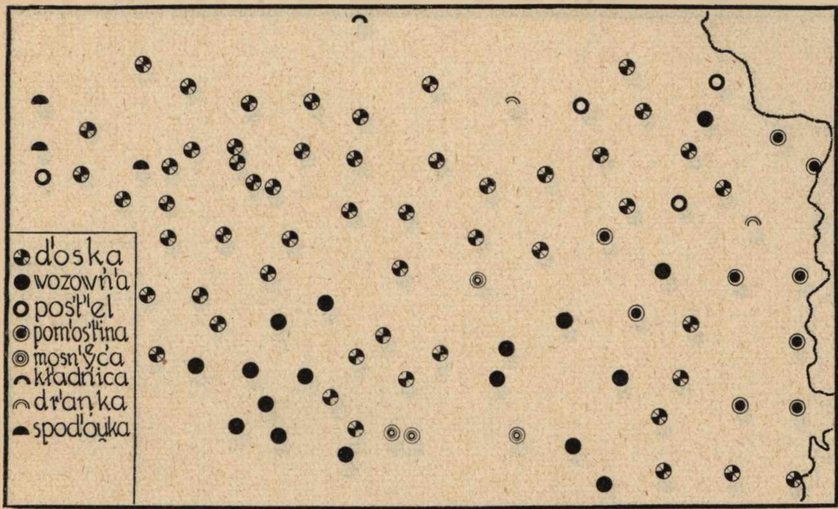
100. Rozwora

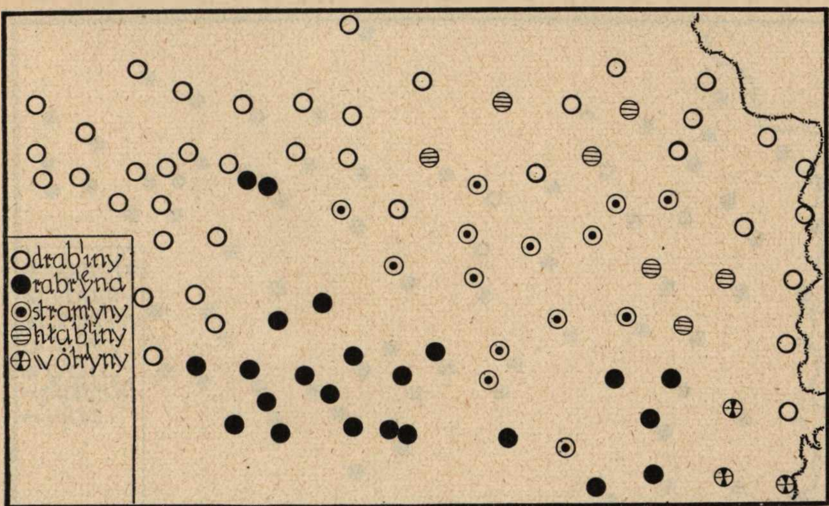
101 skręt u woza

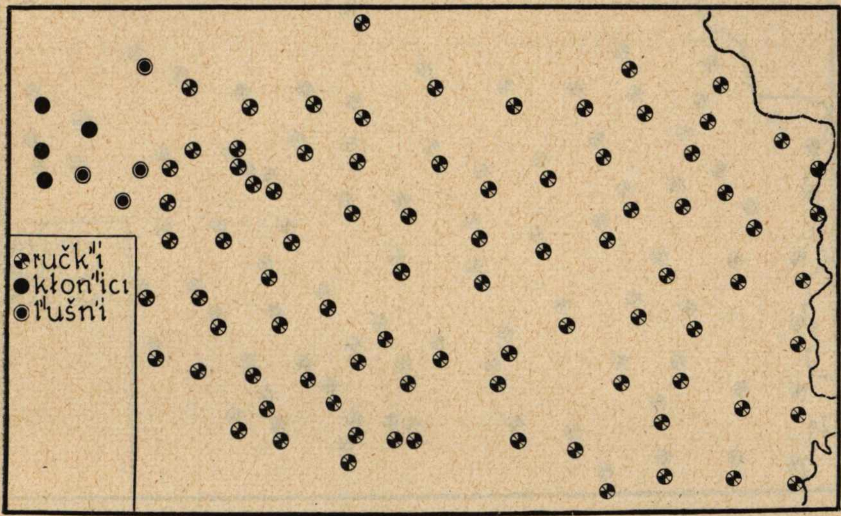
102. Dennica

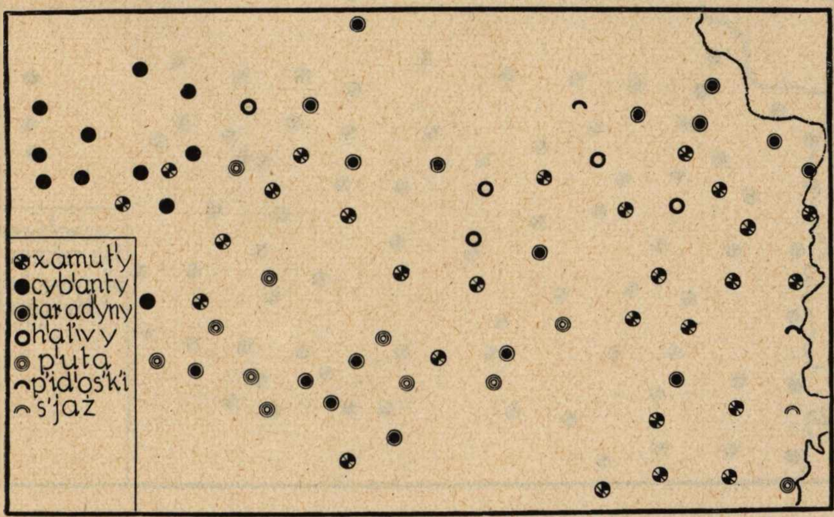
103. Drabiny

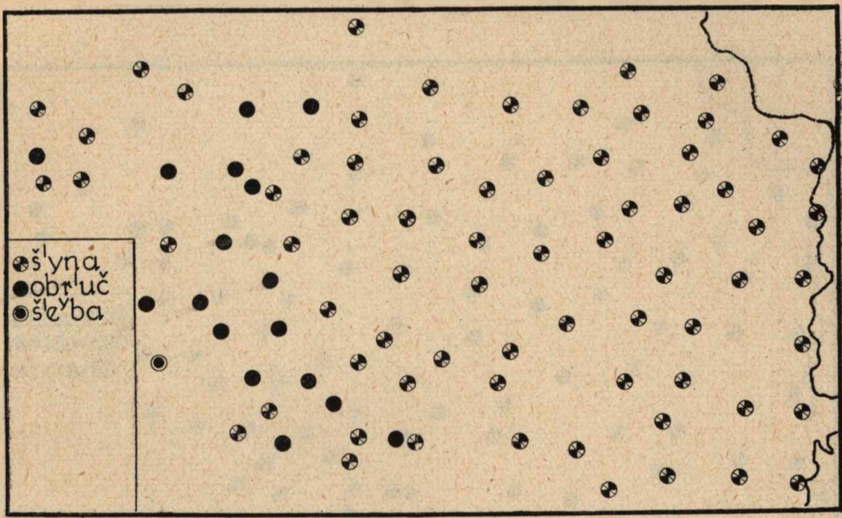
104. Kłonice

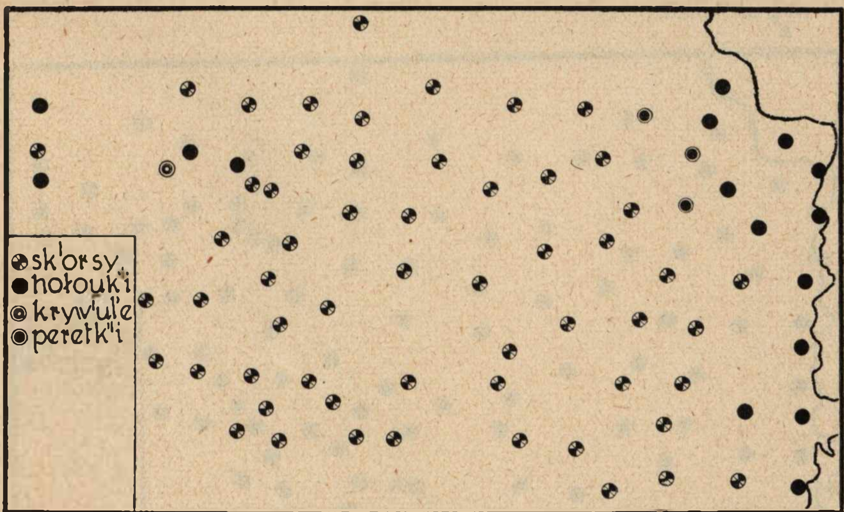
105. Tradynki

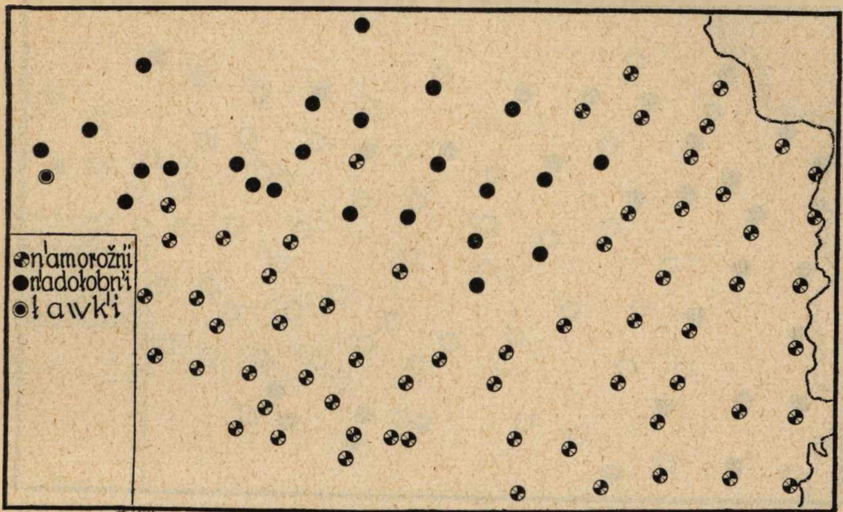
106. Obręcz na kole

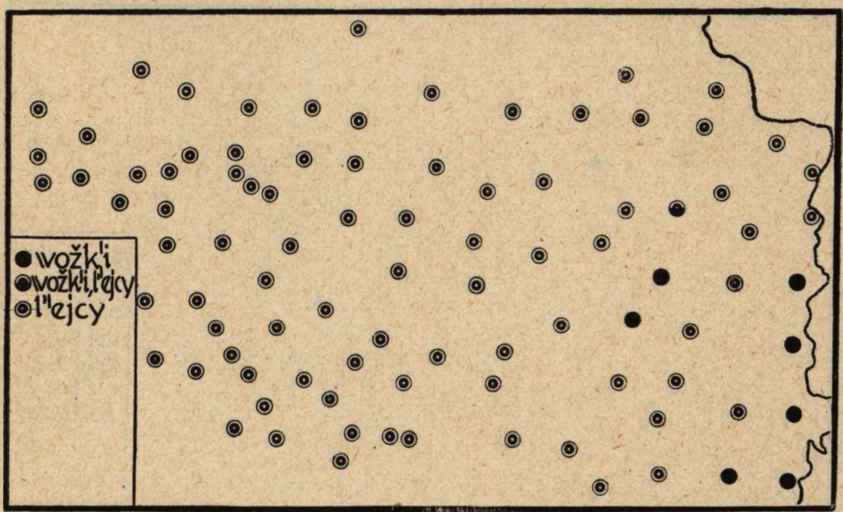
107. Namorożnie

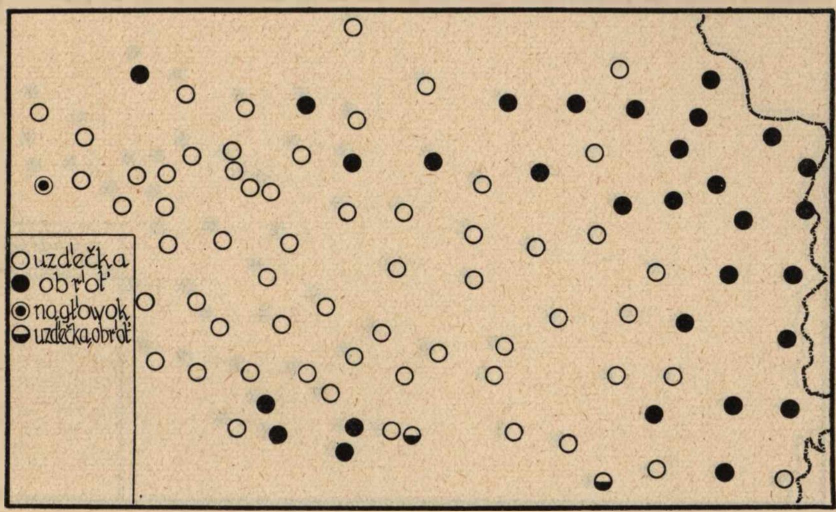
108. Namorożnie

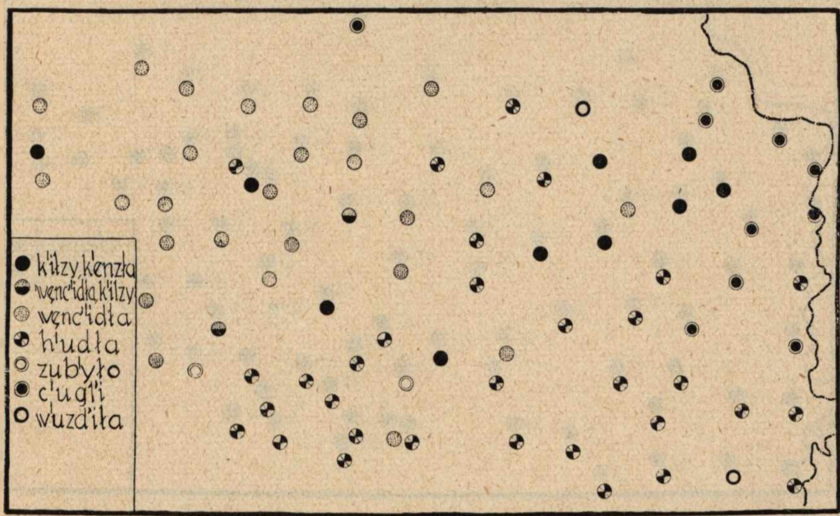
109. Lejce

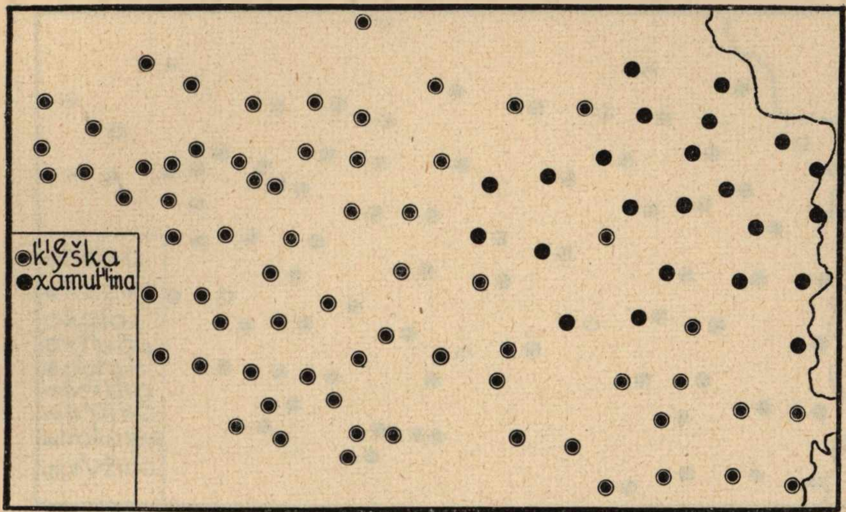
110. Uzdeczka

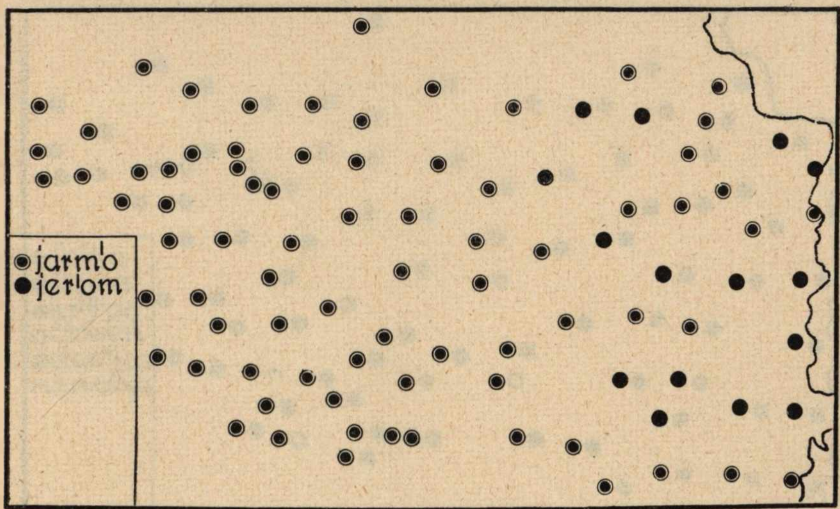
111. Kiełzno-wędzidło

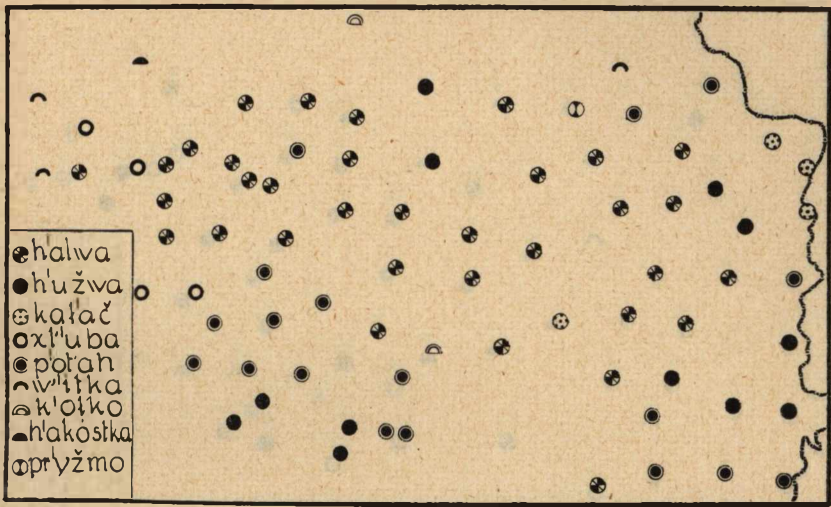
112. Kiszka w chomącie

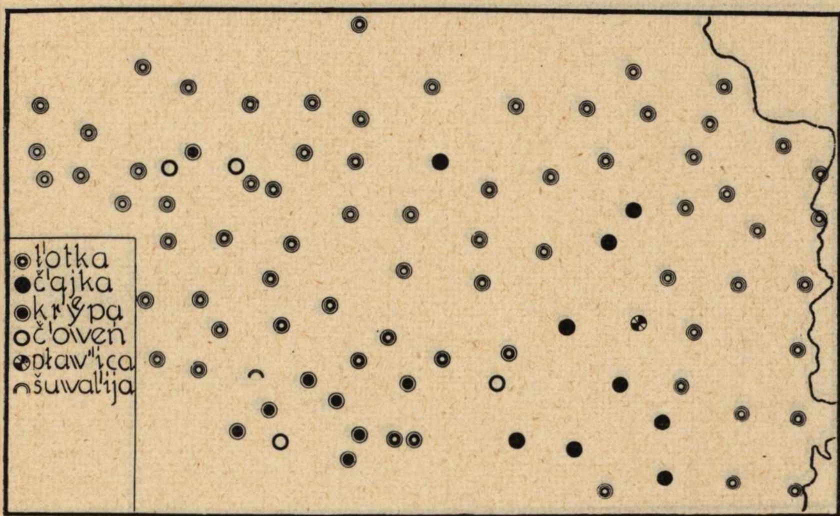
113. Jarzmo

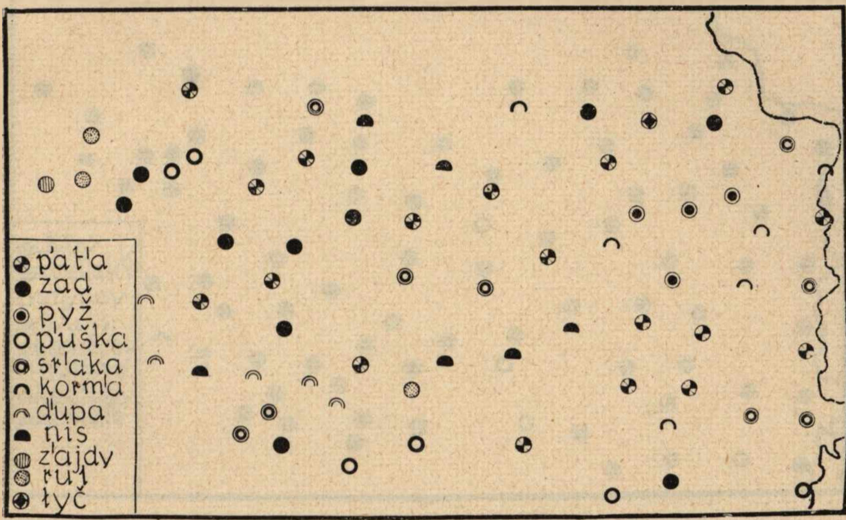
114. Przywoja

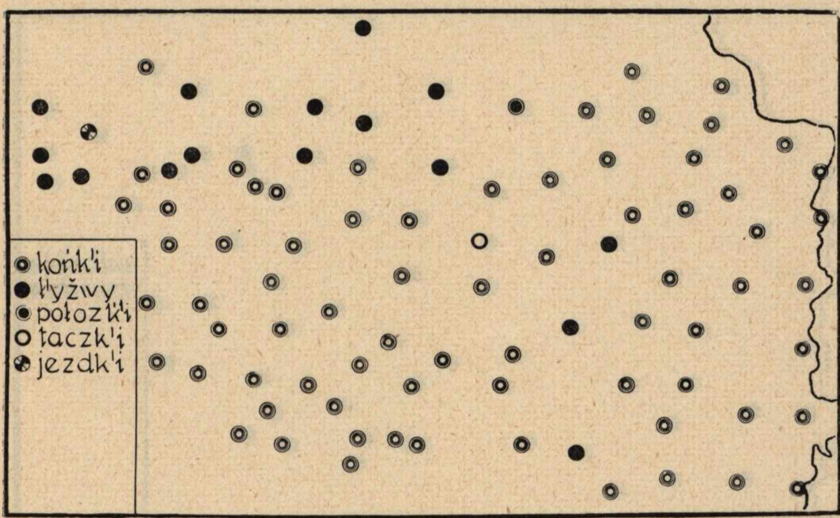
115. Łódka

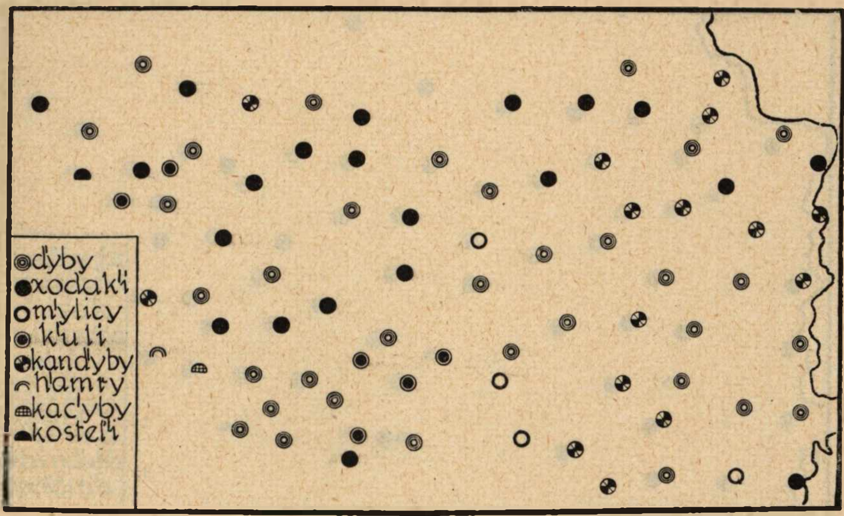
116. Tylna część łódki

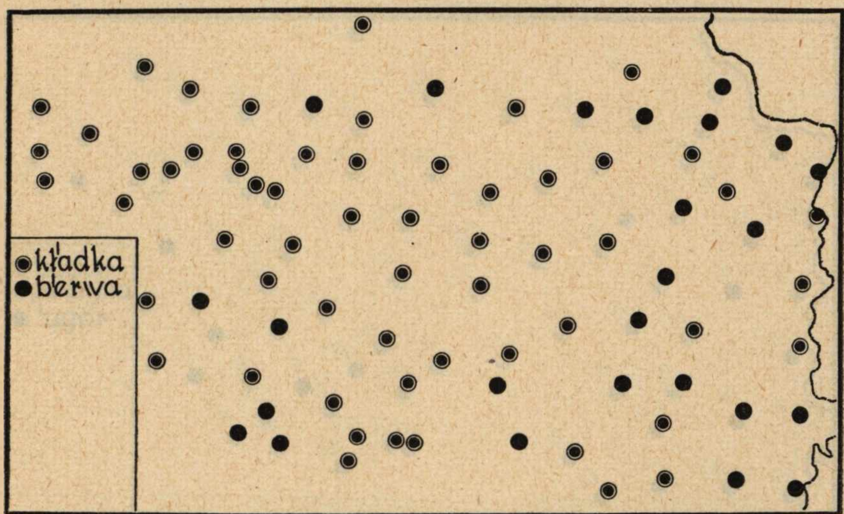
117. Łyżwy

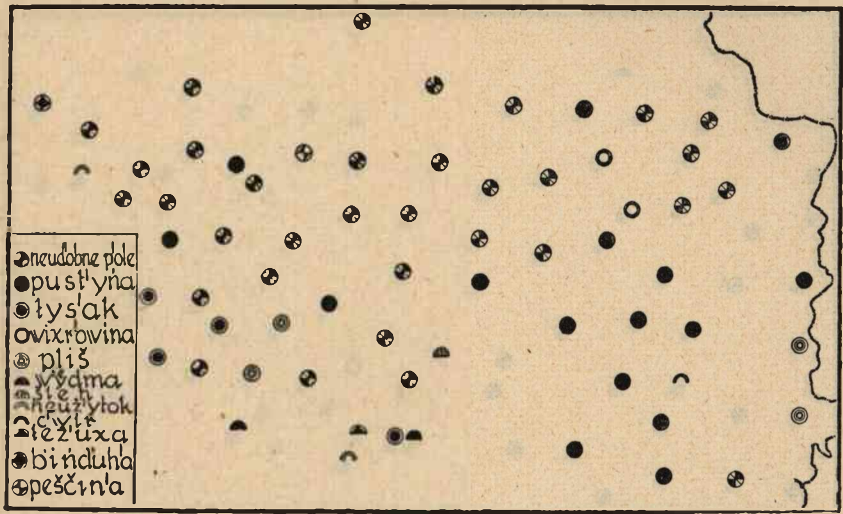
118. Szczudła

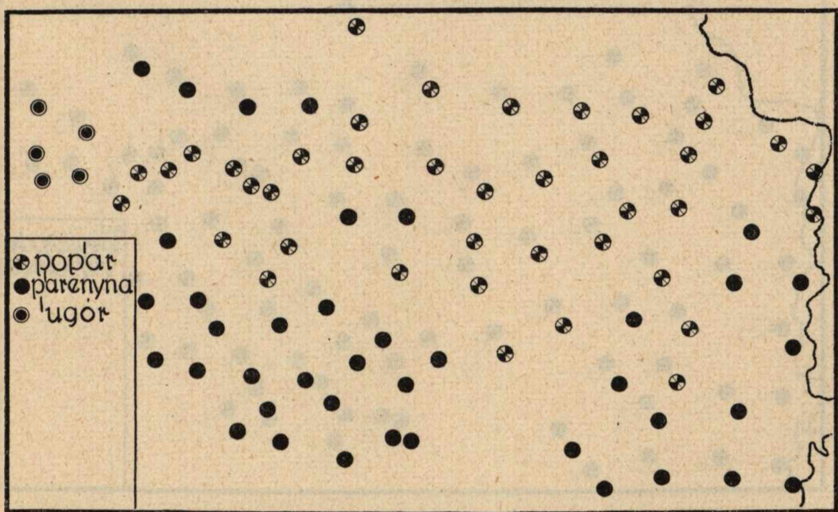
119. Kładka

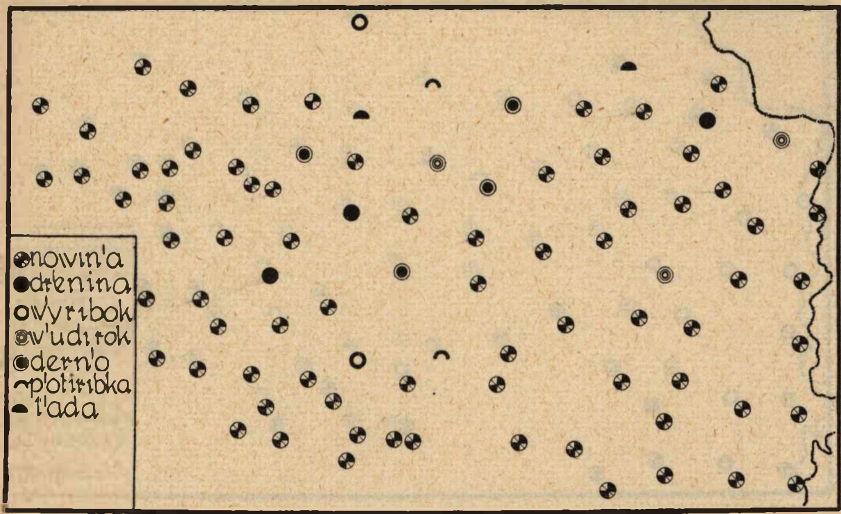
120. Nieużytek

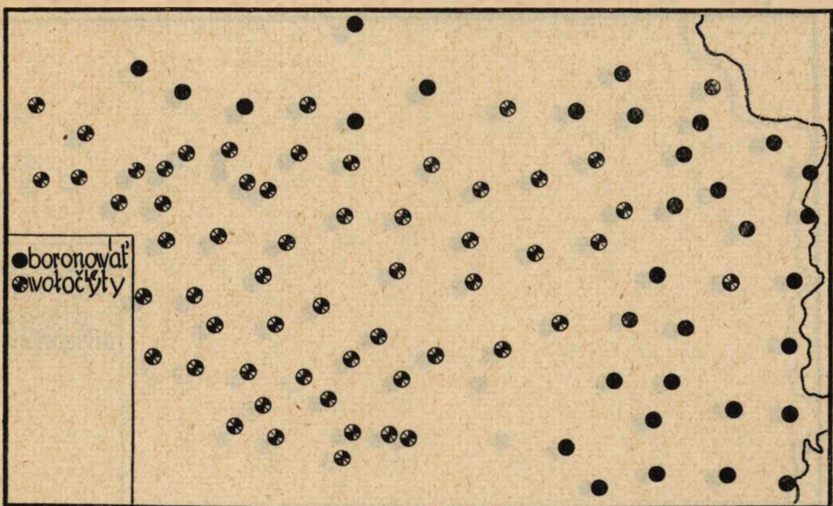
121. Ugór

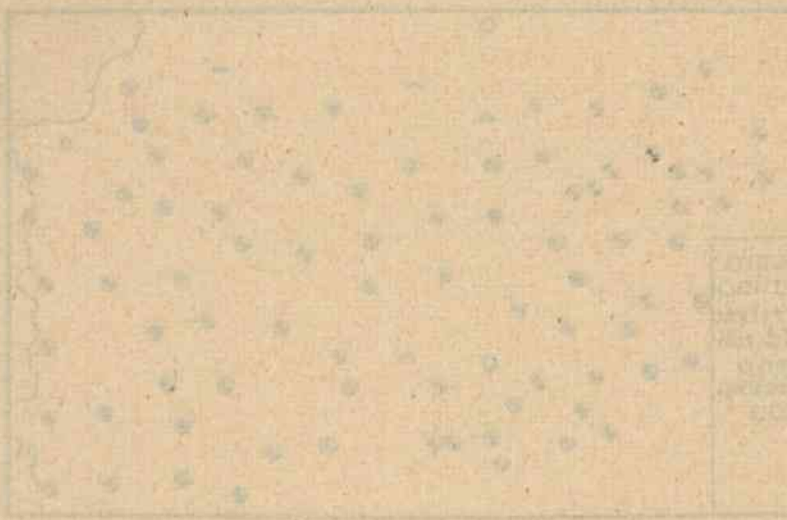

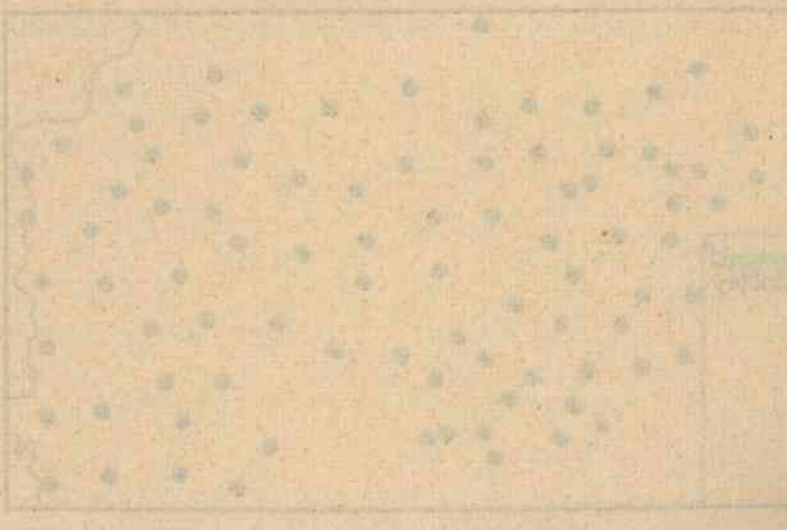
122. Nowina

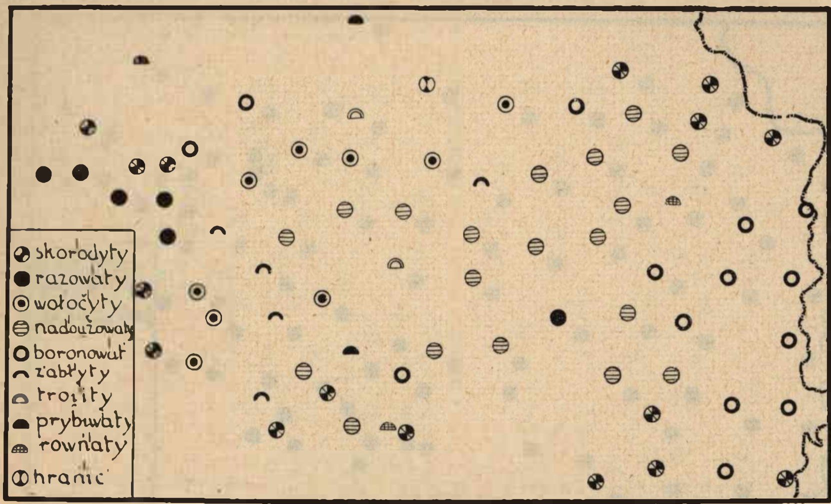
123. Włóczyć

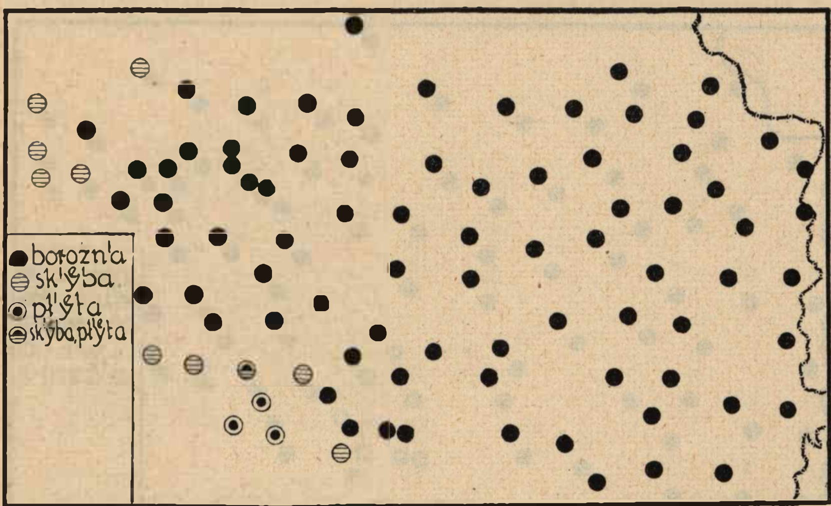

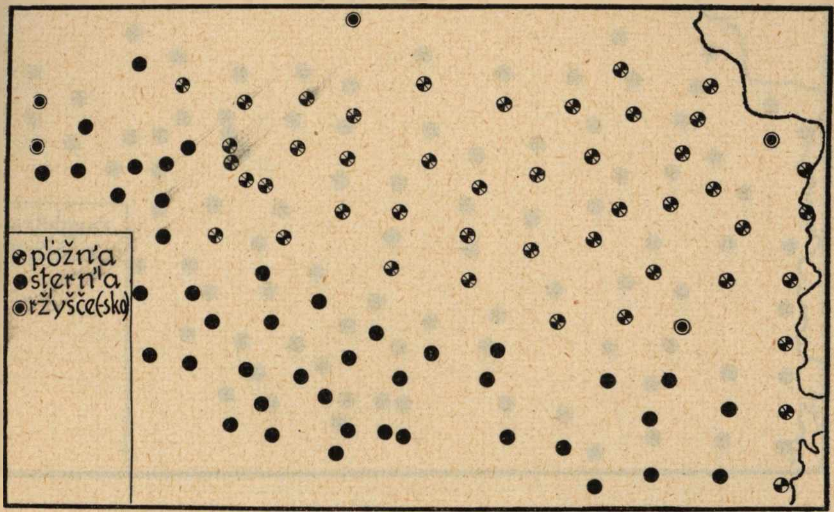
124. Bronować

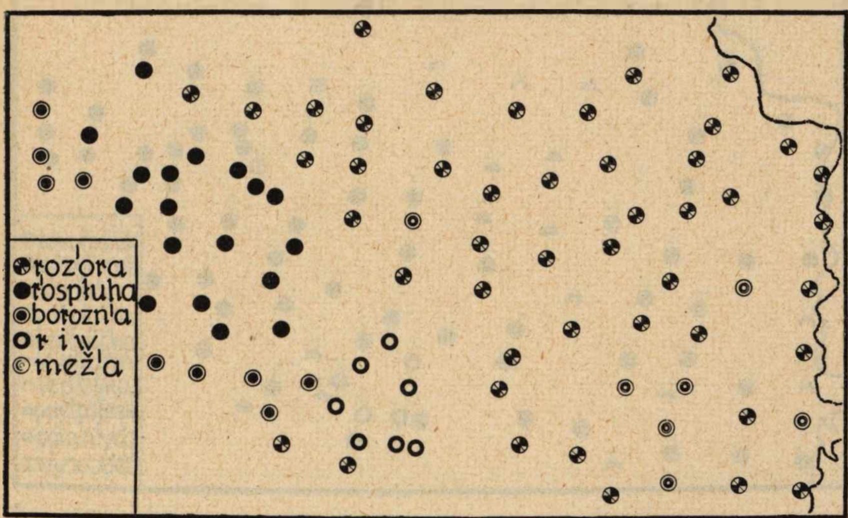
125. Skiba

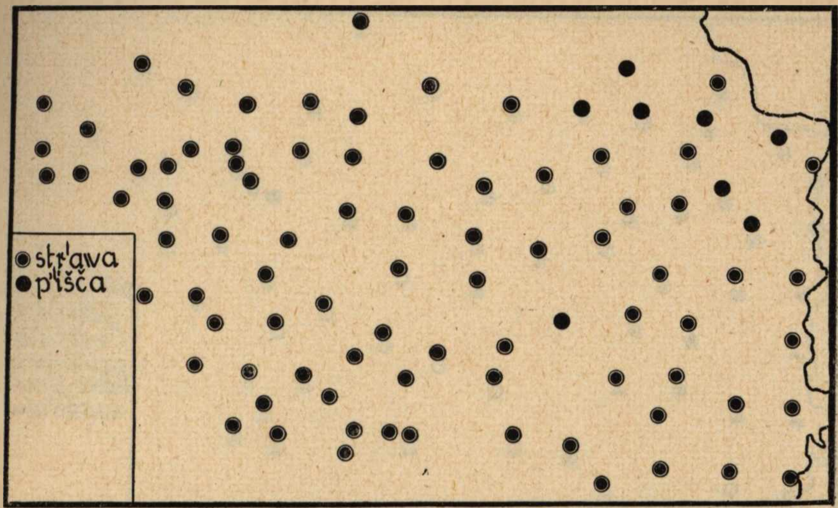
126. Bruzda

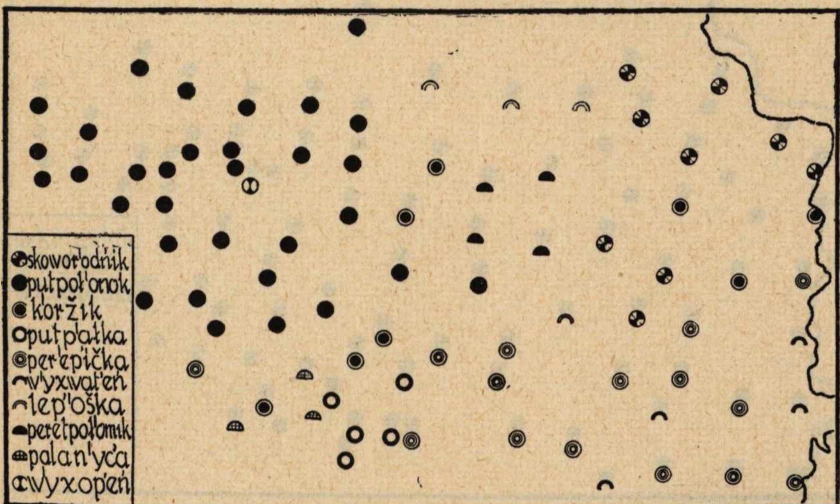
127. Rżysko

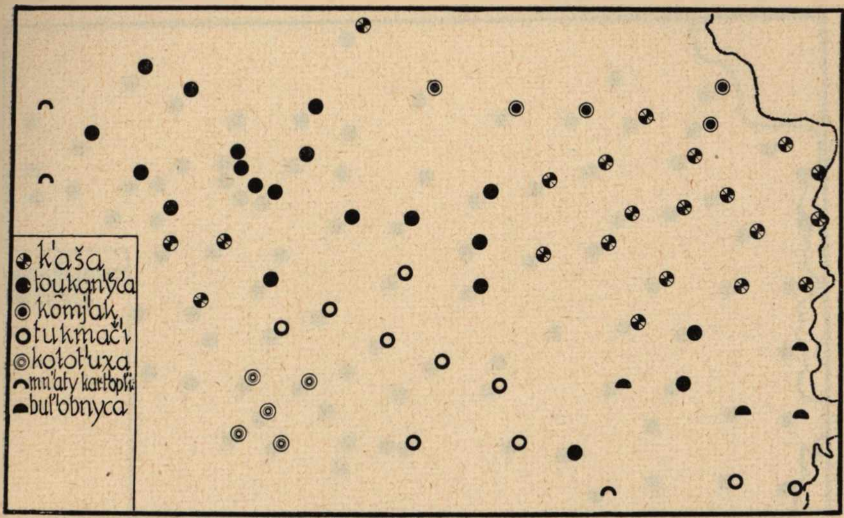
128. Strawa

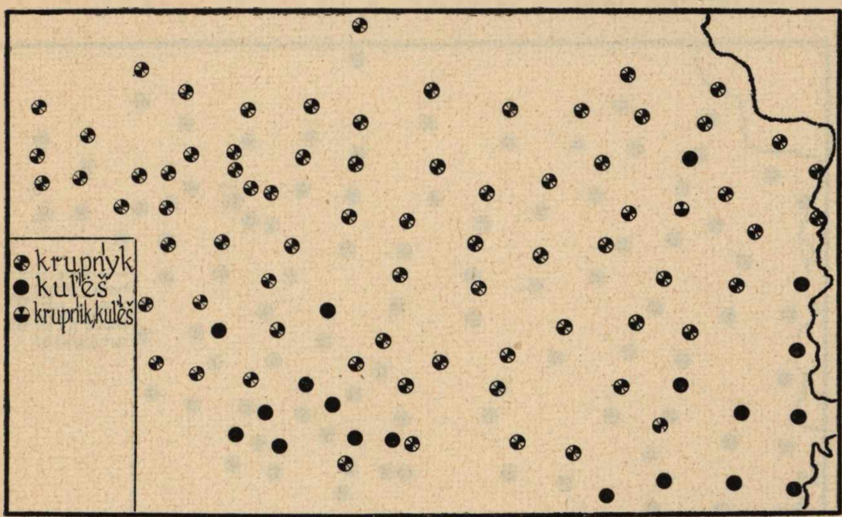
129. Podpłomyk

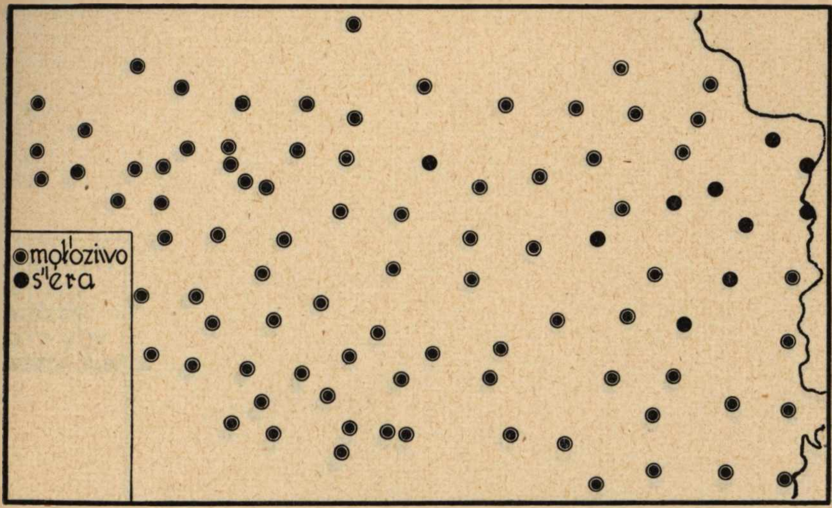
130. Kasza z kartofli

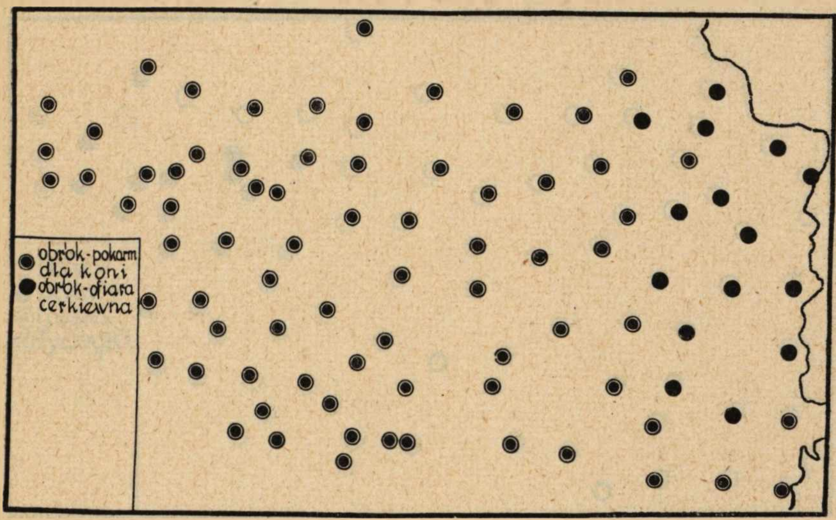
131. Krupnik

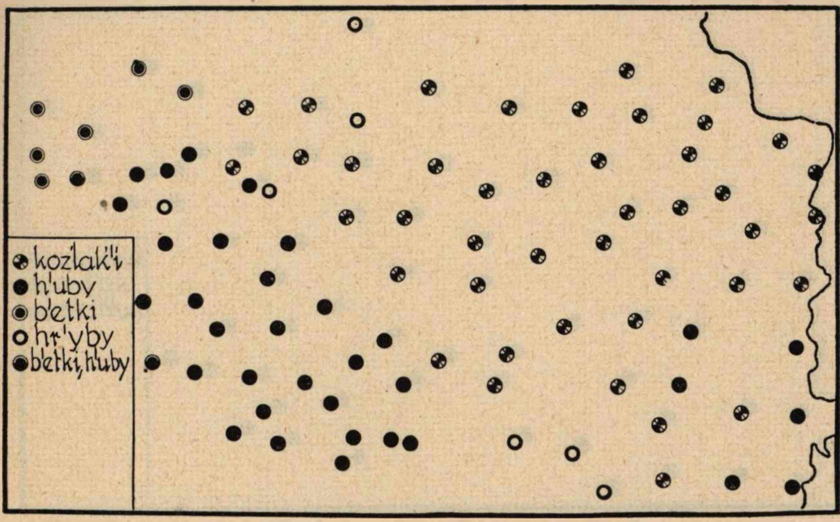
132. Siara

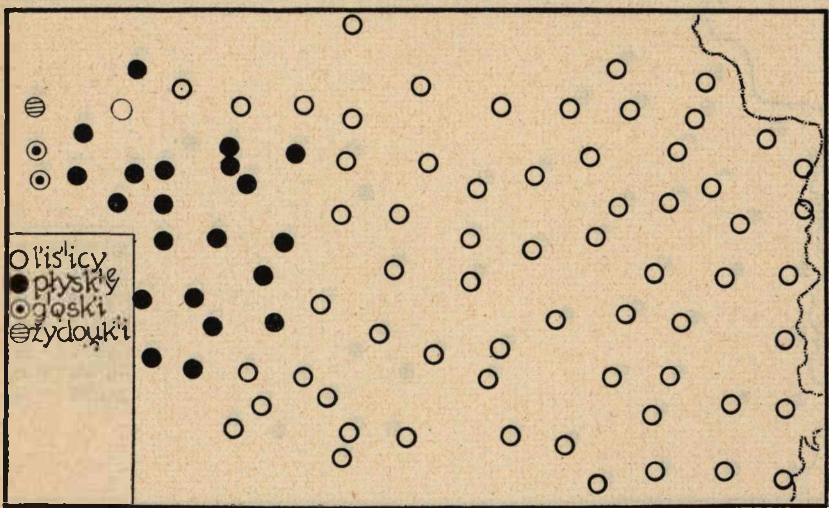
133. Obrok

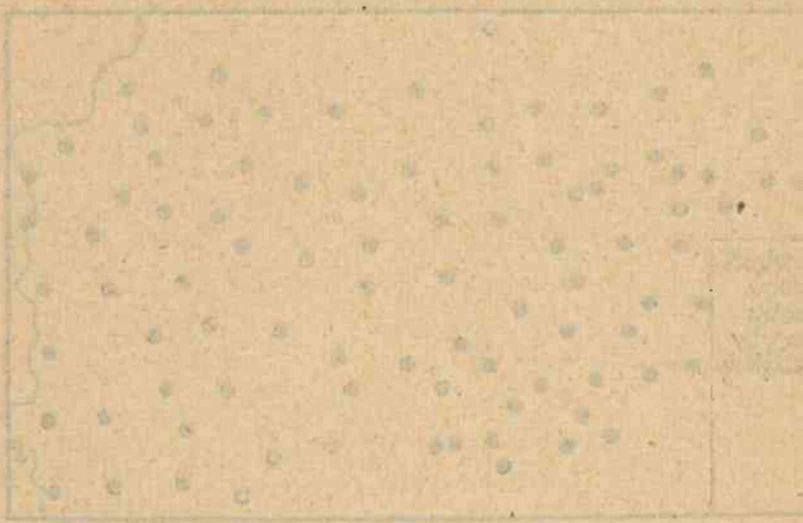

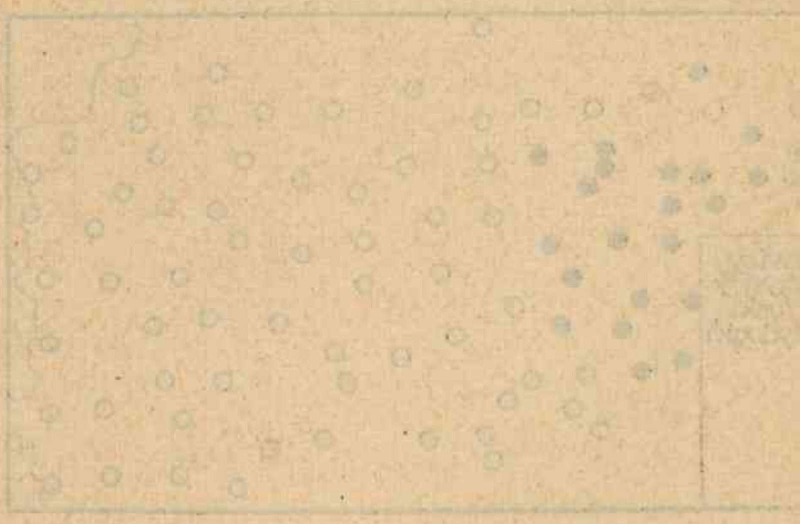
134. Grzyby

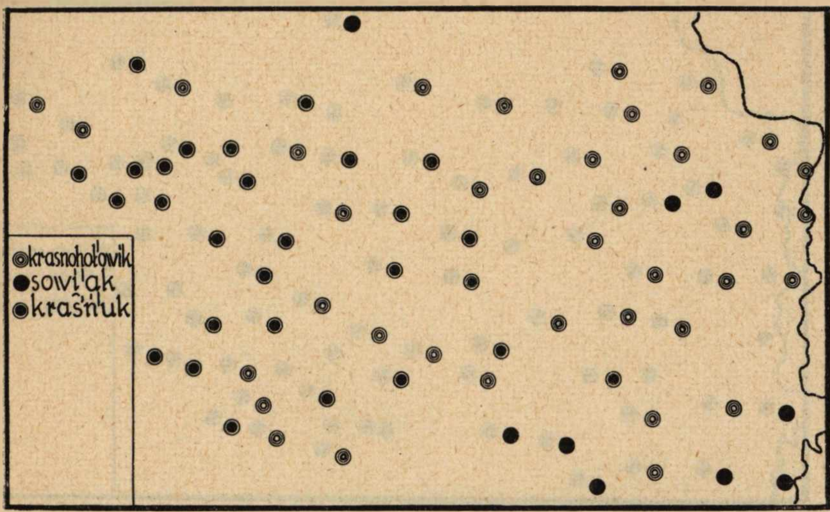
135. Gąski

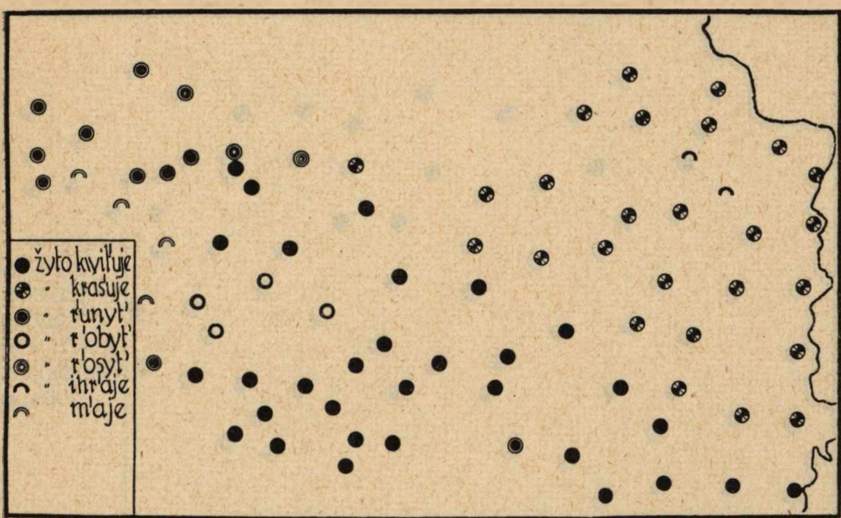

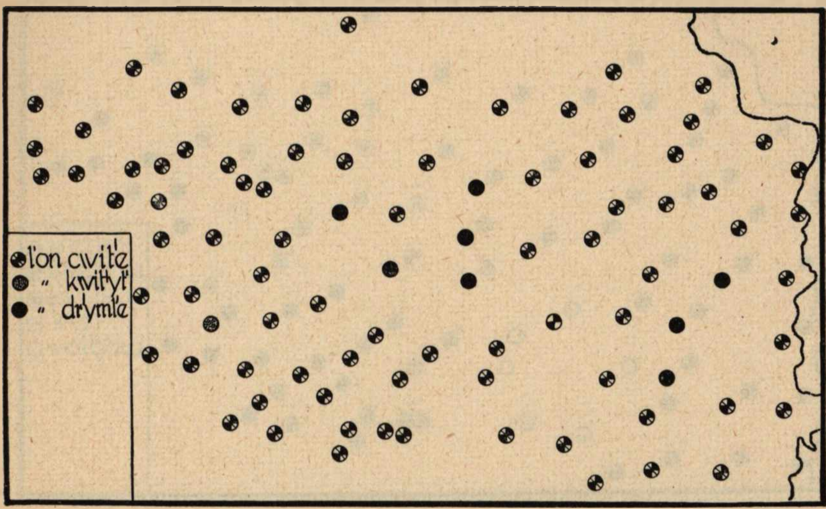
136. Czerwonka

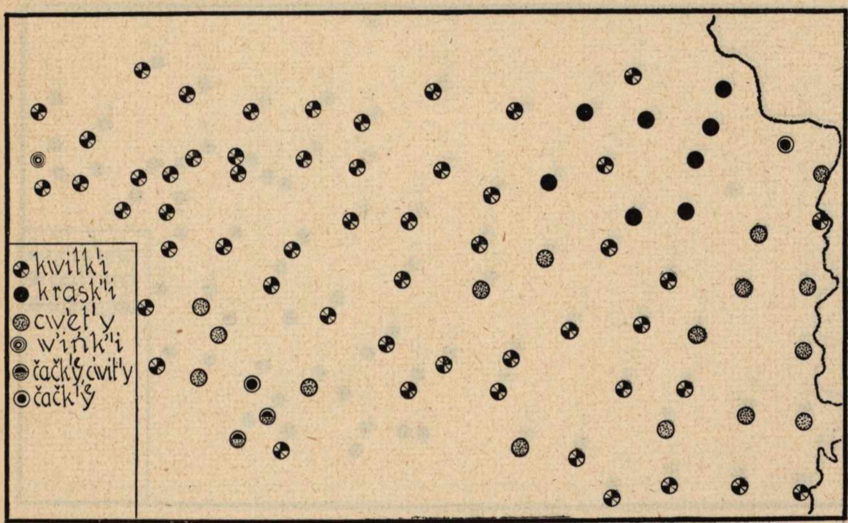
137. Żyto kwitnie

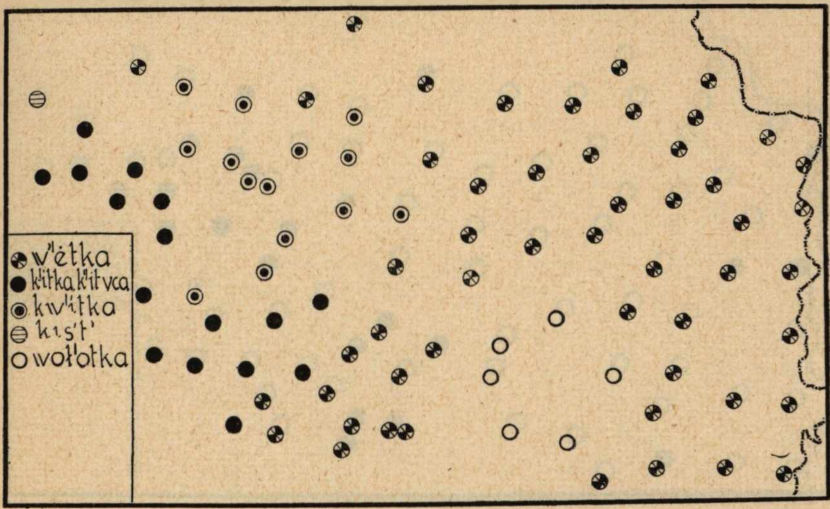
138. Len kwitnie

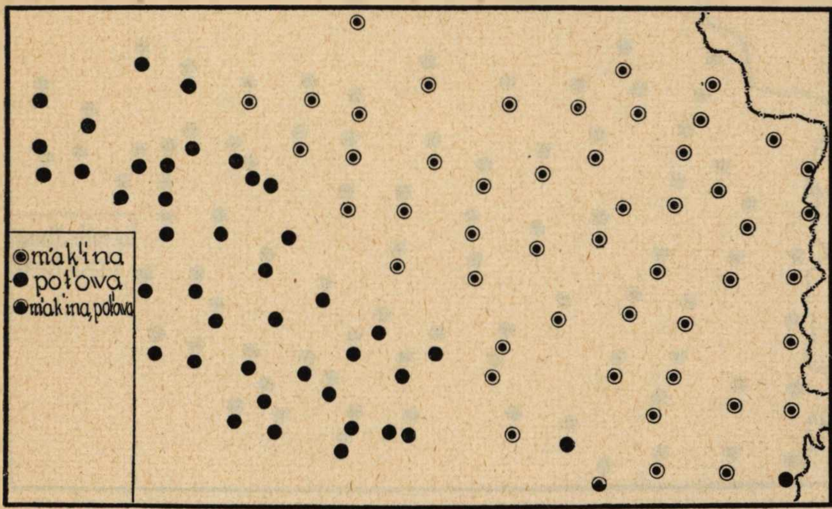
139. Kwiaty

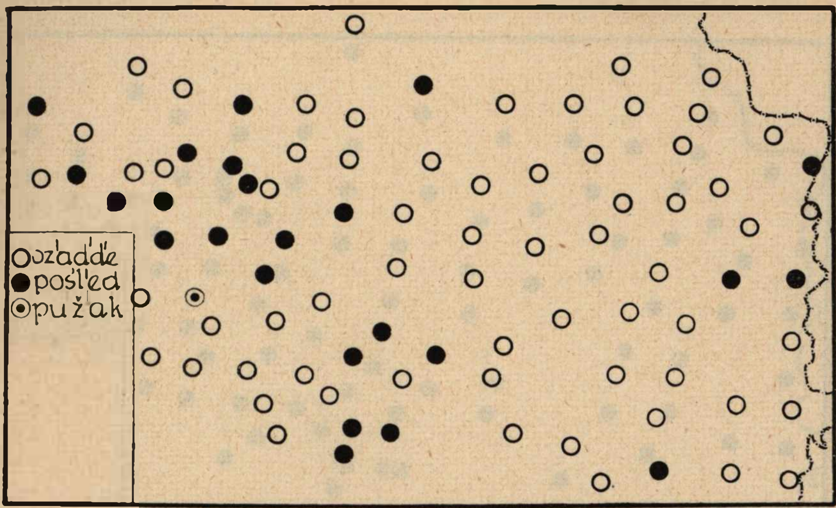
140. Kiść 'kłos owsa i prosa'

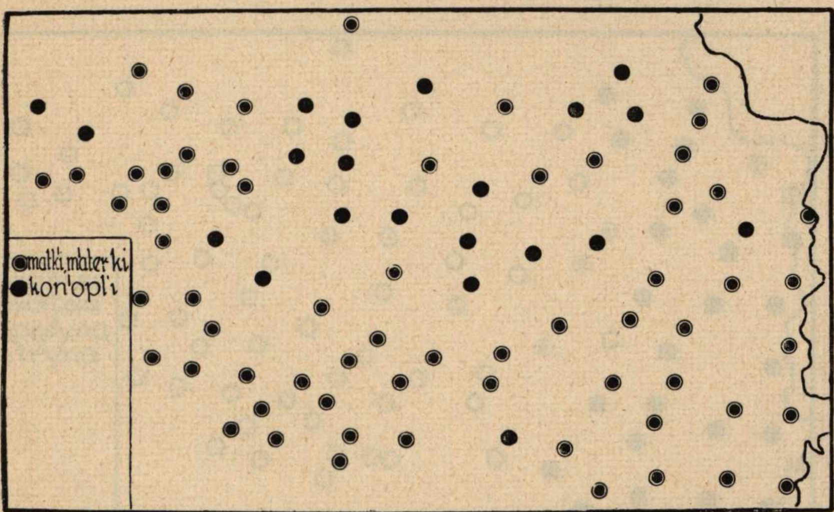
141. Plewy

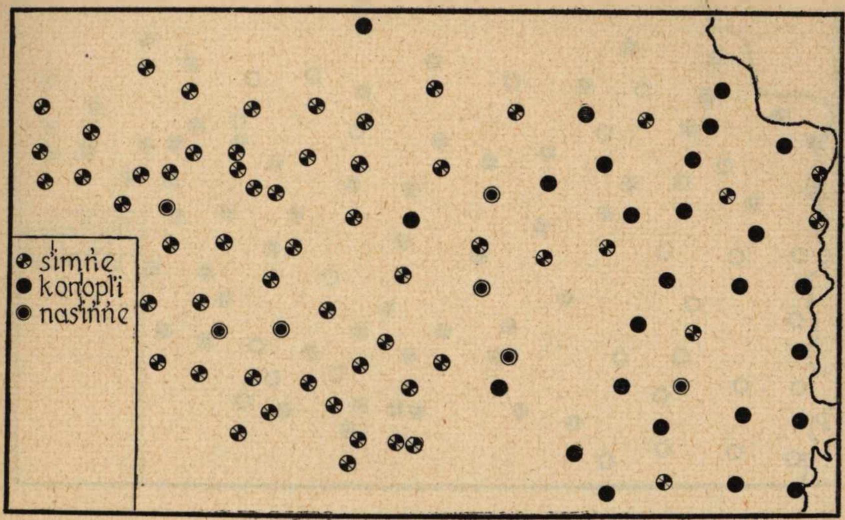
142. Poślad

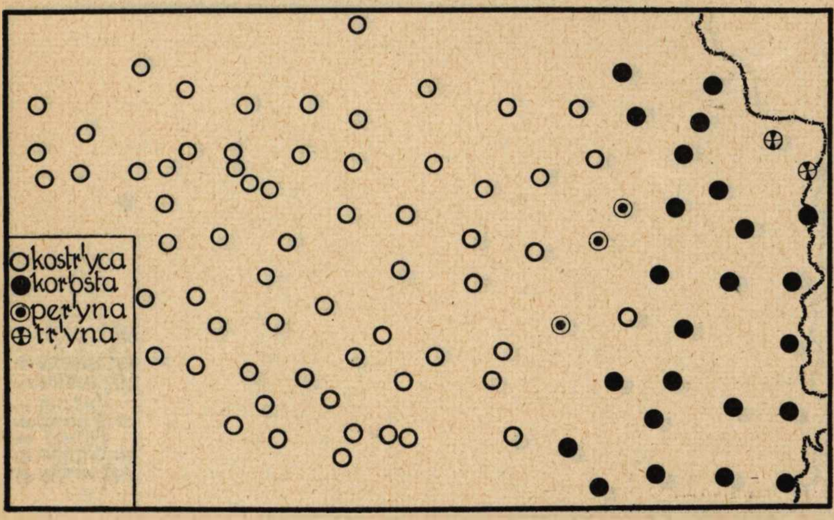
143. Konopie żeńskie

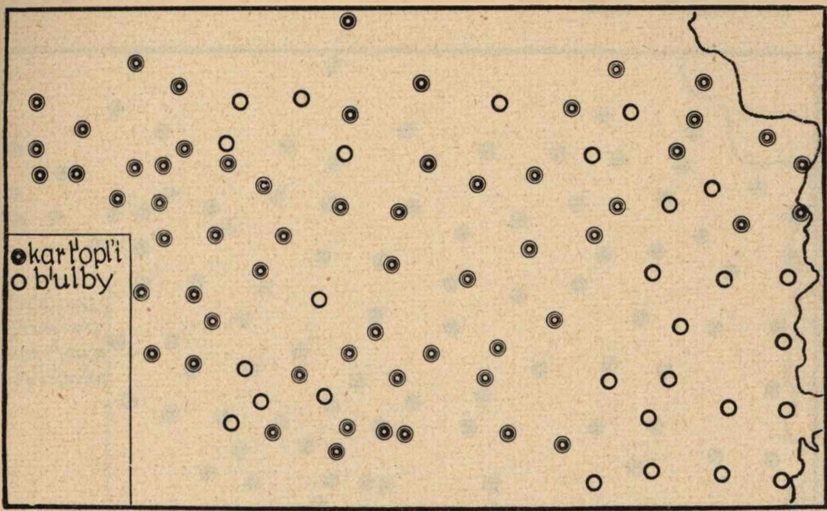
144. Siemię

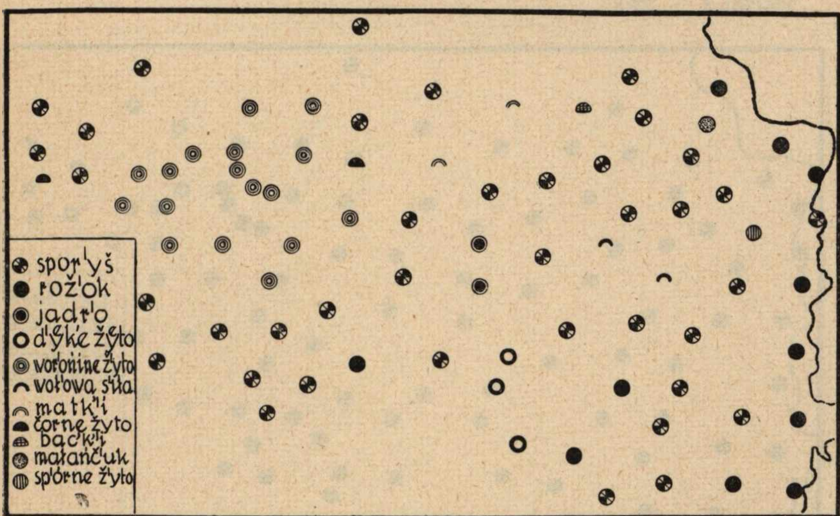
145. Paździerze

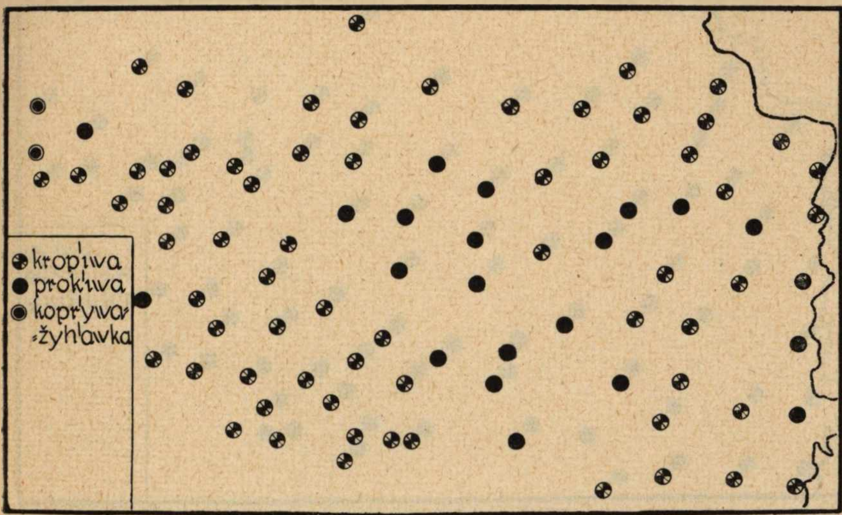
146. Kartofle

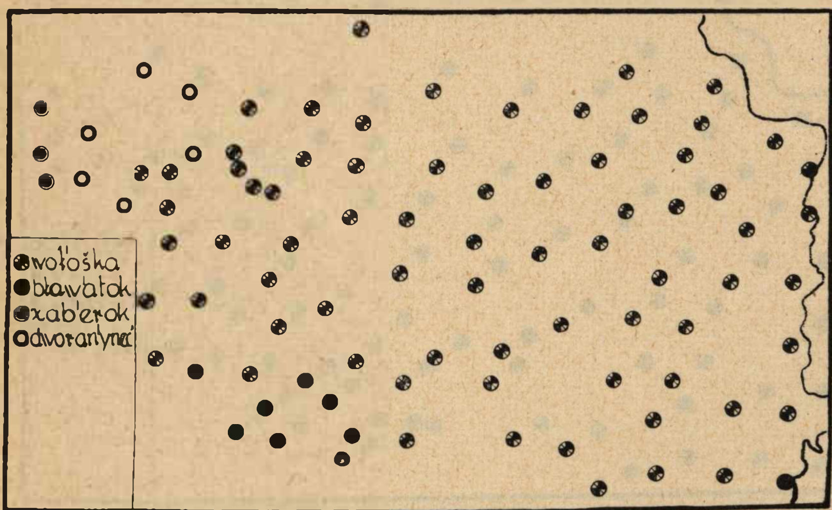
147. Sporysz

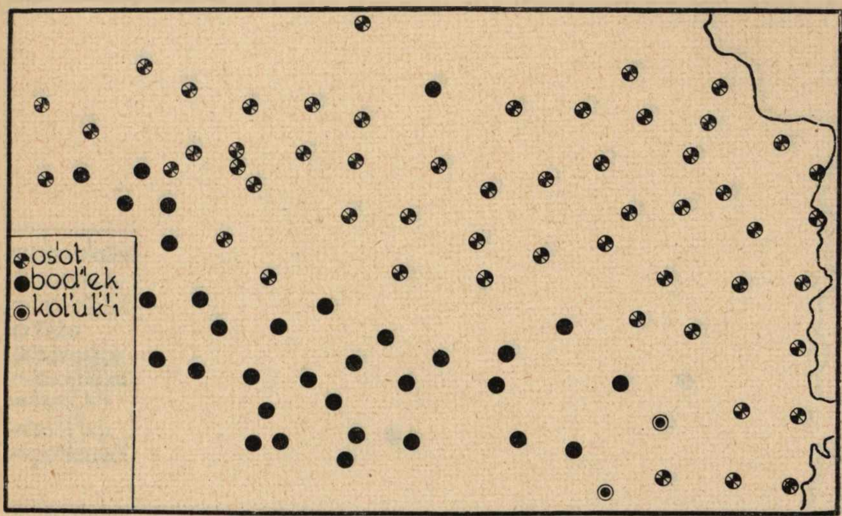
148. Pokrzywa

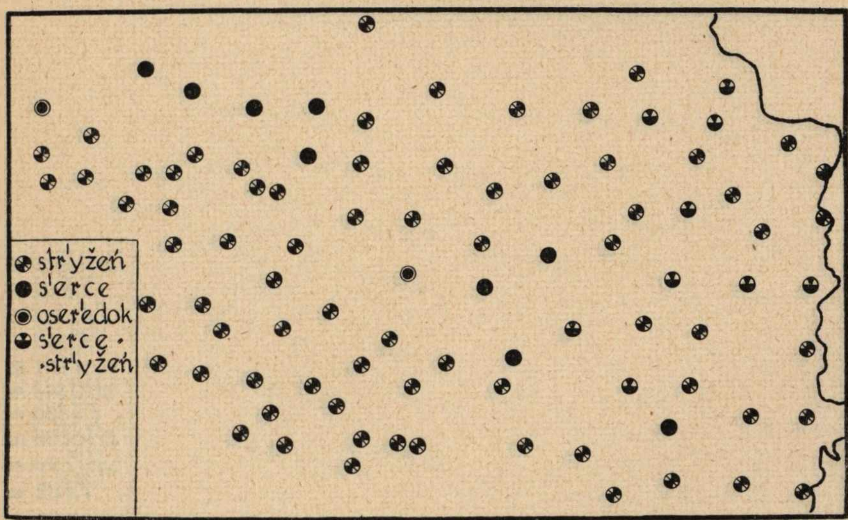
149. Chaber

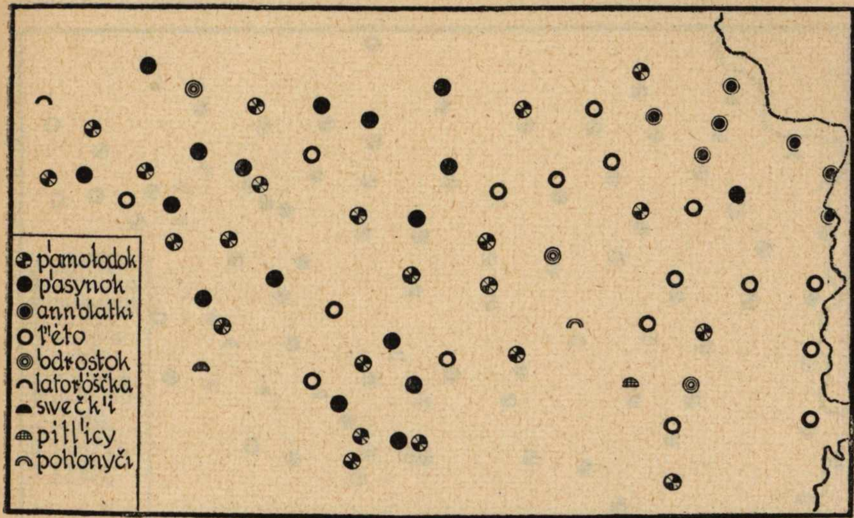
150. Oset

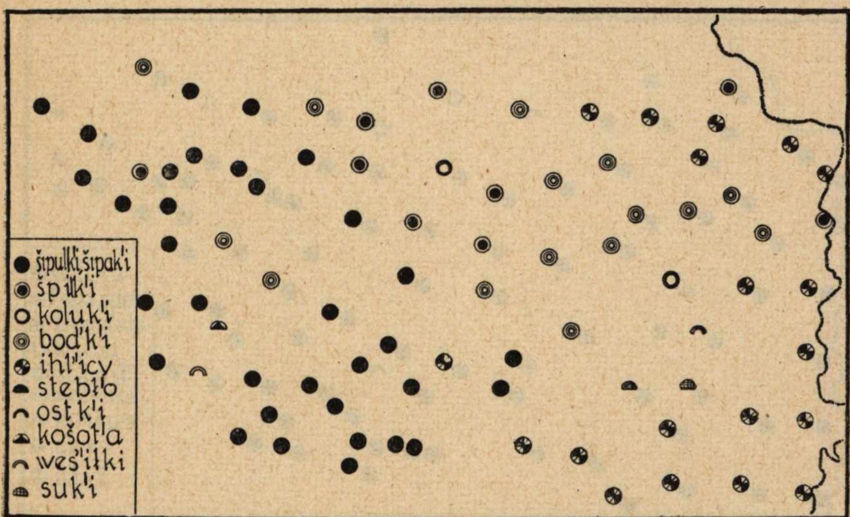
151. Rdzeń

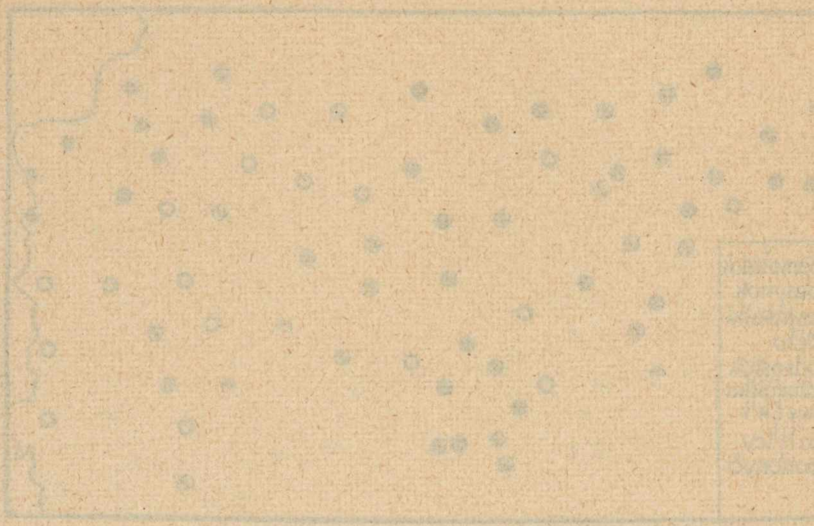

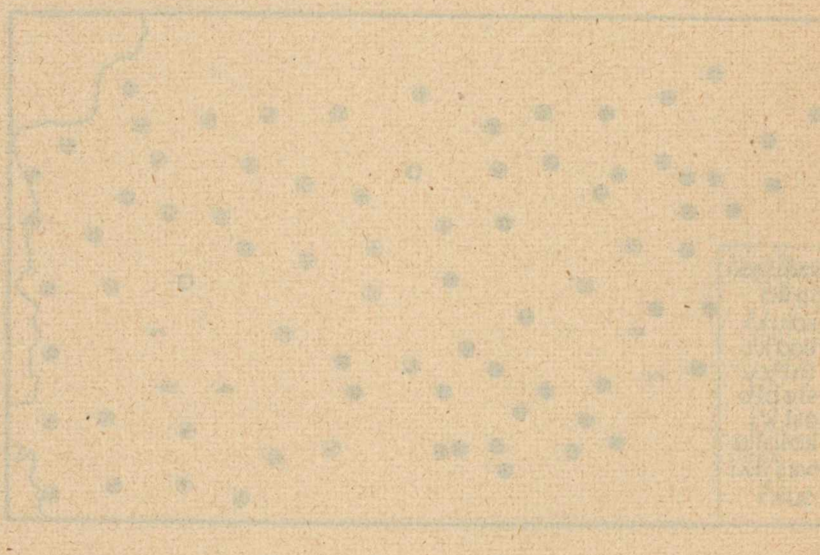
152. Latorośl

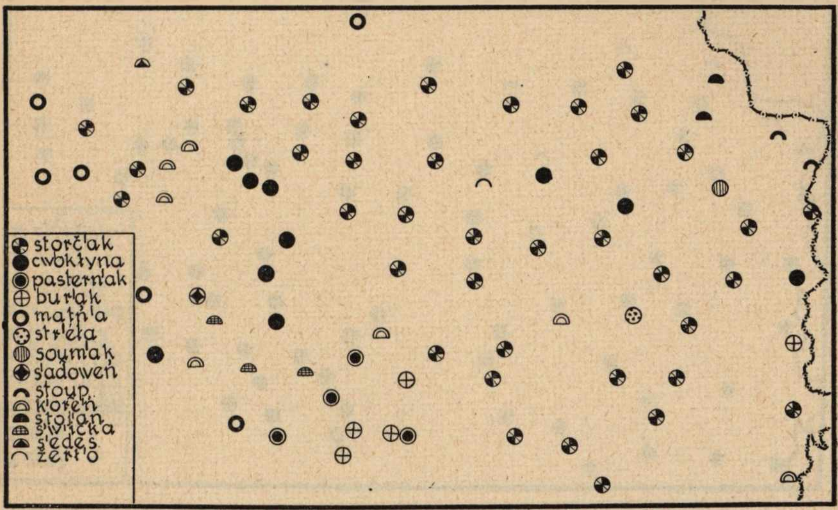
153. Igły u sosny

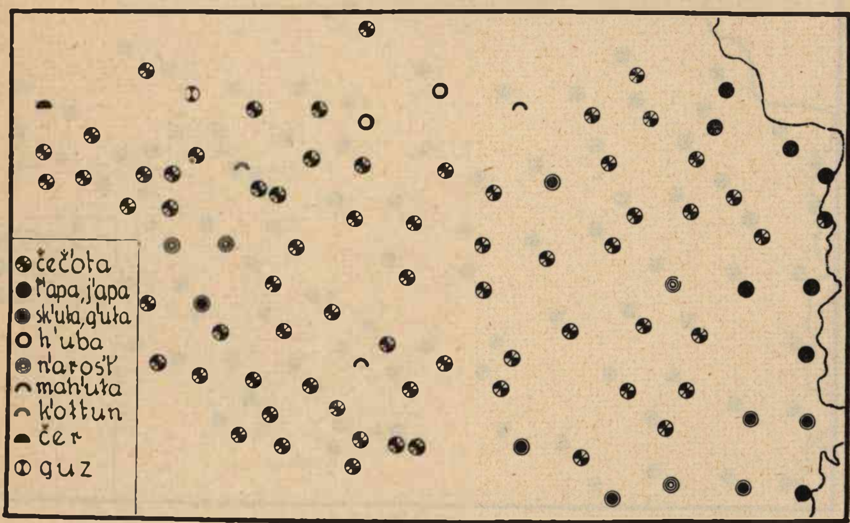

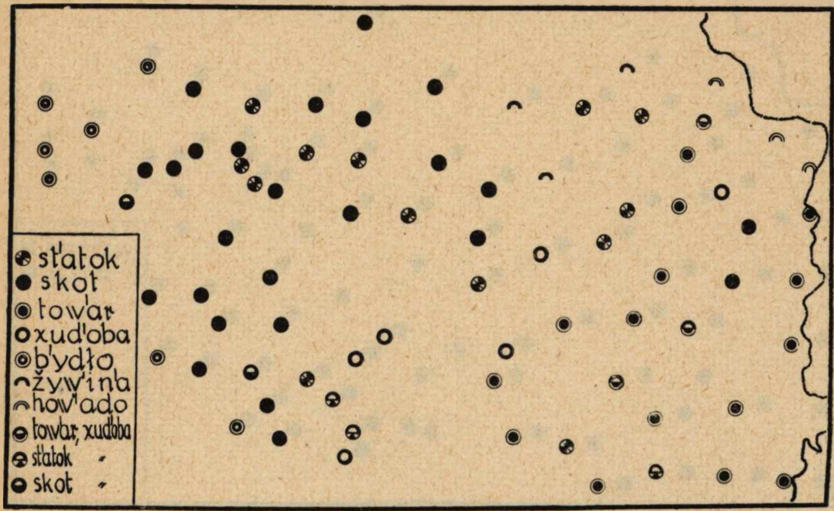
154. Korzeń główny u sosny

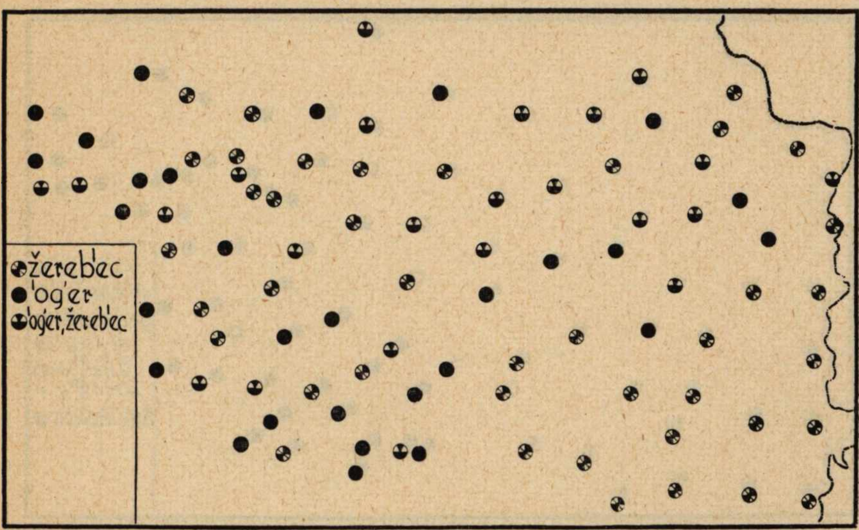
155. Gąbka 'narośl na brzozie'

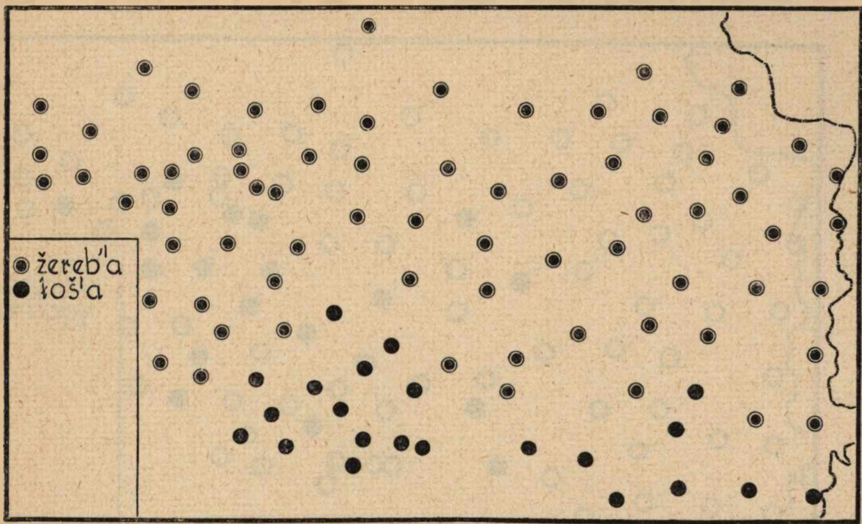
156. Rogacizna

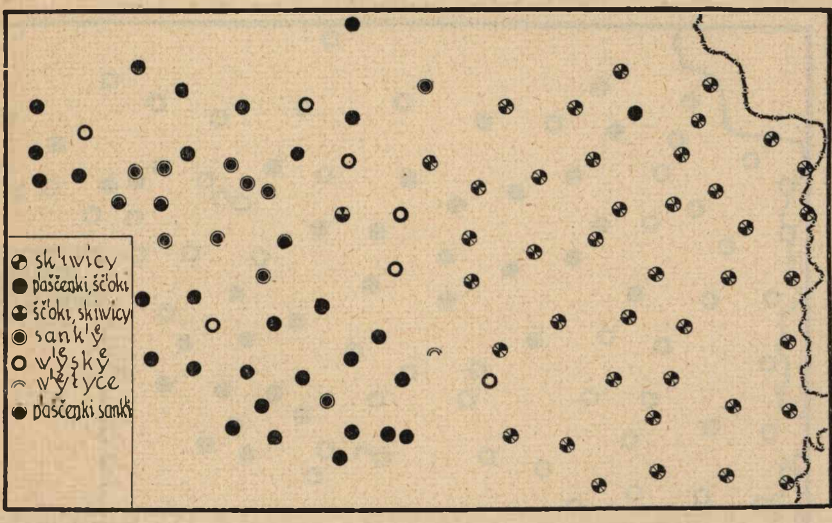
157. Ogier

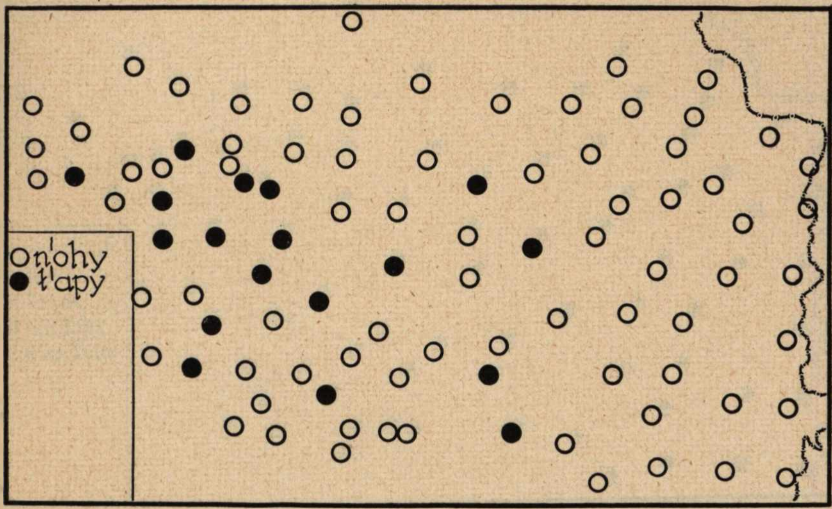
158. Źrebię

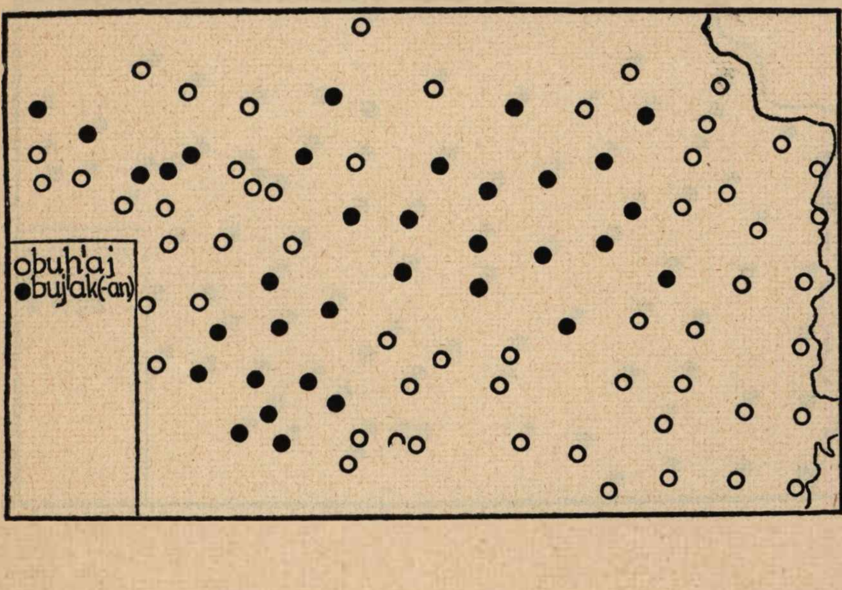
159. Szczęka końska

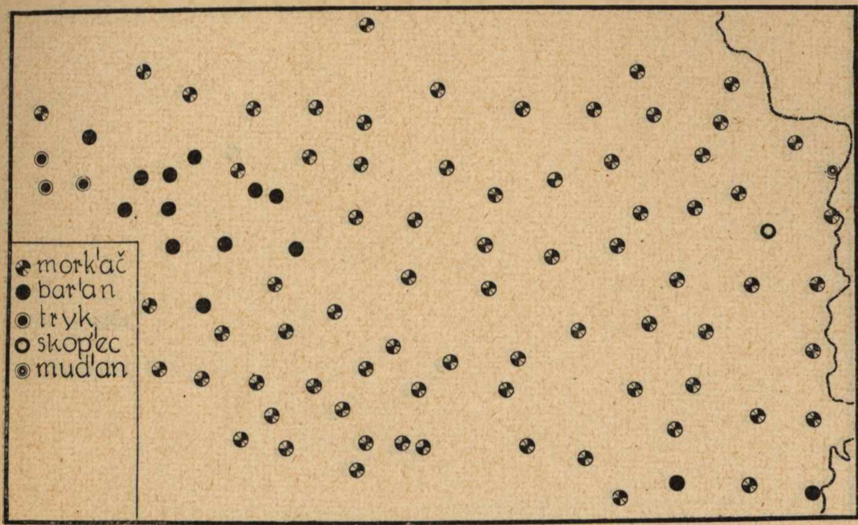
160. Nogi konia i krowy

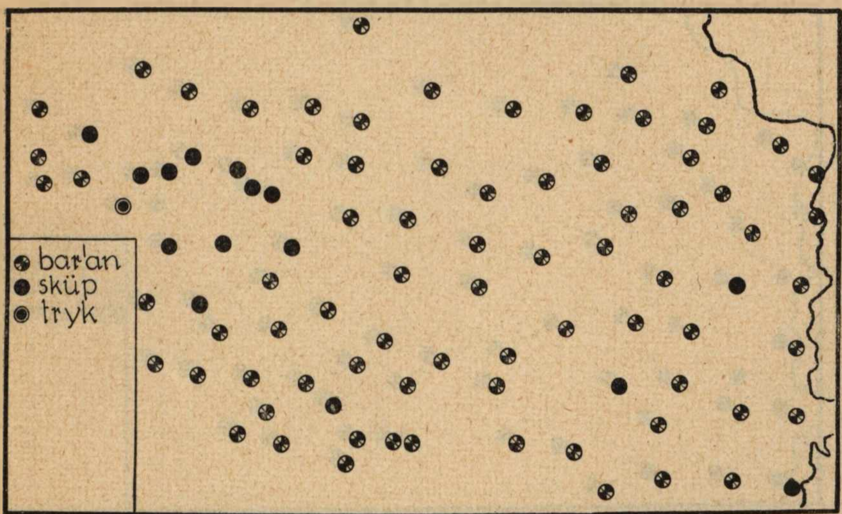
161. Byk

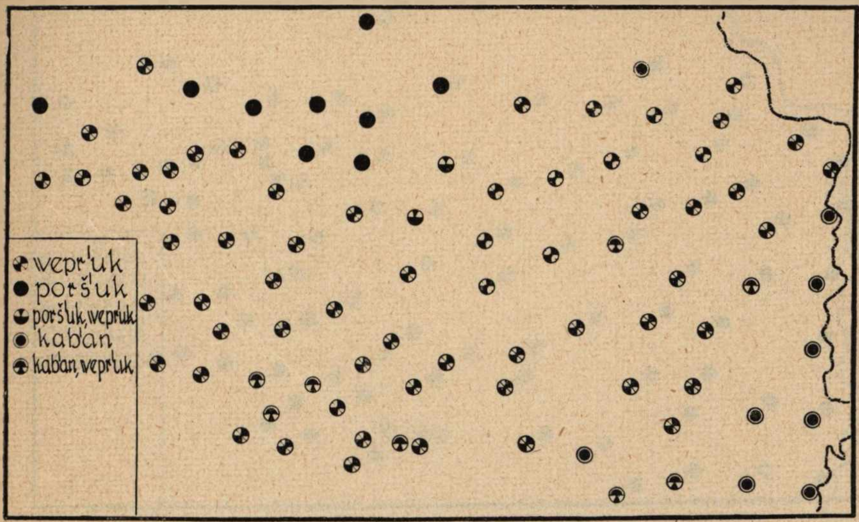
162. Baran

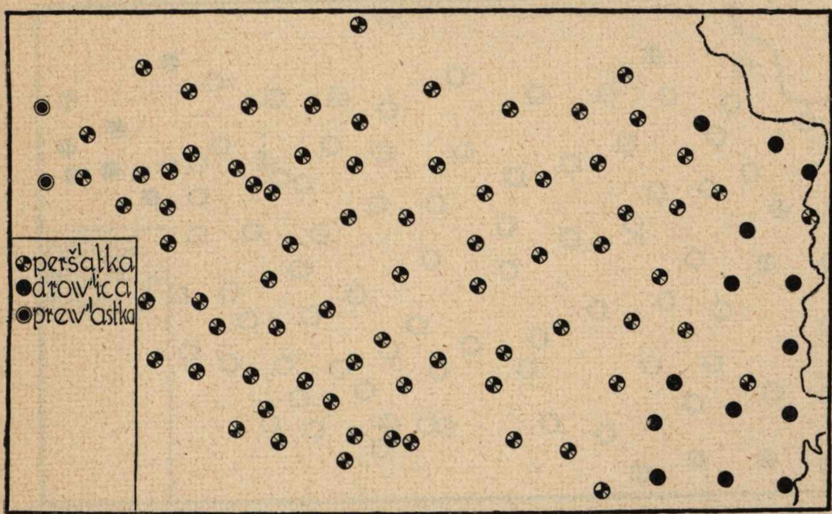
163. Skop

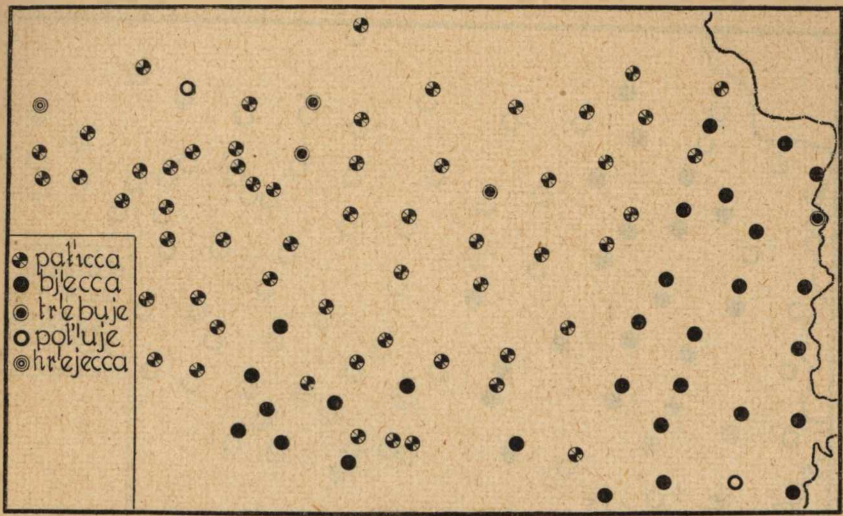
164. Wieprz

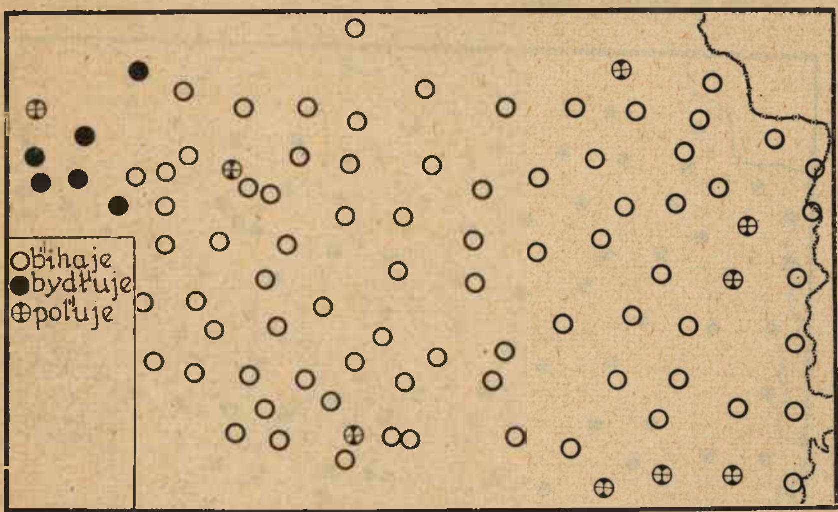
165. Pierwiastka

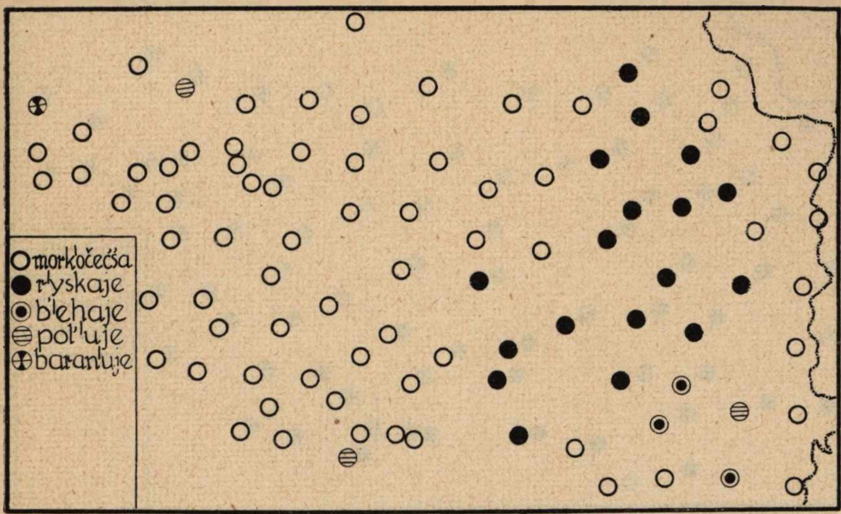
166. Ruja u klaczy

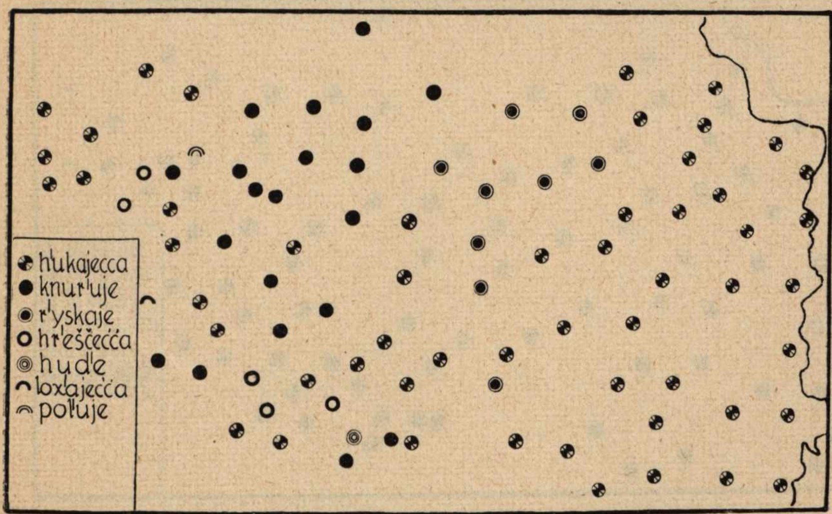
167. Ruja u krowy

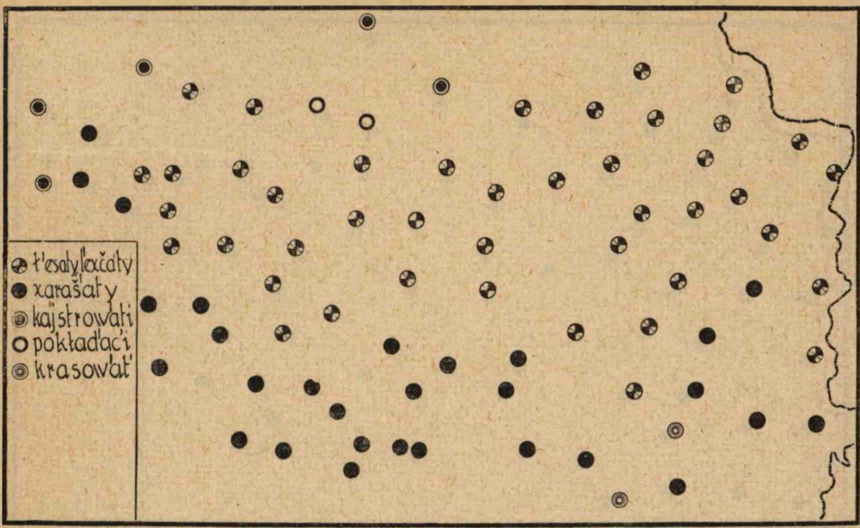
168. Ruja u owcy

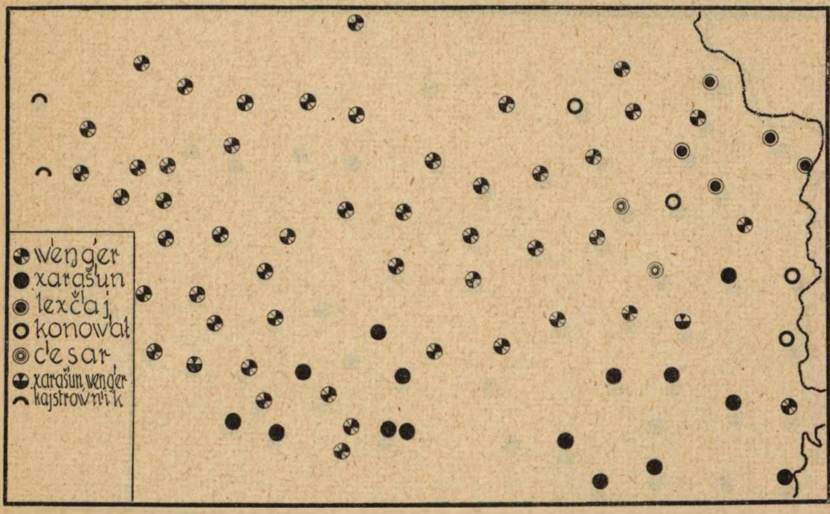
169. Ruja u świni

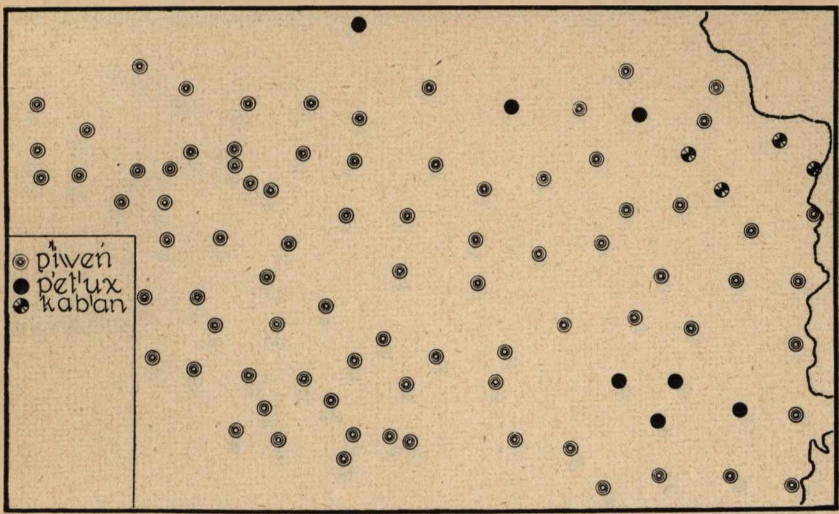
170. Kastrowanie

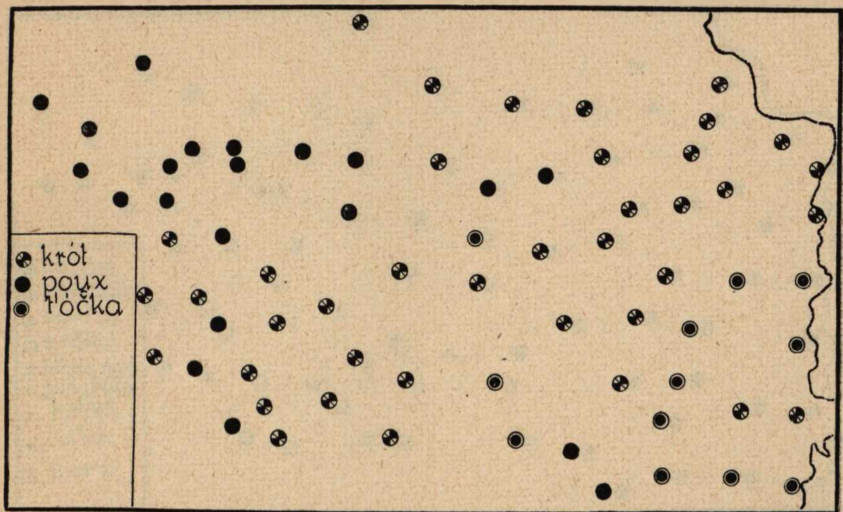
171. Kastrator

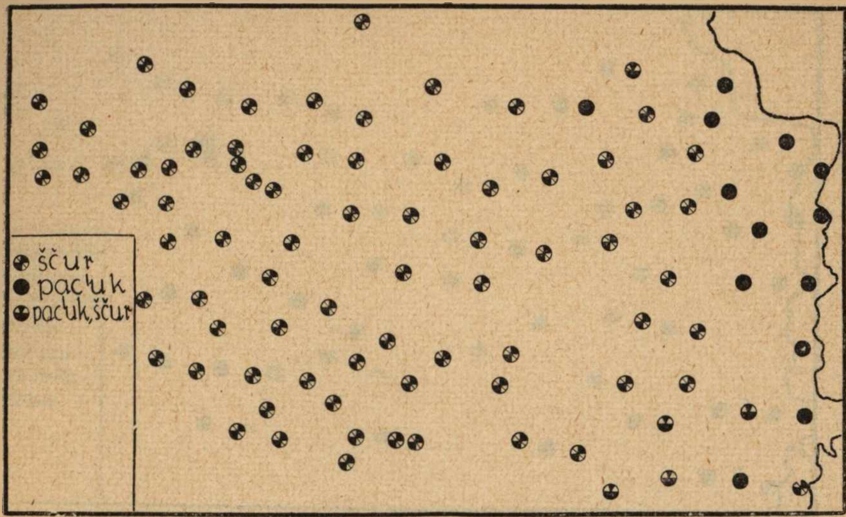
172. Kogut.

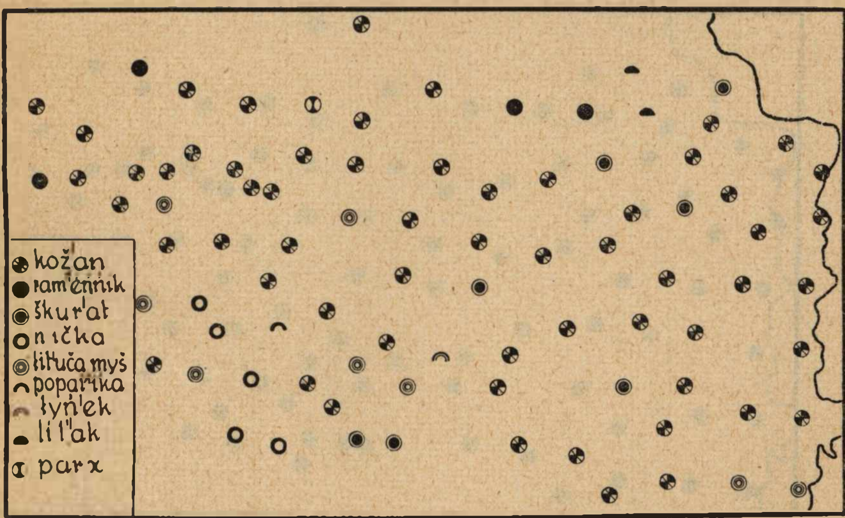
173. Kret

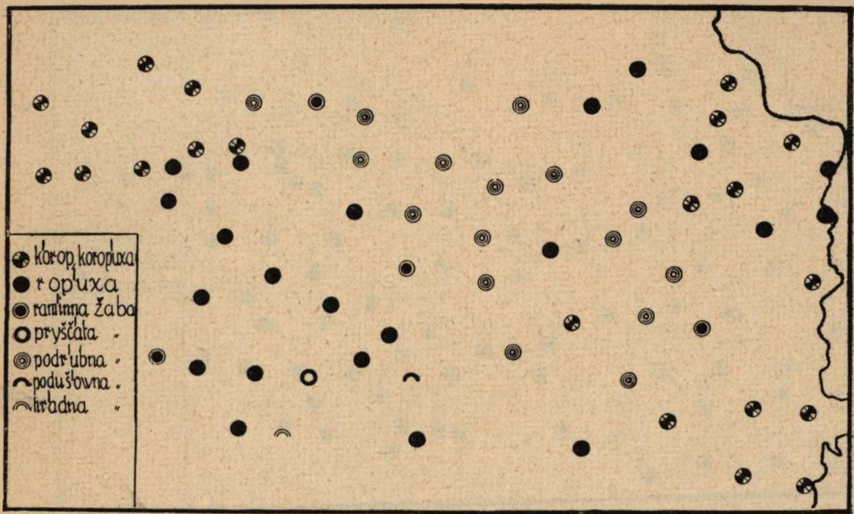
174. Szczur

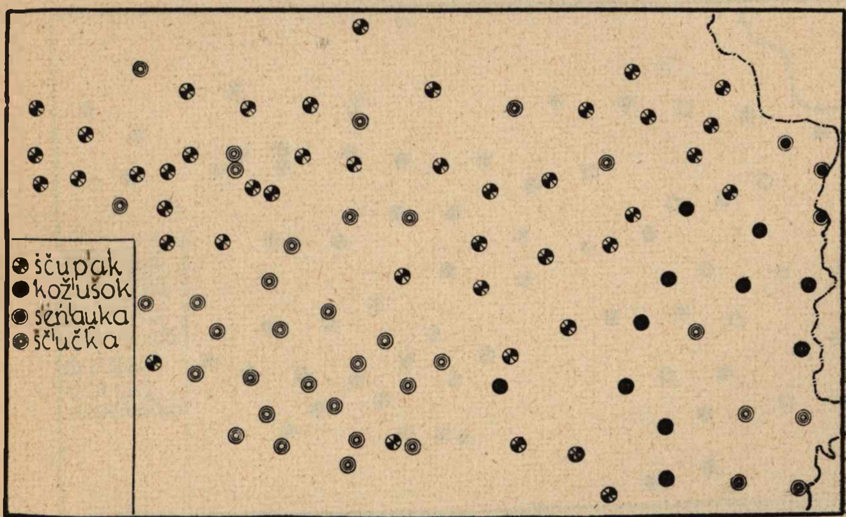
175. Nietoperz

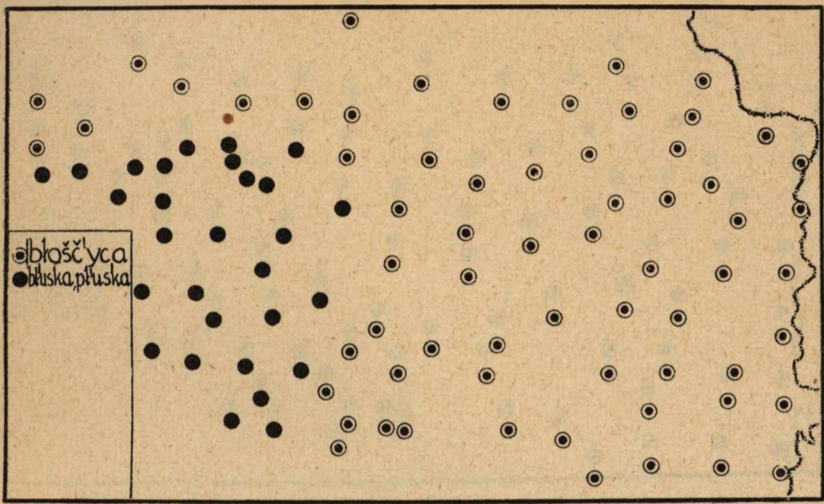
176. Ropucha

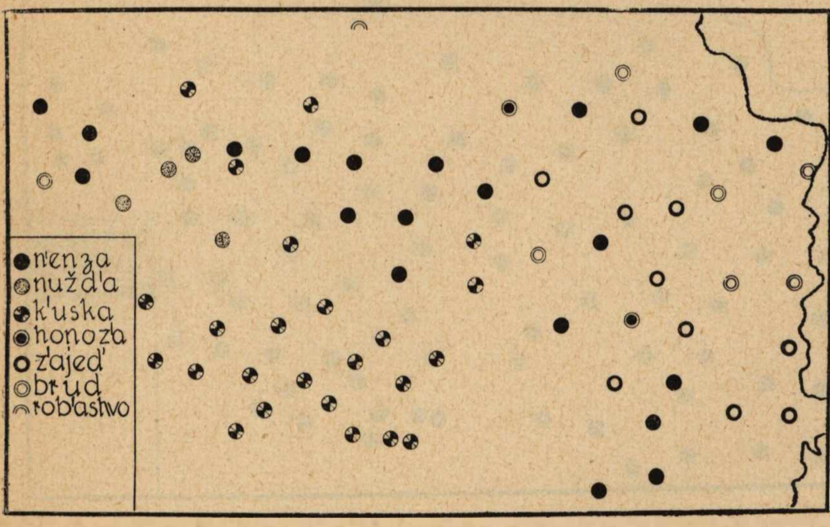
177. Szczupak

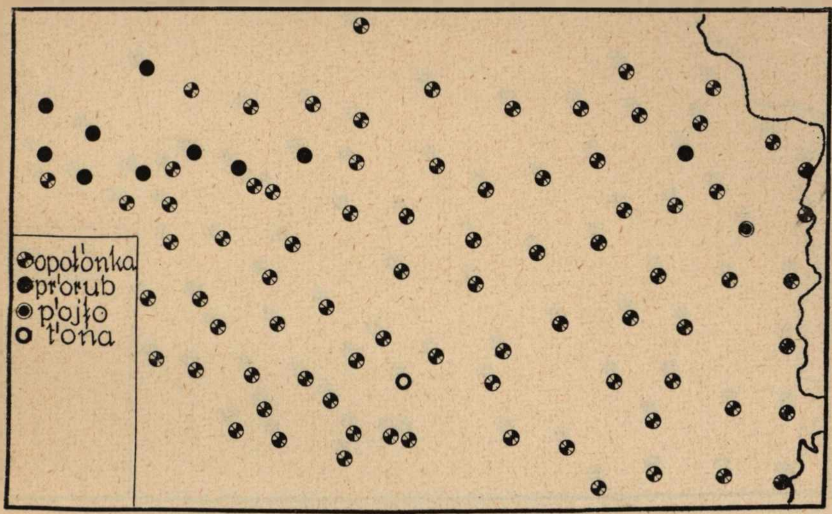
178. Pluskwa

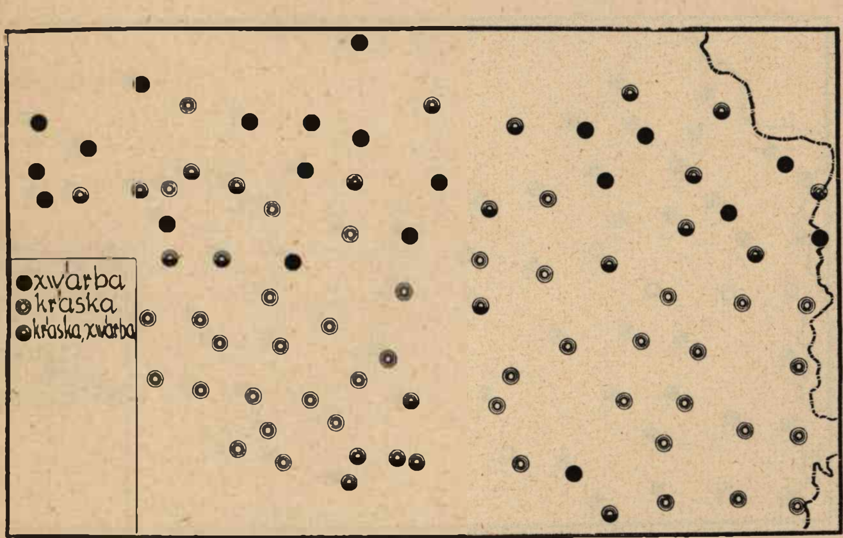
179. Robactwo

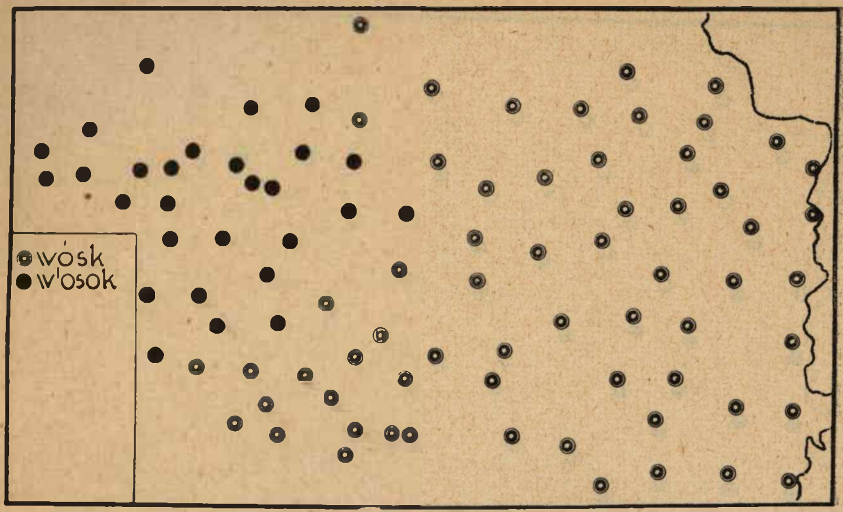
180. Przerębel

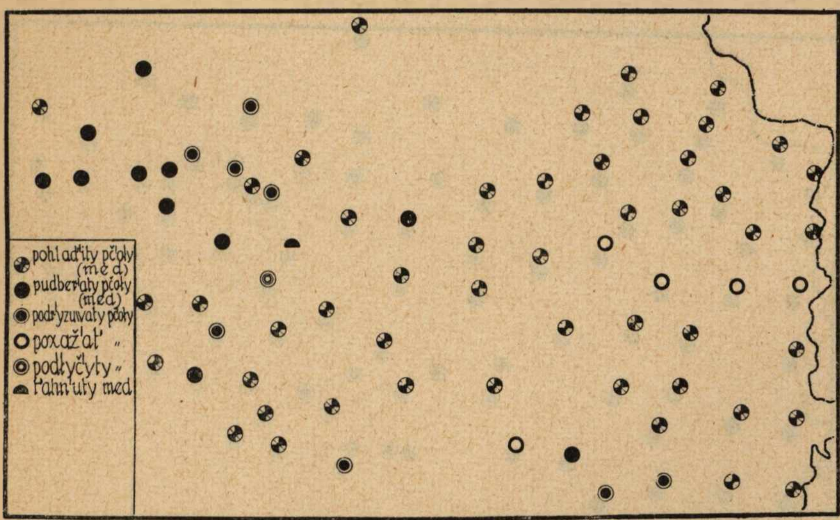
181. Farba.

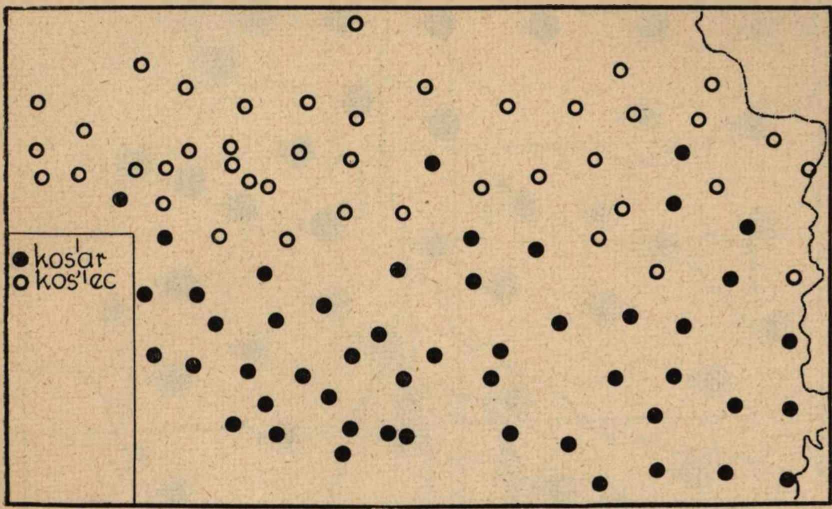
182. Wosk

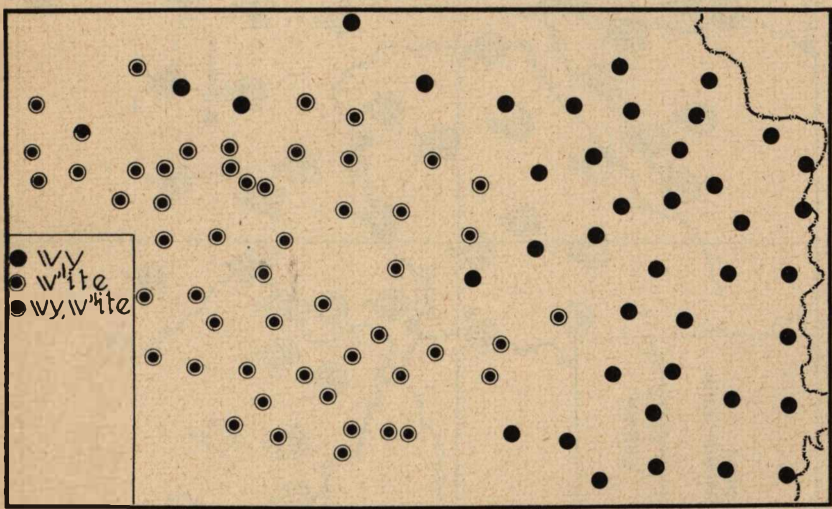
183. Podbieranie pszczół

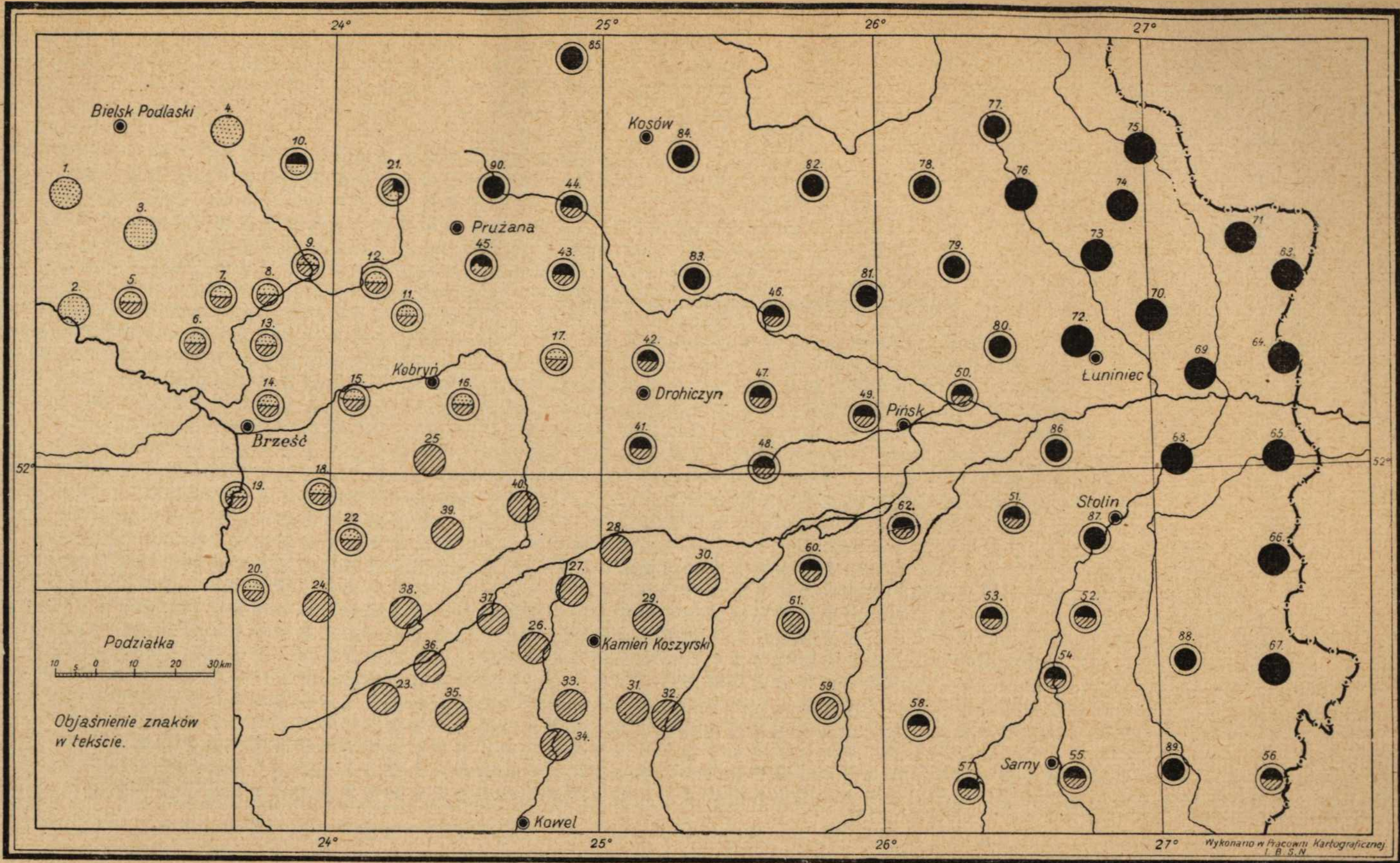
184. Kosiarz

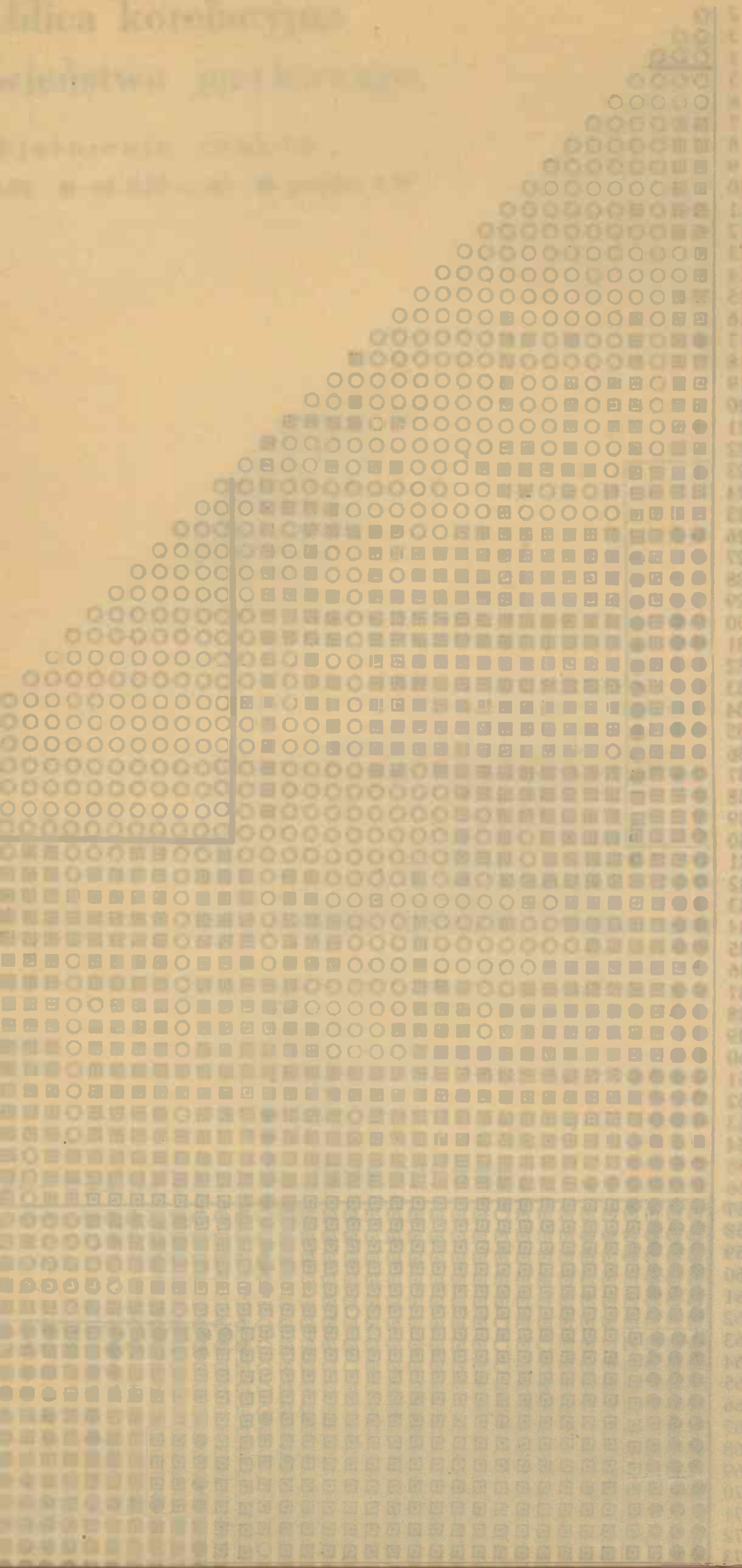
185. Wy zaimek

MAPA POKREWIEŃSTWA JĘZYKOWEGO

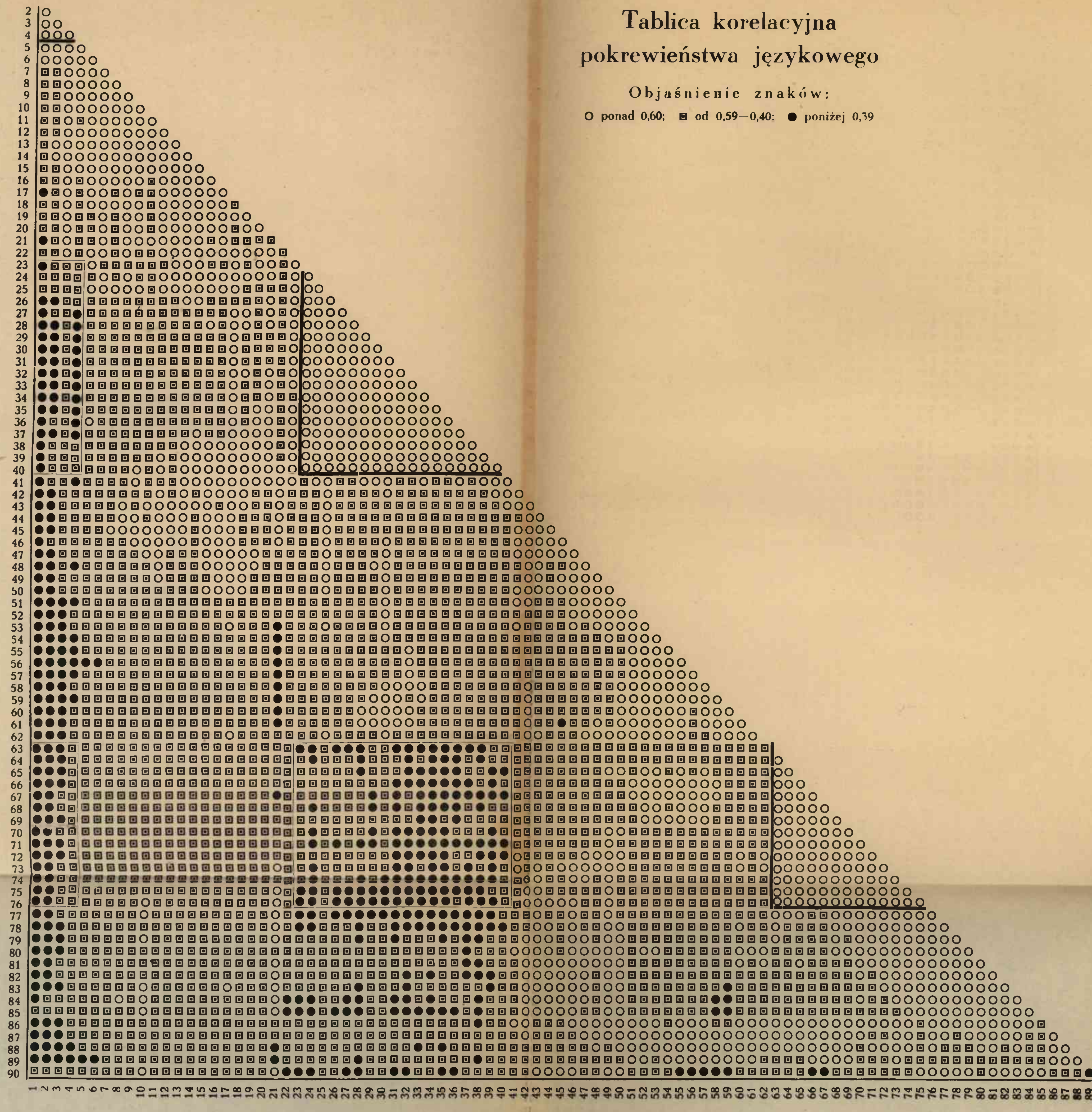
lica korelacyjna

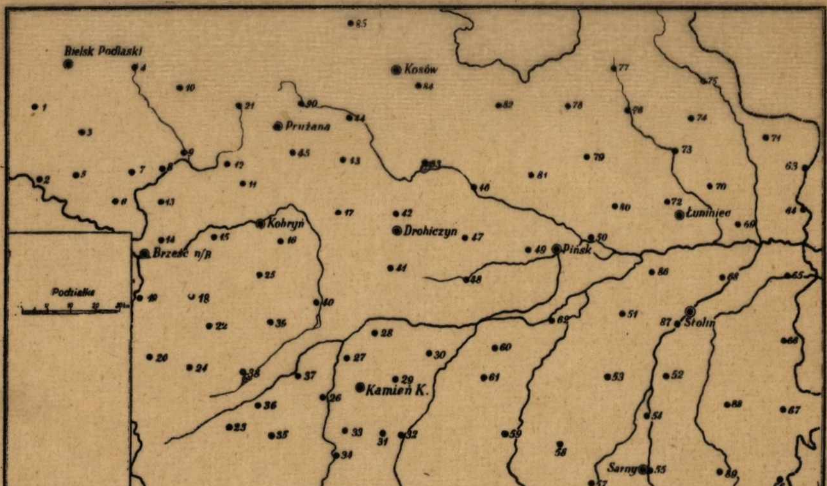

Tablica korelacyjna pokrewieństwa językowego

Objaśnienie znaków:

○ ponad 0,60; ◘ od 0,59—0,40; ● poniżej 0,39

Bielsk Podlaski
Kosów
Prużana
Kobryń
Drohiczyn
Brześć n/B
Pińsk
Łuniniec
Stolin
Kamień K.
Kowel
Sarny
Podziałka